

УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКАЗИ

ЗІБРАВ
М.ВОЗНЯК

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1944 ЛЬВІВ

Мистецьке оформлення
МИКОЛИ БУТОВИЧА

Друкарня
Укр. Акад. Наук,
Львів, Постгасе 11.
488 — KZ. 40431.

ВІДДІЛ ПЕРШИЙ

З ПАМ'ЯТОК ПИСЬМЕНСТВА

СВ. АНДРІЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Андрій навчав у Синопі. Коли прийшов до Корсуня, побачив, що з Корсуня є близько дніпрове гирло. І пішов у дніпрове гирло. Відтіль поплив вгору по Дніпрі та принагідно прийшов і став під горами на його березі. Вставши вранці, сказав до учеників, що були з ним: »Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божя і буде великий город, і Бог збудує багато церков«.

І вийшовши на ці гори, поблагословив їх і поставив хрест, і, помолившись Богові, зійшов із цієї гори, де опісля був Київ. І поплив угору Дніпром.

ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

Були три брати: один на ім'я Кий, другий Щек, а третій Хорив, і їх сестра Либідь. Кий жив на горі, де сьогодні спуск Боричів, Щек жив на горі, що сьогодні зветься Щековиця, а Хорив на третій горі, відкіль назвалася Хоривиця. Вони побудували городець в ім'я свого найстаршого брата і назвали його Київ. Коло города був ліс і великий бір; вони ловили в ньому звірів. Були бо мудрі й розумні. Називались полянами, а від них походять поляни в Києві й донині. А деякі, нетямущі, говорили, що Кий був перевізником, бо коло Києва був перевіз тоді з того боку Дніпра; тому говорили на перевіз на Київ. Якщо бо Кий був би перевізником, то не був би ходив до Царгороду. Але цей Кий княжив у своєму роді.

ОБРИ Й ДУЛІБИ

Обри воювали з слов'янами й підбили дулібів, що були слов'янами, та знущались над дулібськими жінками. Якщо треба було обринові поїхати, не давали запрягти коня ні вола, але веліли запрягти три або чотири, або п'ять жінок до воза і повезти обрина. Так мучили дулібів; були бо обри тілом великі, а розумом горді. Вигубив їх Бог, і вони померли всі і не zostавсь ні один обрин. Є притча в Русі й донині: погибли, як обри, і нема ні племені їх, ні потомка.

ДАНИНА ХОЗАРАМ

Кривдили деревлян інші сусіди. Напали на них хозари, що сиділи в лісах на цих горах, і сказали хозари:

— Платіть нам данину!

Нарадись поляни і дали по мечеві від дому. Хозари понесли до свого князя і до своїх старшин і сказали їм:

— Ось ми придбали нову данину.

А вони запитали їх:

— Відкіль?

А ті відповіли:

— В лісі на горах над рікою Дніпром.

А вони спитали:

— Що дали?

А ті показали меч. І сказали хозарські старики:

— Не добра данина, князю! Ми перемагали зброєю, гострою з одного боку, тобто шаблями, а їх зброя, тобто меч, гостра з обох боків: вони братимуть данину від нас і від інших країн.

АСКОЛЬД І ДИР ПІД КИЄВОМ

Були в Рюрика два мужі, не його племені, але бояри, і вони випросили собі дозвіл іти до Царгороду з своїм родом. І поплили Дніпром. Проїжджаючи повз Київ і побачивши його на горі, запитались:

— Чий це городок?

А вони відповіли:

— Були три брати: Кий, Щек, Хорив, що побудували городок і померли, а ми сидимо в їх городі та платимо данину хозарам. Аскольд і Дир zostалися в цьому городі, і зібрали багато варягів, і почали володіти полянською землею.

СМЕРТЬ АСКОЛЬДА Й ДИРА

Перед смертю Рюрик передав своє князювання Олегові, що був з його роду, й дав в його руки свого сина Ігоря, бо був дуже молодий.

Узявши багато вояків: варягів, чудь, словенів, мерю, весь, кривичів, з кривичами прийшов до Смоленська, опанував город і посадив у ньому свого чоловіка. І прийшов, узяв Любеч і посадив свого чоловіка. І прийшов до київських гір і побачив Олег, що Аскольд і Дир князюють, сховав вояків у човнах, а інших зоставив іззаду, а сам прийшов із молодим Ігором на руках і приступив під Угорське. Сховавши своїх вояків, вислав послів до Аскольда й Дира, говорячи, що »ми купці, йдемо в греки від Олега й від княжати Ігора, то вийдіть до свого роду до нас«. Прийшли Аскольд і Дир. І вискочили всі з човнів і сказав Олег до Аскольда й Дира:

— Ви не князі й не княжого роду, але я є княжого роду. І виніс Ігора:

— Це син Рюриків.

І вбили Аскольда й Дира й занесли на гору, що й сьогодні зветься Угорським, де сьогодні Ольмин двір; на тій могилі поставив церкву св. Миколи, а Дирова могила за святою Іриною. І засів Олег, князюючи в Києві. І сказав Олег:

— Нехай це буде мати руських городів.

СМЕРТЬ ОЛЕГА

Надійшла осінь. І згадав Олег свого коня, якого призначив годувати, а не сідав на нього. Запитував бо перед тим ворожбитів-чарівників:

— Від чого маю умерти?

І сказав йому один чарівник:

— Князю, від коня, якого ти любиш і їздиш на ньому, від того тобі вмерти.

Взявши собі це до голови, Олег сказав:

— Ніколи не сяду на коня і не гляну на нього більше.

І повелів годувати його і не приводити його до себе.

По кількох роках Олег згадав свого коня, від якого смерть передповіли йому ворожити, прикликав начальника конюхів і запитав його:

— Де мій кінь, якого я призначив годувати й оберігати його? А він відповів:

— Згинув.

А Олег засміявся і дорікав чарівникові словами:

— Та й неправду говорять ворожити, але все те брехня: кінь згинув, а я живий.

І повелів осідлати коня:

— Нехай побачу його кості.

І приїхав на місце, де лежали його голі кості й голий лоб, і зліз із коня та, насміхаючись, сказав:

— Невже від цього лоба смерть мені прийняти?

І наступив ногою на лоб. І виповзла змія, і вкусила його в ногу. І з того він розболівся і помер.

І плакали по ньому всі люди великим плачем, і понесли його, і похоронили на горі, що називається Щековиця. Його могила є донині й називається Олегова могила.

ПОХІД ІГОРЯ НА ГРЕКІВ

944 році Ігор зібрав багато війська, варягів, русь, полян, словен, кривичів, тиверців і найняв печенігів. І взявши закладників у них, він пішов на греків у човнах і на конях, хочаби помститись за себе. Почувши це, корсунці вислали послів до Романа із словами: »Ось ідуть русь, кораблями покрили море«. Також і болгари послали таку звістку: »Ідуть русь і найняли собі печенігів«. Почувши це, цар послав найкращих

боярів до Ігоря, просячи його:

— Не йди, але візьми данину, яку брав Олег, і ще дещо додаю до тієї данини.

Також печенігам послав дорогі тканини й багацько золота. А дійшовши до Дунаю, Ігор скликав дружину, почав радитись і переказав їм слова царя. І сказала Ігорова дружина:

— Якщо так каже цар, то чого нам більше хотіти? Без бою матимемо золото, срібло й дорогі тканини. А хто знає, хто переміг би, ми, чи вони? Або хто може бути в спілці з морем? Це бо не по землі ходити нам, а по морській глибині, спільна смерть усім. І послунав їх Ігор, і повелів печенігам воювати Болгарську землю, а сам, узявши від греків золото й дорогі тканини на всіх вояків, вернувся назад і прийшов до Києва додому.

СМЕРТЬ ІГОРЯ

Сказала дружина Ігореві:

— Свінельдові слуги в зброї і пишно одягнені, а ми голі. Піді, князю, з нами по данину, щоб і ти добув, і ми.

І послунав їх Ігор: пішов до деревлян по данину. І добув більшу данину від першої, і гнобив їх і його люди. І взяв данину і пішов до свого города.

А коли вертався, роздумався і сказав до своєї дружини:

— Ідіть ви з даниною додому, а я вернуся і ще обійду.

І відпустив свою дружину додому, а сам з малою частиною дружини вернувся, бажаючи більшого маєтку. Коли деревляни почули, що він знов іде, нарадилися з своїм князем Малом і сказали:

— Якщо внадиться вовк до овець, то винесе по одній усе стадо, коли не вб'ють його; так і він, якщо не вб'ють його, то всіх нас погубить.

І вислали вони до нього послів із словами:

— Чого йдеш знову? Ти забрав усю данину.

І не послухав їх Ігор. І вийшли деревляни з города Коростеня проти нього, і вбили Ігоря та його дружину, бо мало її було.

І похоронили Ігоря, і є його могила коло города Коростеня в деревлян і донині.

ПОМСТА ОЛЬГИ

Ольга була в Києві зо своїм малолітком Святославом, а його виховник був Асмуд, воєвода ж був Свінелъд, тобто батько Мстиші. І сказали деревляни: »Ось, ми вбили руського князя; візьмим його жінку Ольгу за свого князя Мала, а з Святославом робитимемо, як захочемо«. І послали деревляни найкращих своїх мужів, числом 20, в човні до Ольги і причалили вони в човні під Борицевим. Тоді бо плила вода коло київської гори, і не жили люди на Подолі, а на горі, а город Київ був там, де є нині двір Гордята й Никифора, а княжий двір був у городі, де є сьогодні двір Воротислава й Чуда. А сіті на птиці були поза городом. І був поза городом другий теремний двір, де є сьогодні двір церковних чинів за святою Богородицею над горою. Тут бо був кам'яний терем. І Ользі сповістили, що прийшли деревляни. І покликала їх Ольга до себе та сказала їм, що прийшли милі гості. І сказали деревляни:

— Ми прийшли, княгине.

І сказала їм Ольга:

— Так, скажіть, чого ви прийшли сюди?

І сказали деревляни:

— Послала нас Деревлянська земля сказати тобі таке: ми вбили твого чоловіка, бо твій чоловік розтягав і грабував, як вовк, а наші князі добрі; вони улаштували Деревлянську землю. Так іди за нашого князя Мала.

Було бо ім'я деревлянського князя Мал. А Ольга сказала їм:

— Люба мені ваша мова; уже мені свого чоловіка не воскресити, та я хочу пошанувати вас завтра перед своїми людьми; а сьогодні ідіть у свій човен і покладіться в ньому з честю. Я завтра пошлю по вас, а ви скажете: »не поїдемо на конях, ні пішки не підемо, але понесіть нас у човні«. І понесуть вас у човнах.

І відпустила їх на човен. А Ольга веліла викопати велику та глибоку яму на теремному дворі поза городом. На другий день Ольга сіла в теремі і послала по гостей. І прийшли до них та сказали:

— Кличе вас Ольга на велику честь.

Вони ж відповіли:

— Не поїдемо ні на конях, ні на возах, ні пішки не підемо, але понесіть нас у човні. А кияни сказали:

— Нам неволя: нашого князя вбито, а наша княгиня хоче йти за вашого князя.

І понесли їх у човні, а вони сиділи в перегородах, вибочившись і гордячись великими металевими нагрудними пряжками. І принесли їх у двір до Ольги, і понесли їх та вкинули з човном у яму. І нахилившись, Ольга сказала до них:

— А добра вам честь?

Вони ж відповіли:

— Гірша від Ігоревої смерті.

І вона веліла засипати їх живими, і засипали їх.

І послала Ольга до деревлян послів із словами:

— Якщо ви на правду прохаєте мене, то пришліть до мене поважних людей, щоб я з великою честю пішла за вашого князя, а то не пустять мене київські люди.

Почувши це, деревляни вибрали найкращих мужів, що управляли Деревлянською землею, і послали по неї. А коли прийшли деревляни, Ольга звеліла приготувати їм лазню і сказала ось що:

— Вмившись, прийдіть до мене.

Вони ж сильно напалили в лазні; і ввійшли деревляни, і почали митися. І замкнули лазню за ними й вона веліла запалити її від дверей; і там вони всі догоріли.

І послала вона послів до деревлян із такими словами:

— Це вже я йду до вас, та приготуйте багато меду коло города, де ви вбили мого чоловіка, щоб мені поплакати на його могилі і уладити тризну своєму чоловікові.

Почувши це, вони звезли дуже багато меду. А Ольга, взявши з собою мало що з дружини та йдучи порожнем, прийшла на його могилу та плакала по своєму чоловікові. І повеліла своїм людям насипати велику могилу; а коли вони насипали, звеліла починати тризну. Потім деревляни сіли пити, а Ольга веліла своїм дружинникам їм usługувати. І запитали деревляни в Ольги:

— Де наші дружинники, яких ми вислали по тебе?

А вона відповіла:

— Вони йдуть за мною з дружиною мого чоловіка.
І коли деревляни попились, вона веліла своїм дружинникам пити за їх здоров'я, а сама відійшла набік, і потім повеліла дружинникам рубати їх. І вбили їх 5000. А Ольга вернулась до Києва та спорядила військо на їх решту.

ВІЙНА ОЛЬГИ З ДЕРЕВЛЯНАМИ

В 946 р. Ольга з сином Святославом зібрала багато хоробрих вояків і пішла походом на Деревлянську землю. І вийшли деревляни напроти. І коли обидва війська зішлись разом, Святослав кинув списом на деревлян і спис пролетів попри вуха коневі та вдарив у ноги коневі, бо був дуже молодий. і сказав Свінельд до Асмуда:

— Князь уже розпочав бій; рушмо, дружино, за князем.
І перемогли деревлян, а деревляни втекли й замкнулися в своїх городах. А Ольга рушила зо своїм сином на город Коростень, бо вони вбили її чоловіка. І стала коло города зо своїм сином. А деревляни замкнулися в городі й билися хоробро з города, бо нащо й піддаватись, як самі вбили князя. І стояла Ольга ціле літо, і не могла взяти города, і задумала ось що. Послала в город послів із словами:

— Чого хочете ви досидітись? Усі ваші города піддалися мені, і платять данину, і обробляють свої ниви і свою землю, а ви хочете з голоду померти, не зобов'язуючись платити данину?
А деревляни відповіли:

— Ми радо зобов'язалися б платити данину, але ти хочеш помститись за свого чоловіка.

А Ольга їм сказала:

— Я вже помстилася за свого чоловіка, коли прийшли до Києва, і вдруге, і втретє, коли я улаштувала тризну по своєму чоловікові. І вже не хочу мститись, але хочу взяти невелику данину й, помирившись з вами, піду собі назад. А деревляни сказали:

— Що хочеш від нас? Радо тобі дамо і медом і шкурою.
А вона їм відповіла:

— Тепер нема у вас ні меду, ні шкури, та я мало жадаю від вас: дайте мені від двора по три голуби й по три горобці, бо я не хочу накладати на вас тяжкої данини, як мій чоловік, але жадаю цієї малої від вас, бо ви обезсилилися в облозі. Так дайте мені цю малу данину.

А деревляни зраділи, згодились, і зібрали від двора по три голуби й по три горобці й послали їх до Ольги з поклоном. А Ольга їм сказала:

— Ось ви вже покорились мені й моїй дитині, то йдіть у город, а я завтра відступлю від города й піду в свій город.
А деревляни були раді, ввійшли в город, і сказали людям, і зраділи люди в городі. А Ольга роздала воякам кожному по голубові, а іншим по горобцеві, і повеліла прив'язати сірку кожному

голубові й горобцеві, загорнувши її в малі платки та прив'язавши ниткою до всіх голубів і горобців. І звеліла Ольга, коли смерклося, своїм воякам пустити голубів і горобців. А голуби й горобці полетіли в свої гнізда, ті до своїх голубників а горобці під стріхи. І так запалились голубники, а від них хати й господарські будинки; і не було двора, де не горіло б, і не можна було гасити, бо всі двори загорілися. І кинулись утікати з города, а Ольга веліла своїм воякам ловити їх. І коли взяла город, спалила його, спалила й начальників міста, а решту людей одних повбивала, а інших віддала в неволю своїм воякам. А решту їх залишила, щоб платили данину, і наклала тяжку данину на них: дві частини йшли на Київ, а третя на Вишгород до Ольги, бо Вишгород був Ольжин город. І пішла Ольга по деревлянській землі зо своїм сином і своєю дружиною, надаючи закони й накладаючи податки; і є її стоянки й місця полювання. І прийшла в свій город Київ із своїм сином Святославом.

ХРИЩЕННЯ ОЛЬГИ

В 955 році поїхала Ольга в Грецію і прибула до Царгороду. А був тоді царем Костянтин, син Лева. Побачивши, що вона гарна з обличчя і дуже розумна, цар подивляв її розум, розмовляв із нею і сказав їй:

— Ти підна царювати в цьому городі з нами.

А вона зрозуміла та сказала до царя:

— Я поганка; так, якщо хочеш охристити мене, то охристи мене сам; а якщо ні, то я не охрищуся.

І охристив її цар із патріархом. А будучи охрищена, зраділа душею і тілом, а патріарх навчив її віри та сказав їй:

— Благословенна ти серед руських князів, що полюбила світло, а залишила тьму; благословитимуть тебе руські сини до останнього покоління твоїх унуків.

І навчив її церковного правила, і про молитву, і про піст, і про милостиню, і про збереження чистоти тіла. А вона, схиливши голову, стояла і, як напювана губка, слухала науки й, поклонившись патріархові, сказала:

— За твоїми молитвами, владико, нехай захищаюсь від ворожих тенет.

І надали їй в хрищенні ім'я Олена, як називалась і давня цариця, мати великого Костянтина. І поблагословив її патріарх, і відпустив її. І по хрищенні закликав її цар і сказав їй:

— Хочу взяти тебе за жінку.

І вона відповіла:

— Як ти хочеш мене взяти за жінку, а ти сам охристив мене й назвав мене донькою? А в християн нема такого закону, як сам знаєш. І сказав цар:

— Перехитрила ти мене, Ольго.

І дав їй багато дарунків: золота, срібла, дорогоцінних тканин, різного роду посуду, і відпустив її, назвавши її своєю дочкою.

ОБЛОГА КИЄВА ПЕЧЕНІГАМИ

З 968 році печеніги прийшли вперше на Руську землю, а Святослав був у Переяславці. І зачинилась Ольга зо своїми внуками Ярополком, Олегом і Володимиром у городі Києві. І облягли печеніги город великою силою, незліченне військо було коло города і не можна було вийти з города, ні звістки послати. І знесилив людей голод і спрага. І зібралися мешканці того боку Дніпра в човнах, і стояли по тому боці, та ні один із них не міг увійти до Києва й ні один із города до них. І засумували люди в городі та сказали:

— Чи нема такого, що міг би перейти на той бік і сказати: як не підійдете завтра під город, піддамося печенігам?

І сказав один хлопець:

— Я можу перейти.

А городяни втішилися та сказали хлопцеві:

— Іди, як можеш якимось перейти!

А він вийшов з города з вуздечкою і походжав між печенігами, питаючись їх:

— Чи ніхто не бачив коня?

Умів бо по-печенізькому й вони уважали його за свого. І як наблизився до ріки, скинув одяг із себе, кинувся в Дніпро й побрів. А печеніги, побачивши це, наставились на нього й почали стріляти на нього, та не могли йому нічого вдіяти. А ті з того боку, побачивши це, підплили човном назустріч йому, взяли його в човен і привезли до дружини. І він сказав їм:

— Якщо не підступите завтра вранці під город, піддадуться люди печенігам.

А їх воєвода, на ім'я Претич, сказав їм:

— Підступимо завтра на човнах і, захопивши княгиню і княжат, перевеземо їх і людей на той бік; а якщо не зробимо цього, погубить нас Святослав.

Коли настав ранок, всіли на човни, удосвіта затрубили дуже голосно в сурми, і закричали люди в городі. А печеніги думали, що то прибув князь, і розбіглись на всі боки від города. І вийшла Ольга з унуками та з людьми до човнів. І побачивши їх, печенізький князь звернувся сам до воєводи Претича та сказав:

— Хто це прийшов?

Відповів йому:

— Люди з того боку.

І сказав печенізький князь:

— А ти князь?

А він відповів:

— Я його дружинник і прибув сюди як передня сторожа, а за мною іде незліченна сила війська.

Це ж сказав, грозячи їм. І сказав печенізький князь Претичеві:

— Будь мені приятелем!

А він відповів:

— Нехай так буде.

І подали собі руки. І подарував печенізький князь Претичеві коня, шаблю і стріли, а той дав йому панцер, щит і меч. І відступили печеніги від города, і не могли печеніги напоїти коня в Либеді. І послали кияни послів до Святослава, кажучи:

— Ти, князю, чужої землі шукаєш і бережеш, а свою залишив. Замалим не взяли нас печеніги, і твою матір, і твоїх дітей. Якщо не прийдеш і не оборониш нас, то знов нас візьмуть, коли не жаль тобі своєї вітчизни, і матері своєї старої, і дітей своїх.

Почувши те, Святослав швидко сів на коней із своєю дружиною, і прибув до Києва, і цілував свою матір, і своїх дітей, і пожалкував над тим, що накоїли печеніги. І зібрав вояків, і прогнав печенігів у степ, і був спокій.

ПОХІД СВЯТОСЛАВА НА БОЛГАР

В 971 році Святослав прийшов під Переяславець, а болгари зачинилися в городі. І вийшли болгари на бій проти Святослава, і був великий бій, і перемагали болгари. І сказав Святослав до своїх воїв:

— Уже нам тут полягти! Підемо відважно вперед, браття і дружино!

І під вечір переміг Святослав, і взяв город приступом, кажучи: »Це мій город«. І послав до греків посланців із словами:

— Хочу йти на вас і взяти ваш город, як і цей.

І сказали греки:

— Ми безсильні, щоб проти вас стати; та візьми від нас данину, і на свою дружину. І скажіть нам, скільки вас, щоб ми дали її відповідно до числа людей.

А це сказали греки, щоб перехитрити Русь: греки бо хитрі й донині. І сказав їм Святослав:

— Є нас 20 тисяч.

І додав 10 тисяч, бо було тільки 10 тисяч Руси. І приготували греки 100 тисяч на Святослава, і не дали данини. І пішов Святослав на греків, а вони вийшли проти Руси. А побачивши їх, Русь налякалась дуже великої кількості вояків. І сказав Святослав:

— Уже нам ніде дітися, і чи по волі, чи по неволі треба стати проти них, щоб не осоромити Руської землі. Але ляжемо тут головами, мертвий бо не має сорому; а якщо втечемо, то сором нам; і не будемо втікати, а станемо мужньо, а я піду попереду — якщо я поляжу головою, тоді продумуйте про себе самі. І гукнули вої:

— Де ти поляжеш головою, тут і наші голови покладемо. І приготувилась Русь до бою, і греки стали напроти, і зударились війська, і обступили греки Русь, і був великий бій, і переміг Святослав, і греки втекли. І пішов Святослав, воюючи, до города, розбиваючи інші города, що досі стоять пусті.

І скликав цар своїх бояр у палац і сказав їм:

— Що зробимо? Не можемо стати проти нього!

І сказали йому бояри:

— Пошли дарунки до нього! Випробуємо його, чи любить він у золоті або дорогих тканинах.

Послали до нього золото, і дорогі тканини, і хитрого мужа та сказали йому:

— Гляди на його зір, на його обличчя і на його думку.

А він, узявши дарунки, прийшов до Святослава. І як прийшли греки з поклоном, сказав:

— Введіть їх сюди!

І прийшли, і поклонились йому, і поклали перед ним золото й дорогі тканини. І сказав Святослав, дивлячись набік:

— Сховайте!

А Святославові слуги взяли та сховали. Царські ж послы вернулися до царя. І скликав цар бояр, і сказали посланці, що:

— Ми прийшли до нього, і дали дарунки, і він не поглянув на них, і велів їх сховати.

І сказав один:

— Спробуй його й ще раз, пошли йому зброю.

Вони ж послушали його, і послали йому меч і іншу зброю. А він прийняв і почав любитись і хвалити й висловлювати подяку цареві. І знов прийшли посланці до царя й оповіли, як усе було. І сказали бояри:

— Лютий цей муж буде, бо не дбає про маєток, а хапає за зброю; зобов'яжись платити данину.

І послав цар посланців із такими словами:

— Не йди на город, але візьми данину й що хочеш.

Мало що бо не пішов на Царгород. І дали йому данину; брав також і за вбитих, кажучи, що «їх рідня візьме». А взяв і багато дарунків, і вернувся до Переяславця з великою славою. А побачивши малу кількість своєї дружини, сказав до себе: »А що, як, пережити, перебіють мою дружину й мене, бо багато згинуло в поході!« І сказав: »Піду в Русь і приведу більше дружини«. І послав посланців до царя в Дерестір, бо тут був цар, із словами:

— Хочу мати постійний мир і згоду з тобою.

Почувши це, цар зрадів і послав йому дарунки більші від перших. А Святослав прийняв дарунки й почав радитись із своєю дружиною, кажучи ось що:

— Якщо не зробимо миру з царем, а цар довідається, як нас мало, прийде й обляже нас у городі; а Руська земля далеко, а печеніги з нами воюють, і хто нам допоможе? Але зробимо мир з царем, бо згодився платити нам данину, і цього нехай нам буде досить. А якщо не буде платити данини, то знову з Руси, зібравши більше війська, ніж перший раз, придемо до Царгороду.

І подобалась ця річ дружині, і вислали щонайкращих мужів до царя. І прийшли в Дерестір, і сказали про це цареві. А цар прикликав їх уранці та сказав:

— Нехай говорять руські послы.

А вони сказали:

— Так каже наш князь: хочу жити в досконалій згоді з царем навіки.

І зрадив цар.

ВИБІР ВІРОСПОВІДАННЯ

В 987 році скликав Володимир своїх бояр і городських старшин та сказав їм:

— Ось приходили до мене болгари й казали: Прийми нашу віру. Потому прийшли німці й вони хвалили свою віру. По них прийшли жиди. Нарешті прийшли греки, що гудили всі віри, а вихваляли свою, і багато говорили, розповідаючи від початку світу, а вміють гарно оповідати, говорять, що є і другий світ, і дивно стає їх слухати. Як же хто, кажуть вони, прийме нашу віру, то знову воскресне після смерті й не вмере ніколи, а як прийме іншу віру, то на тому світі горітиме навіки. Яку ж раду подасте? Що відповісте?

І сказали бояри і старшини:

— Знаєш, князю, що ніхто не гудить свого, тільки хвалить. Якщо хочеш добре розвідатись, то маєш своїх мужів, пошли їх і розвідайсь про службу кожного, як він служить Богові.

Подобалась князеві ця рада, а також усім людям. Вони вибрали мужів добрих і розумних, числом десять, і сказали їм:

— Ідіть наперед до болгар, дослідіть їх віру й відправу! Вони ж пішли і, прийшовши, бачили їх гидкі вчинки й поклони в чужовірній святині, і прийшли у свою землю. І сказав їм Володимир:

— Ідіть знову до німців і розгляньтесь так само, а звідти йдіть до греків.

Вони ж прийшли до німців, оглянули церкву й відправу їх. І прийшли до Царгороду й зайшли до царя. А цар спитав їх про причину їх приходу. Вони ж розповіли все, як було. Почувши це, цар зрадив і зготовив їм велику честь у той день. А на другий день послав до патріярха, ось що кажучи:

— Прийшла Русь до нас розпитатись про нашу віру; отже прибери церкву та крилос, і сам нарядись в єпископські ризи, нехай бачать славу нашого Бога.

Почувши це, патріярх звелів скликати звесь крилос і по звичаю уладив празник, і запалили кадила, і склали співецькі хори. І пішов цар із ними до церкви, і помістили їх на просторому місці, показуючи церковну красу та співи, і відправу архієрейську, обертання дияконів, оповідаючи їм про службу своєму Богові. А вони захопились і дивувались, і похвалили їх богослуження. І прикликавши їх, царі Василь і Костянтин сказали їм:

— Ідіть у вашу землю!

І відпустили їх з великими дарунками й почесстю.

А вони прийшли в свою землю. І скликав князь своїх бояр і старшину. І сказав Володимир:

— Ось прийшли послані нами мужі. Вислухаймо від них, що було.

І сказав їм:

— Розповіжте перед дружиною!

А вони сказали, що:

— Ходили ми насамперед до болгарів і ми дивились, як вони кланяються в хоромі, тобто в чужовірній святині, стоячи без пояса, і поклонившись, сяде та споглядає сюди й туди, як божевільний, і нема в них веселости, тільки смуток і великий сморід — не добра їх віра. І прийшли ми до німців і бачили, як вони відправляють службу... І прийшли ми до греків, і вони повели нас туди, де служать своєму Богові, і не знаємо, чи ми були в небі, чи на землі. Нема бо на землі такого видовища, ані такої краси; не вміємо бо сказати, тільки знаємо те, що все таки Бог перебуває з людьми і відправа їх найкраща з усіх країв. Ми бо не можемо забути тієї краси; бо всяка людина, що перше вкусить солодкого, не може потому прийняти гіркости, так і ми тут так не житимемо.

А в відповідь на це бояри сказали:

— Якби грецька віра була лиха, то не була б прийняла хрищення твоя бабка Ольга, що була мудріша з усіх людей.

А Володимир у відповідь сказав:

— То де приймемо хрищення?

А вони сказали:

— Де тобі любо.

І так рік проминув.

БОРОТЬБА ЮНАКА З ПЕЧЕНІГОМ

В 993 році пішов Володимир на хорватів. А як прийшов він із хорватської війни, появилися печеніги по тому боці Дніпра від Сули. А Володимир вийшов проти них і зустрів їх на Трубежі над бродом, де сьогодні Переяслав. І став Володимир на цьому боці, а печеніги на тому, і не важились іти ці на той бік, а вони на цей бік. І приїхав печенізький князь до річки, і покликав Володимира та сказав йому:

— Вишли ти свого вояка, а я свого, нехай борються; якщо твій вояк повалить мого, то не воюватимемо три роки й розійдемося в різні боки; а якщо наш вояк повалить вашого, то воюватимемо три роки.

А Володимир прийшов до обозу і послав окличника по обозі з словами:

— Чи нема тут такого вояка, що взявся б битися з силачем печенігом?

І не знайшлося такого силача ніде. І на другий день приїхали печеніги та привели свого вояка, а наших не було. І зажурився Во-

лодимир, і послав посланців до всіх своїх воїв. І прийшов до нього один старший вояк і сказав йому:

— Князю, у мене є один найменший син дома, з чотирма я вийшов у похід, а він лишився дома; від дитинства ніхто не повалив його: коли я один раз дорікав йому, а він м'яв кожу, він розгнівався на мене і передер кожу руками.

А князь, почувши це, зрадів і швидко послав по нього. І привели його до князя, а князь оповів йому все. А він сказав:

— Князю, не знаю, чи можу з ним мірятись. Випробуйте мене: чи нема тут великого й сильного вола?

І знайшли сильного вола, і він повелів роздражнити вола; і поклали гаряче залізо на нього, і пустили вола, і побіг він повз нього. І вхопив він вола рукою за бік, і вирвав шкуру з м'ясом, скільки захопила його рука. І сказав йому Володимир:

— Можеш з ним боротись.

І на другий день прийшли печеніги і почали гукати:

— Чи нема вояків? Ось наш готов до бою.

А Володимир повелів тієї ночі воякам узброїтись. І вислали печеніги свого вояка, і був він дуже великий і страшний. І виступив боєць Володимира. І поглянувши на нього, печеніг розсміявся, бо був середнього росту. І розмірили віддаль між обома військами, і пустили їх проти себе. І зчепились вони міцно, і переміг печеніга в руках до смерті, і повалив його на землю. І закричала Русь, а печеніги кинулись утікати, і погнала Русь за ними, вбиваючи їх, і прогнали їх. А Володимир радів і заклав город на тому броді і назвав його Переяслав, бо юнак перейняв славу.

БІЛГОРОДСЬКИЙ КИСІЛЬ

В 997 році Володимир пішов до Новгороду по верховинних воїв на печенігів, бо були великі бої безупинно. В тому ж часі печеніги довідались, що нема князя, прийшли і стали коло Білгороду. І не дали вийти з города. Був бо великий голод у городі, а Володимир не міг допомогти, не міг піти, бо ще й військо не зібралося до нього, а печенігів була велика сила. І затягнулась облога в городі, і був великий голод. І зробили віче в городі і сказали:

— Оце помремо з голоду, а від князя нема допомоги. Чи не краще нам умерти? Піддаймося печенігам, то одних лишать при житті, а інших умертвлять; уже й так помираємо з голоду.

І так урадили. А був один старигань, що не був на тому вічі, він і запитався:

— Пощо зробили люди віче?

І сказали йому, що вранці хочуть люди піддатись печенігам. А почувши це, він послав посланців до городських старшин і сказав їм:

— Я чув, що хочете піддатись печенігам.

А вони відповіли:

— Не стерплять люди голоду.

І він сказав їм:

— Послухайте мене, не піддавайтесь три дні і зробіть те, що вам звелю.

І вони зраділи й обіцяли послухатись. І сказав їм:

— Зберіть по пригорщі вівса, або пшениці, або висівок. А вони пішли й радо вишукали. І повелів їм зробити розчин, в якому варять кисіль, і повелів викопати колодязь і вставити туди кадіб і налляв розчину в кадіб, і повелів викопати другий колодязь і вставити туди другий кадіб. Повелів їм пошукати меду. А вони пішли та взяли кадку меду, що був схований у княжій медівні. І повелів розситити дуже воду та влити в кадіб і в другому колодязі так само. А вранці послав по печенігів. А городяни пішли та сказали печенігам:

— Візьміть собі наших закладників, а з-поміж вас нехай іде з десять чоловік у город і дивіться, що діється в нашому городі. А печеніги зраділи, думаючи, що хочуть піддатись, а самі вибрали найкращих мужів у себе та послали їх у город, щоб розглянули, що діється у них в городі. І вони прийшли в город, і сказали люди:

— Пощо губите себе? Коли можете перестояти нас? Якщо стояли б десять літ, що можете нам вдіяти? Маємо бо поживу від землі. Якщо не вірите, подивіться своїми очима. І привели їх до колодязя, де був розчин, і зачерпнули відром, налили в горшки і варили перед ними. Коли зварили перед ними кисіль, узяти та привели їх до другого колодязя, і зачерпнули сити, і почали їсти, наперед самі, а потім і печеніги. І вони здивувались і сказали:

— Не ймуть цьому віри наші князі, поки самі не покушають. І люди налляли горщик розчину й сити з колодязя і дали печенігам. А вони прийшли і оповіли про все, як було. І зварили кисіль, і їли печенізькі князі, і дивувались, і забравши своїх закладників, а їх випустивши, відійшли від города і пішли в свою землю.

ДВОБИ МСТИСЛАВА З РЕДЕДЕЮ

Коли Мстислав був у Тматорокані, пішов на касогів. А почувши це, касозький князь Редедя вийшов напроти нього. А коли обидва війська стали проти себе, сказав Редедя до Мстислава:

— Навіщо губитимемо дружину між собою? Але зійдімся і поборімся; якщо ти переможеш, візьмеш мій маєток, і мою жінку, і мою землю; а якщо я переможу, то візьму все твоє. І сказав Мстислав:

— Нехай так буде!

І з'їхались разом. І сказав Редедя до Мстислава:

— Не биймося зброєю, але зміряймося, хто дужчий.

І взялись боротись міцно, і коли вони довго боролись, почав знемагати Мстислав, бо Редедя був великий. І сказав Мстислав:

— О Пресвята Богородице! допоможи мені, бо якщо переможу його, збудую церкву в твоє ім'я.

І сказавши це, кинув його об землю, і вийнявши ніж, ударив його ножем у горлянку. І тут убито Редедю. І ввійшов у його землю, і забрав увесь маєток його, і жінку його, і діти його, і наклав данину на касогів. І коли прийшов до Тматорокані, заклав церкву святої Богородиці і побудував її, а вона стоїть і донині в Тматорокані.

ЄВШАН ЗІЛЛЯ

А було це по смерті великого князя Романа, незабутнього володаря всієї Руси, що поборов усі поганські народи, а мудро виконував божі заповіді. Він бо завзявся був на поган, як і лев, а був сердитий, як і рись, і губив їх, як і крокодил, і пролітав через їх землю, як і орел, був бо хоробрий, як і тур. Наслідував бо свого діда Мономаха, що погубив поганих ізмалтян, званих половцями, що прогнав Отрока до обезів за Залізні ворота, а Сирчан залишився над Доном і жив рибою. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом із Дону, і здобув усю їх землю, і прогнав проклятих агарян. А по смерті Володимира зоставсь у Сирчана один співець, що звався Ор. Він вислав його до обезів, кажучи:

— Володимир помер, а вернися, брате, ходи до своєї землі; перекажи йому мої слова, співай же йому половецьких пісень; а як не захоче, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан.

Коли ж він не хотів вертатись, ні слухати, дав йому зілля; а коли він понюхав, заплакав і сказав: »Та краще в своїй землі лягти головою, ніж у чужій бути славним«. І прийшов до своєї землі. Від нього походив Кончак, що розтрощив Посулля, ходячи пішки з кітлом на плечах.

ПЕЧЕРСЬКА ЦЕРКВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

Був у варязькій землі князь Африкан, брат того Якуна, що в утечі згубив золотом тканий жупан, коли вів війну з Ярославом проти лютого Мстислава. В цього Африкана були два сини: Фріянд і Шимон. По смерті брата Якун вигнав обох небожів із їх володінь. І прийшов Шимон до нашого правовірного князя Ярослава. Він прийняв його, тримав у пошані і віддав своєму синові Всеволодові, зробивши його старшиною при цьому князі. І прийняв Шимон велику владу від Всеволода. А причина його любови до святого монастиря Печерського ось яка. В часі князювання Із'яслава в Києві прийшли половці на Руську землю і Ярославовичі: Із'яслав, Святослав і Всеволод пішли їм назустріч. З князями був і цей Шимон. Коли ж прийшли вони до святого Антонія для молитви та благословення, старик розкрив свої справедливі уста і ясно оповідав їм про загибель, що ждала їх. А цей варяг упав у ноги старикові і молив, щоб зберегтись йому від такої біди. І сказав йому блаженний:

— Мій сину! Багато паде від вістря меча, і коли ви побіжите від ваших супостатів, будуть топтати вас, наносити вам рани, топтити в воді. Але ти врятуєшся і будеш покладений в церкві, що тут побудується.

І ось на Альті вступили в бій війська і з божого гніву переможені були християни і втекли; їх воєводи з великою силою вояків упали у битві. Тут же, серед них, лежав і ранений Шимон. Він поглянув на небо і побачив церкву, превелику, яку й перед тим уже бачив на морі. І згадав він слова Спасителя, і сказав: »Господи! визволь мене від цієї гіркої смерти молитвами твоєї Матері та преподобних Антонія і Теодосія!« І ось зненацька якась сила вирвала його з оточення мерців: він вигоївся з ран і всіх своїх застав цілими та здоровими. Тоді, прийшовши до блаженного, він почав оповідати дивні речі:

— Мій батько Африкан — говорив він — зробив хрест з мальовничим зображенням богочоловічої подоби Христової, нової роботи, як шанують латини, великості на три лікті. Віддаючи пошану цьому зображенню, мій батько поклав на крижі його пояс, тягаром 50 гривень золота, і на голову золотий вінок. Коли ж мій дядько Якун вигнав мене з моїх володінь, я взяв пояс з Ісуса й вінок з його голови. А він, звернувшись до мене, сказав: »ніколи не клади цього вінка на свою голову, а неси його на приготоване для нього місце, де побудується преподобним церква в ім'я моєї матері. Віддай його в руки цьому преподобному, щоб він повісив його над моїм жертovníком«. Я упав, заціпенівши із страху, і лежав, як умерлий. А вставши, я похапцем увійшов на корабель. І коли ми плили, піднялась велика буря, так що всі впали в розпач за своє життя. І почав я кричати: »Господи, прости мені! Я вмираю тепер за цей пояс, — за те, що взяв його від чесного твого й чоловікоподібного образу«. І ось побачив я на верху церкву й подумав: що це за церква? І був до нас голос: »та, яку збудує преподобний в ім'я Божої Матері. Ти бачиш її великість і висоту: якщо вимірити її тим золотим поясом, то в ширину вона буде 20 разів, у довжину — 30, а в висоту стіни і з верхом 50. В цій церкві ти будеш покладений«. Ми ж усі прославили Бога та втішились великою радістю, що визволились від гіркої смерті. Ось і досі не знав я, де збудується церква, що показалась мені перший раз на морі, і другий раз — така ж щодо великості та краси, коли я лежав при смерті на Альті. І ось тепер почув я з твоїх чесних уст, що я буду покладений в церкві, яка тут збудується. І витягнувши золотий пояс, він віддав його преподобному Антонієві з словами:

— Ось міра й основа, а ось вінок; нехай він буде повішений над святою трапезою.

А старик прославив Бога за це та сказав варягові:

— Мій сину! відтепер не будеш ти називатись Шимоном, але Симон буде твоє ім'я.

А закликавши святого Теодосія, він сказав:

— Ось яку церкву хоче побудувати цей Симон.

І віддав в його руки пояс і вінок. Відтоді велику любов мав Симон до святого Теодосія і давав йому багато маєтку на будову монастиря. А ця церква була закладена в 1073 р. за часів правовірного князя Святослава. Сам князь своїми руками почав копати рів, дав сто гривень золота в допомогу блаженному й поклав міру церкви тим золотим поясом відповідно до голосу, почутого з неба на морі.

БАЙКА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Богдан Хмельницький сказав у 1655 р. до польських послів:

— Сідайте та слухайте, панове; ви принесли нам прегарні пропозиції від короля; але чи можливо їх прийняти, чи неможливо? Вислухайте оцю побрехеньку. Давно, кажуть, жив у нас селянин, дуже маючий, усі сусіди завидували йому. У того селянина був домашній вуж, що нікого не кусав; господарі завжди клали

йому молоко в діру й він часто лазив між родиною. Одного разу сталось таке: дали хлопцеві молока; приліз і вуж і почав хлєптати молоко з горнятка; за те хлопець ударив його ложкою по голові й вуж укусив хлопця. На жалібний крик дитини прибіг батько й, дізнавшись, що вуж укусив сина, кинувся вбивати звірюку; вуж встиг сховати голову в діру, а хвоста не встиг сховати; господар відтяв йому хвіст. Хлопець помер від укушення, а вуж лишився калікою і відтоді боявся вилазити з діри. Незабаром після того багатство того чоловіка почало значно зменшатись, нарешті він став дуже бідний і, бажаючи взнати причину, побіг до знахорів і каже їм:

— Скажіть, прошу вас, що це значить, що минулими роками я менше дбав про господарство, а всього в мене було багато; ні в кого не було так багато таких прегарних волів, як у мене, ні в кого корови не давали стільки молока, ні в кого вівці не давали такої пишної вовни, ні в кого кобили не родили таких гарних лоша́т, ніде поля не давали таких багатих жнив, у нічиїх садах не жужжало стільки бджіл; мої стада не терпіли від слабостей; я сам не знав ніяких неприємностей; в моєму домі бували гості; ні в кого з сусідів не було такої великої родини; бідний не відходив від мого дому з порожніми руками; ні в чому не було недостатку; всякого добра було в мене доволі. Та ось за декілька років розлізлось усе, що я зібрав за ціле життя, і між сусідами нема біднішого від мене; і хоч я падаю від праці для піддержання життя, а проте ніщо не йде мені на користь, але щодня то гірше й гірше. Скажіть, коли знаєте, причину мого нещастя і чи не можна помігти йому?

Йому відповіли:

— Поки ти, давнішими роками, гарно поводився із своїм домашнім вужем, він брав на себе всі нещастя, що грозили тобі,

а тебе лишав вільним від них; тепер же, коли між вами настала ворожнеча, всі біди впали на тебе. Коли ти хочеш давнішого щастя, то погодися з вужем.

Жінка понесла йому молоко, але вуж наївся молока та й знову сховався в нору. Якийсь час доглядав цього господар, далі почав кликати вужа зробити давніше братерство. Тоді відповів йому вуж:

— Даремно ти заходишся, щоб було між нами таке братерство, як давніше, бо як тільки я погляну на свій хвіст, що я утратив за твого сина, зараз вертається до мене пересердя; з другого боку, як ти тільки згадаєш, що ти втратив сина, зараз закипить у тобі обурення, так що ти готов розтрити мені голову. Через те досить буде приязні між нами, коли ти житимеш у своєму домі, як тобі любо, а я в своїй норі, і будемо допомагати один одному.

— Те саме, панове послі, сталося і між поляками й українцями... Ті, що звать себе дітьми королівства, почали порушувати волю українців і бити їх по голові, а українці, коли їх заболіло, почали кусати; тоді зайшло так, що й українців більша частина відтята й чимало синів королівства пропало. Відтоді, як тільки ті народи згадають біди, заподіяні один одному, зараз повстає пересердя, і хоч почнуть вони годитись, то через найменшу причину справа не ладиться. Наймудріший із смертних не може зробити того, щоб між нами настав певний довгий мир, як лиш так: нехай польське королівство зречеться усього, що належало до князівств Руської землі, нехай відступить козакам до кермування всю Русь до Володимира, і Львів, і Ярослав, і Перемишль, з умовою, щоб ми, сидячи собі в своїй Русі як у норах, відвертали ворогів від польського королівства. Але я знаю: якби в цілому королівстві лишилось усього сто панів, то й тоді вони не пристали б на це. А козаки, поки матимуть зброю, теж не відступлять від цих умов.

ПОЛУБОТОК

Про смерть Полуботка переказ лишив цю вікопомність, що коли він, буди хворим, відчув свій кінець і прохав тюремних приставів, щоб закликали священика до нього, а тюремники дали про те знати цареві, то цар приходив до нього попрощатись. І він сказав йому:

— Я ніколи не мав ворожнечі до тебе й не маю, і з тим умираю, як християнин. Вірю без сумніву, що за невинні страждання мої і моїх ближніх судитиме наш спільний і нелицемірний суддя, всемогучий Бог, і швидко обидва станемо перед нього, і Петро з Павлом там розсудяться.

Цар дійсно помер швидко після того.

ТУРОВА КРУЧА

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине! Оце Турова Круча...

Колись то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й його; і кохавсь він у полюванні. Отож раз поїхав той князь на полювання та й відбивсь у пущі від своєї челяді. Іде та їде пущею, коли ж дивиться, аж на лощині пасеться стадо турів.

Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина, така, що усю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце та чудовна краса.

— Дівчино! — рече, — будь моєю жоною!

А вона рече:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то я твої тури постріляю.

— Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрілятимеш.

Розсердився князь, взяв лук з плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! — та й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в ляхських, — чого вже не було з тим Переяславом? — а він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі каменями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Україні.

МОНАСТИР ПОГОНЯ

В Україні, в Галицькому повіті, є місто Завалів, назване від валів, давно висипаних; їх є три над цим містом на горі, а між цими трьома валами знаходиться монастир при церкві святого архієрея Миколая. Старі духовні та світські люди, котрі чували від своїх дідів і прадідів, повідають, що Буняк, як вони говорять, але

радше Батий, цар татарський, коли воював Руську землю, тоді один воєвода, на ім'я Роман, вийшов із Руської землі з своїми військами проти татарських орд і, бачачи велику потугу, а своє мале військо християнське, окопався трьома валами, журився та заснув у журбі. У сні з'явивсь йому святий архієрей Миколай і велів йому йти сміливо на бусурманські орди, а де здожене поган і переможе їх, на тому місці велів йому збудувати церкву на честь Пресвятої Богородиці, за допомогою якої мав перемогти мохамедан, а між цими трьома валами казав збудувати церкву на честь святого архієрея Миколая. Пробудившись зо сну, воєвода Роман рушив сміливо із своїми військами на татар, погнав їх, гонив за ними й догнав їх на тих полях, які знаходяться недалеко за містом Тисьменицею, й одержав славу перемогу над ними. А по цій перемозі збудував на цьому полі церкву Успення Пресвятої Богородиці, за посередництвом якої переміг поганські орди; в цій церкві є намісний чудотворний образ Пресвятої Богородиці. При цій церкві є монастир, що називається **Погоня** тому, що там воєвода Роман погнав і догнав і розігнав своїх неприятелів татарів... А між трьома валами воєвода збудував церкву святого архієрея Миколая, що показавсь йому там у сні й казав збудувати одну церкву на честь Богородиці, а другу на своє.

ОДИН ІЗ БЕШКЕТІВ ГАРКУШІ

Стародубському полку жив собі сотник. Старим уже закохався він у сімнадцятилітню панночку, таку красуню, що й змалювати не можна; не бога не хотіла йти за старого, та мати приневолила, і край. Живе сотник із молодого уже чотири місяці, ревнивий, мов турок, а поїде куди, то й сторожу біля дому становить. Раптом одержав він звістку, що Гаркуша з ватагою рушив до його сотні. Сотник, чоловік був

валий, не дуже злякався. Набрал і собі порядну ватагу, все очайдушних охотників, таких, що кожний піде на ведмедя, та й пішов назустріч Гаркуші. Не встиг він виїхати, а якийсь запорожець шасть до нього на двір в червоному жупані, а шабля й пістолі так і сяють коштовним камінням, та й з себе дуже гарний.

— А що, — питає, — чи дома сотник?

— Немає — кажуть.

Запорожець простує до дому. Йому кажуть, що наказано не пускати нікого.

— Коли наказано, — каже запорожець, — то й не пускайте. Скочив із коня, передав його своєму стременному та й пішов до покоїв. Перелякана сотничиха забила в куточок. Тільки побачив її запорожець — і сам злякався.

— Ой, — каже, — моя пані кохана, мені сказали, що нікого вдома немає, то я хотів, було, написати сотникові два

слова про свою справу. Не прогнівайтесь, що я вас потурбував. Бере її за білі ручки та й ну їх цілувати. Посадив її на ліжко, а сам сів і каже:

— Я сирота. Був у мене невеличкий хуторок, та й той сутяжники відтягали, поки я був на Запоріжжі. Поки на Україні лицарство було, то хоч іноді й зле доводилось, але все ж великого лиха не було: заберуть, що знайдуть, на тому й кінчається. А тепер, як узялися за пір'я, то що й ті гармати: нападуть на беззахисного сироту та й пустять на жебри.

— Боже мій, — каже сотничиха, — як їх земля носить! І мало не плаче.

— Може, ви перекусили б чого? — питає вона.

— Цілий день не їв, — відповідає запорожець, — і їсти хотілося, але як вас побачив, то й за хліб забув.

Та й почав їй лясати точити, баляндраси викидувати та такі казки й приказки вигадувати, що сотничиха з сміху качається і так з ним поводить, наче з малку разом зросли. Потім він дивиться, висить на стіні бандура, він зняв її, налагодив та як заспіває: »Чи я ж, мамо, не твоя дитина?« — так сотничиха слухала, слухала та й заплакала. Згадала небога своє дівоцтво й оглянулася на свою неволю. Потім, як ушкварить метелицю, та ще з приговорками, як випростується, як моргне вусом, як стукне срібними підківками, та й пішов гопака, і в присядку, і викрутасом, і вихилясом, сотничиха дивилась та й не втрималась, ну й собі танцювати. Усі дворові збіглися; дивляться й охають.

— От — кажуть — пара, так пара, не те, що з сотником. От де запорожець! Видно, в нього чорти сидять в чоботах, так добре танцює гопака.

Коли натанцювались досхочу, запорожець питає її:

— А куди поїхав пан сотник?

— Поїхав Гаркушу ловити — відповідає сотничиха.

— Допмагай йому Боже, — каже запорожець, — добру зробив би справу, коли б піймав цього людоджера. — А чи ви бачили, моя пані, Гаркушу? — питає запорожець.

— Бог милував, — відповідає сотничиха, — коли б я побачила його, то вмерла б із страху!

— Та боронь, Боже, вас від цього нещастя, а вже він невідмінно до вас добереться, бо ж він дуже ласий до гарних молодниць; різних коштовностей у нього вдосталь, а такої перлини, як ви, — світ виходити, не знайти.

Так налякав небогу, що вона й тіні своєї боїться, а діло вже йде до ночі. От запорожець бере шапку та й каже:

— Прощайте, моя пані, не згадуйте лихом.

— Куди це ви проти ночі? — питає сотничиха.

І в сльози:

— Не пущу, — каже, — хто захистить мене від Гаркуші?

— Ну, — каже запорожець, — треба лишатися, за нашим лицарським законом — треба захищати слабих.

Ще побалакали, потім повечеряли собі, сотничиха пішла до спочивальні, а запорожець, наказавши стременному, послав бурку й ліг біля самих дверей спочивальні. Тільки но всі дворові заснули першим сном, раптом знявся надворі галас:

— Гаркуша, Гаркуша!

Всі заметушились і ну навітікача. Запорожець був уже готовий.

— Моя пані кохана, — сказав він, відчинивши двері до спочивальні — вставайте, Гаркуша!

Сотничиха з переляку скочила й метушилася, мов божевільна. Запорожець схопив її в оберемок і висадив у вікно. Стременний уже був тут із засідланими кіньми. Миттю запорожець скочив на коня, підгорнув ліву ногу під передню луку і, мов у гніздечко, посадив сотничиху. Видно, не вперше йому возити чужих жінок. Він не їхав, а летів, не розбираючи ані тинів, ані рівчаків; сотничиха обхопила його білими ручками, притулилася до нього, а довга коса, розвіяна вітром, обкрутилася навколо шиї запорожцеві. Не опам'ятувалися, як село лишилося позаду, майнула царина і вони в'їхали до густого лісу. Доїхавши до провалля, запорожець свиснув. На гасло також відповіли свистом, і потім із другого боку в яру спалахнуло полум'я.

— Які це люди? — спитала сотничиха, боязко поглядаючи на двох озброєних чоловіків, освітлених багаттям.

— Це мої — відповів запорожець. — Тут живе лісничий і хатка в нього в такій пущі, що Гаркуша нас з собачим носом не відшукає.

За чверть години вони спинилися біля невеличкої хатки, оброслої з усіх боків бузком і шипшиною. Кімнатка така чистенька й господині не видно; а припічок і стіни вибілено, стіл і лави, як нові; усе таке чисте, що душа радується. Запорожець узяв сотничиху на руки й поклав на постіль лісничого, таку чистеньку, що хоч і панові на ній спати.

Уже сонце зійшло високо, а сотничиха спала собі. Спала, спала та й прокинулася, така весела — від запорожця ні на крок.

— Не поїду — каже — до чоловіка, візьми мене з собою.

— Почекай, — відповідає запорожець, — дай впоратися.

— А від кого це в тебе перстень? — питає, показавши на мізинець.

— Від матері — відповідає запорожець.

— Віддай його мені — каже сотничиха — та присягнись, що навіки будеш мій.

— Добре — каже їй запорожець.
І присягнувся.

— Перстень же — каже — тепер не віддам, а пришлю.
Вийняв з торби ящичок, поклав туди перстенька, замкнув і віддав сотничисі ключа. Запорожець морочився з сотничихою мов кіт

із оселедцем; гуляли собі, а гуляти було де. Ліс був заповідний, ніколи ще не знав сокири. Подекуди лише траплялися невеличкі прогалини; тут старе дерево повалилося, впало абияк, і випадок так поклав його, що й людська вигадка не зуміла б покласти краще, вкривши його мохом, мов перським килимом. Тут сідали вони, обнявшись, слухали пташок. Закує зозуля — вони рахують, скільки їм років жити. Затурчать горлиці — сотничиха ніжно погляне на запорожця і скаже:

— Ти мій, голубе сизий, а я — твоя голубка.

І кинеться обіймати його. Поблизу протікав струмок, де вони милися. Запорожець набере в свої широкі руки, як у добрий ківш, води й обливає сотничиху. І сотничиха теж плескає і миє запорожця, і білі її ручки сковзають по смаглявому міцному його тілу, мов по чавунній статуї.

Потім знайшлася й бандура, та не така, як у сотника, а дзвінка, обкладена перломутром, слоновою кісткою, і сотничиха забула за чоловіка, за Гаркушу й за себе саму. Ще ніч переночували й день провели вкупі, а коли сонце сіло, запорожець посадив сотничиху на коня, і вона не опам'ятувалась, як опинилася біля того самого вікна, з якого тому три дні запорожець висадив її. Небога знов була в своїй спочивальні, наче ніколи з неї не виходила.

Тим часом сотник, потрапивши на Гаркушин слід, гнався слідком за ним. Гаркуша не втече, а сотник не дожене. Три дні морочилися і, нарешті, на четвертий, цілком оточили його. Ще сонце високо стояло, коли сповістили сотника, що Гаркуша забився в пущу, оточену з усіх боків людьми, і що досить тільки насунути лавою, і справі буде кінець. Сотник зрадів. »За мною!« — кричить — і подався в саму гущавину. Але тільки спустився в глибокий яр, як накинули йому свитку на голову, підхопили раба божого й помчали. За годину їзди спинилися, зняли з нього з голови свитку, і він побачив перед собою вродливого козака в запорізькому жупані.

— Вклоняйся панові Гаркуші, іродів сину, — сказав один, і вдарив сотника в потилицю.

Сотник одурілий стояв, як остовпілий.

— Старий дурню, — загримав Гаркуша, — чотири дні шукаєш мене, і коли б я тобі не допоміг, то й до смерти не відшукав би мене. Сидів би вдома та й дивився, щоб у канцелярії твої дряпачки не брали хабарів, а то вітру в полі шукаєш і народ у робочу пору відриваєш від діла. Ану, хлопці, нагодуйте його березовою кашею.

І так почастували, що довелось відливати водою. Коли сотник трохи опам'ятався, Гаркуша каже йому:

— На, візьми цю скриньку й віддай твоїй жінці, та цур, не дивись, а то я подивлюсь, який у тебе мозок у голові.

Гаркуша сунув сотникові скриньку за пазуху, сів на коня і зник з ватагою. Коли б не біль, що його відчував сотник, він думав би, що все це сон: таке все це було дивне й безглузде. Уже зовсім, було, впіймав Гаркушу, та раптом самого впіймали, та ще й відчухрали. Нарешті привезли його й повели до кімнати. Сотник розповів усе, що з ним трапилося, а коли почали роздягати його, з-за пазухи випала знайома нам скринька, та сама, що від неї запорожець віддав ключ сотничисі.

ВІДДІЛ ДРУГИЙ

З УСТ НАРОДУ

МОРЕ ПІД КИЄВОМ

Місце, де тепер пливе Дніпро, і вся Полтавщина — все це було вкрите морем. З далеких країв приїздили купці кораблями до Києва. Продавали різні дорогі товари й за те платили десятину київському князеві. З цих десятин збудували церкву, що на пам'ять того потім дістала назву »Десятинної«. Коли св. Андрій прийшов до Києва і застромив хрест на горі, де тепер стоїть Андріївська церква, то все море сплило на низ. Але частина його зісталась і сховалась під Андріївською горою. Коли потім збудували тут церкву, то під престолом відкрилось джерело. Тепер щороку дають із скарбу багато тисяч карбованців — купувати клоччя і смолу, і ним затримують воду, що тече відти. Кожне найменше зрушення збільшує натиск води відти. От чому в Андріївській церкві нема дзвонів: при першому ударенні вода залила б не тільки Київ, а й усю Полтавщину, Київщину і Чернігівщину.

ДНІПРО І ДЕСНА

Дніпро і Десна — це брат і сестра — були колись люди. Як вирости вони, батько і мати поблагословили їх в дорогу. Змовились вони вийти ранком і полягали спати. Десна любила спати і проспала ранок, а Дніпро проснувся на зорі, порозвертав гори, порозчищав гирла і зарив степами. Десна проснулась, аж брата нема. Вона пустила ворона вперед і побігла слідком. Летить ворон, і як тільки нагонить Дніпра, всякий раз і крякне. Що поверне Десна до дніпрового гирла, то він вбік — і подався далі. Багато раз Десна підвертала до Дніпра, багато раз повертав він вбік (того він такий і кручений). На ворона напав рябець і давай битися. Чи довго бились, чи ні, — Дніпро побіг до моря. Як почула Десна від ворона, що Дніпро далеко, прихилилась до брата і злилась з його гирлами. Тепер вона тече лівою стороною, а Дніпро правою. Де є острови і скелі серед річки, там

розходиться Дніпро з Десною. Як ясний день, то видно, де Дніпро, а де Десна: в Дніпрі синя вода, а в Десні мов жовта; Десна тече тихо, Дніпро — прудко. Про Дніпра і Десну є пісня:

Десна Дніпру рідна сестра,
Десна Дніпра спереджала,
Гори, кряжі становила,
Дніпра - брата не спинила;
Ще й ворона посидала,
А в Києві в Дніпр упала...
Жалується Лиман морю,
Що Дніпр узяв свою волю,
Свої гирлаочищає,
Лиман - море засипає...

ДНІПРОВІ ПОРОГИ

Як ще ріка нікотра не протікала, так Десна була старша за Дніпра. Стали вони спорить, котре прудше з їх двох пробіжить, то те буде старше. Так Десна зараз же, як заспорила, порізалась, де низькі місця, щоб їй легше було; а Дніпро ще в батька пішов благословитися (а в них батько море мабуть); так він порізавсь горами, бескидами, поламався скрізь. Десна бачить, що не випередить Дніпра, що Дніпро горами порізавсь, так вона стала рвать каміння і гатить Дніпро, щоб самій раніш порізаться (а тоді каміння ще не закліє було, тільки вже не знаю, коли його Мати Божа закліє?). І вона у дванадцятьох місцях гатила його, і поробилось там дванадцять порогів; а посередині чотири рази перегачувала. Ненаситський зветься — там камінь поріс; у чотири рази каміння тут лежить і учетверо проти тих, а то й удванадцять раз дужче кидає проти них...

ЛИБЕДЬ

Річка Либедь повстала від сліз Либеді, дочки одного з київських князів. Ой, гарна ж то була, кажуть, гарна діва, чарівна, як те боже сонечко в травні. Кажуть, що з усіх сторін світу з'їжджувались до неї лицарі, королевичі та князі, прохаючи її руки. Але княжна не хотіла й чути про заміжжя: »Не піду, — каже, — не хочу, й досить«. Так відповідала вона всім. Королевичі та князі думали собі, що, може, час, що нарешті багатство й відвага переможе колись опір дівчинки: не один, мабуть, наражав саме життя, щоб тільки припасти до вподоби гарній дівчині; але це не помагало нічого. Королевичі нарешті поговорили між собою, знизали плечима, припоясали свої булатні мечі, сіли на своїх вірних коней і відїхали собі з нічим додому.

Опустіло й посумнішало відразу в княжих теремах; не було вже там ні тих багатих королевичів, ні тих гарних княжевичів, ні нарешті тих войовничих лицарів; а наша княжна, як та горлиця в клітці, позосталась сама одна в своєму самотньому теремі; може, тепер і бажала б вона, щоб хтось приїхав, може, вже й затужила вона за хоробрими молодцями, але нічого не помагало це вже тепер! А роки, як ця вода в Дніпрі, плили та пропливали собі, а ніхто не вертався з тих, що раз від'їхали з нічим. Помер нарешті сам князь, батько Либеді; якийсь інший зайняв його місце на княжому престолі, а наша княжна була приневолена покинути пишний дворець. Отже вибудувала собі на горі, зараз коло Києва, маленьку хатчину й тут уже жила в ній сама самісінька. Ой, сумне ж то, сумне мусіло бути життя, неначе монастирське, для гарної і молодій дівчини: дні і ночі проводила вона в гірких сльозах, а з кожним днем і з кожною божою ніччю щораз більше сохла й марніла бідолашка, аж нарешті не стало вже цілком красуні; якби дощова хмарка, вона перемінилася в сльози, що, сплинувши вниз, утворили під горою маленький потічок. Цей потік, у пізнішому часі, назвали люди в її пам'ять Либеддю, а саму гору — Дівичою. Відтоді опівночі чути там завжди якісь зітхання і зойки, а густа хопта, що поростає цю гору, порушуючи своїми листками, заводять заєдно якусь зловорожу ноту.

СКАВИЦЯ

Старі люди кажуть, що тут був гріб князя Скавики. Скавика, Чикирда й Лукіян були начальники, названі князями, лицарського народу, якихсь чорноморців, що, як хмари або як саранча, приплили з низу, від моря, до Києва. Усі три, разом із своїми дружинами, поселились на київських горах, один коло одного. Кажуть, що князь Скавика мав дочку, молоду й зовсім непогану дівчину. На його двір збігались лицарі й королевичі з усіх сторін світу й один перед одним старалися здобути руку княжни. Але найкращий, найхоробріший з усіх був князь Чикирда; для княжни вбогий її сусід був миліший від усіх багатств, від усіх корон і берел. Але хоч Скавика сам, як і Чикирда, був князем без князівства, бо стояв тільки на чолі кочовничої орди, все таки бажав собі кращої долі для своєї єдиної дитини та сподівався видати її колись за якогось багатого заморського королевича.

А князь Чикирда посилав сватів, сам навіть падав до ніг Скавиці, але це не допомогло йому нічого: Скавика жартував собі тільки з бідного молодця. Нарешті вкололо Чикирду таке легковаження і поведінка гордого князька з ним, отже добув свій булатний меч і на ньому присяг помсту своєму ворогові. А князь Лукіян тим часом виглядав лиш відповідної і догідної хвилини, бо й він давно вже мріяв про те, щоб знищити сусідніх князьків і щоб самому заволодіти Києвом. Отже як тільки ворожі дружини напали на

себе, Лукіян мінами висадив частину військ обох князів у повітря, а решту знищив мечем. Скавика й Чикирда відгадали намір Лукіяна й, подавши собі руки, з'єднаними силами напали на свого спільного ворога. Але більша частина їх військ згинула вже від мін. Отже по довгій і кривавій боротьбі з'єднані дружини враз із своїми провідниками zostались на полі бою.

А найгірший з трьох був Лукіян; він не щадив навіть жінок і дрібних дітей, саму гарну дочку Скавики вбив своєю власною рукою. Тіла провідників похоронили на двох сусідніх горах, а Лукіян лишивсь єдиним володарем Києва.

Глибокі печери на Лукіянівці покопали Лукіянові дружини. Кажуть, що пізніше, в часі нападу татарів, вони служили за сховок для бідних киян, бо невірна татарва гнала молодших і сильніших в ясир, а решту забивала на місці. Їх орди ставали звичайно обозом за містом, бо в місті не було місця для них: огонь пожирав усе до ґрунту. Місцевість, в якій татари розбивали свої намети, служила їм тільки для складу здобичі і для варення харчі, тому й назвали її Приваркою.

ГОЛОСІВ

Кажуть, що колись у цьому місці збирались мешканці, щоб голосувати в часі вибору нового князя. Інші говорять, що в цій околиці жив Голуб, найгірший з усіх розбійників. Одного разу він пірвав дівчину, що переходила, і замкнув її в довгих і темних льохах, які є там і донині навіть і які завжди були криївкою для розбійників. Молода й гарна невільниця проводила цілі дні й ночі серед сліз, бо дні й ночі мучив її жорстокий тиран, якому не хо-

тіла піддатись. Околишні мешканці, проїжджаючи туди, завжди чули якісь стогони, чули виразно, що хтось плаче й голосить, але ніхто не міг відгадати того, звідкіль походили б ці зойки, і всі були того переконання, що то лиш якісь штуки нечистої сили, яка цим способом старалась заманити прохожих до себе в глухі й недоступні місця. Не швидко якось зловили Голуба, а коли зловили його, то все його тіло, руки, ноги, навіть його шию, окували залізом; розпаленими кліщами рвали тіло на ньому, а йому байдуже — курив собі люльку та співав якогось вражого тропака, що аж га! — звичайно, характерник: тут рвуть йому кліщами тіло, а воно вже заростає і нема сліду, якби хто, напр., дзбанком зачерпнув води в ставі. Ані сліду цієї муки! Декілька разів утікав він з тюрми: от струсне кайдани, то наче б то з глини ланцюги розлітаються на ньому на дрібні шматочки. Нарешті добув крейду з кишені, нарисовав човен на стіні, всів до нього і — згадуй, як називався; а сторож тільки рот роззявить: Голуба наче б то ніколи й не було в тюрмі. От за третім щойно разом, коли його розп'яли на хресті (немов Ісуса Христа, Боже відпусти) і через дев'ять днів жили його оселедцями, не даючи ані крапельки води, пекельна спрага добила нарешті характерника: помер нарешті в найстрашніших муках. Але тієї дівчини не знайшли, а зойки й тепер іще чути часами в глуху й тиху північ.

Тіло Голуба поховали в Голосієві, а курган на Шулявці був для Голуба лиш місцем чатування на подорожніх.

БАГАТИРІ

Колись, в дуже давню старину, зійшлись два багатирі: один став по той (лівий) бік Дніпра, а другий по цей, зійшлись та й кричать один другому через Дніпро. Цей каже:

— Уступи мені місце, я поселюсь з своїм народом.

А той каже:

— Ні, я заселю цей край, геть ти відтіля!

Тоді багатир з правого берега й каже:

— Коли так, то давай лучче поміряємось силами; хто кого пересилить, того й земля буде.

— Давай, — каже багатир з лівої сторони.

Взяли вони, повідколупували з скель каміння однакової ваги, поставили на горі понад Дніпром — той з того боку, а цей з цього, і давай шпурлять. З лівого боку як кинув багатир камінь, він і впав біля цього берега в воду, недалеко від Стрільчої скелі. Тоді з правого боку багатир як шпурнув свій камінь, він і опинився на тім боці, на сухому березі. Тоді багатир з лівого боку й гукає:

— Ну, коли так, так я піду дальше, а ти заселюй землю.

І пішов багатир дальше, а цей заселив народ свій по цім і по тім боці. На тім камені, що з лівого боку, і досі зістався слід якраз в тім місці, де багатир брався руками; так руки й знать — і пальці, і долоні.

ВЕЛЕТНІ В УКРАЇНІ

А

В дуже давніх часах жило в Україні плем'я велетенських Адамових людей. Вони то висипали ті вали, ті високі могили й кургани, які бачимо на українських степах. Ця первісна раса велетнів була могутня, але Бог обурився на них, бо забули про його святу волю, про закон, який дав їм, а жили в безупинних сварках, незгоді і проливали кров, мов воду. Надокучила Творцеві їх гордість, що не дозволяла їм признавати його за Творця; отже розгнівався Господь Бог і постановив дощенту знищити це велетенське плем'я. Довго думав над цим Господь Бог, яким способом має він знищити плем'я цих виродів, але не міг винайти способу. Тоді порадився царя іншої землі, що був двоголовим велетнем. Двоголовий цар порадив спустити на людей такий потоп, що залляв би всю землю, крім однієї лиш високої могили, на якій схоронився двоголовий цар. Сталось так, як порадив двоголовий велетень; дощ линув і води потопу затопили всю землю, крім високої могили, в якій схоронився двоголовий цар. Довго тривало загальне знищення, поки нарешті дощ припинився й води опали. Але велетнів уже не стало та двоголових людей інших земель; всі потонули, тільки на високій могилі zostався цар, але побачив себе тільки з однією головою на шії. Засумований з цієї причини, сказав до Бога:

— Боже мій, Боже! в чому я провинивсь тобі, що ти відняв мені одну голову?

А Бог йому на це:

— Тому покарав я тебе таким способом, що ти на своїх братів винайшов таку страшну смерть, про яку я ніколи сам не подумав би.

Від цього царя пішло плем'я таких людей, які вони тепер.

Б

Бог його знає, чи до потопу, чи до Христового народження жили тут великі люди, велетні. Їх маслаки і тепер находять, тільки дуже глибоко в землі. Діди наші розказували, що як стали сюди заходить люди, то зараз почали орать і сіять. От раз, кажуть, виїхав чоловік з погоничами, запряг вісім пар волів в плуг і оре собі. Коли це де не взявся з-за Дніпра велетень, забрав всіх з волами, з плугом в жменю, ступнув там стільки раз і опинився верств за сто біля своєї матері. Приніс і показує:

— Дивись, мамо, яка мала муравка, а землю нівечить.

Мати глянула і каже:

— Віднеси, синку, де взяв, нехай нівечить. З неї колись люди будуть.

Вернувся той велетень і пустив людей на ріллю, де взяв.

БАТИЙ

А

Батий був родом із України. Ще як малий хлопець вступив він до лаврського монастиря і став послушником. Коли Батий з'явився перший раз у Лаврі, спитали його про назвище та про те, звідки він був родом. Але Батий був сиротою в цілому значенні цього слова: він не мав ні батька, ні матері, ні нікого такого, що знали б його з дитинства; отже він не пам'ятав сам свого назвища й відповів, що він собі батьків син і нічого більше. Отже від цього часу почали звати його Батьків, Батів або Батій. Отже коли Батій був іще послушником, ченці часто бачили, як у часі ночі, а хоч би й за дня навіть, як лиш Батій засипляв, спускався з хмар величезний чорний орел і сторожив над ним: він розпускав над ним свої великі крила, а перехожим попри нього грозив кігтями та дзюбом. Ченці вже тоді прочували зраду Батія, отже прохали його, щоб він, коли зчасом стане славним лицарем і воюватиме Київ, пошанував бодай святу Лавру. Батій обіцяв це. Але ченці не вірили зрадникові; отже прохали, щоб він дав їм на це реверс. Батій вимовлявся перед ними тим, що не був письменним. Але й на це порадили собі ченці: вони взяли трохи чорнила, налляли на мисочку й веліли Батієві вмочити в нього руку й цю змочену долоню прикласти до паперу; так лишився на папері виразний чорний відтиск руки з усіма п'ятьма пальцями. Цей папір і донині ще зберігається в Лаврі.

Незабаром Батій покинув Київ, а за декілька літ став він уже начальником татарви й на чолі незчисленних орд він з'явився під Києвом. Його війська стали у Вишгороді.

Багацько разів Батій робив приступ на Київ, але завжди надаремне. В Києві жив у тих часах знаменитий лицар Михайло (саме той самий, що збудував Михайлівський монастир). Він був віддавна пострахом татарви й хоробрим оборонцем Києва. Знав добре Батій те, що доки лиш живе на світі Михайло, навіть до судного дня, йому не взяти Києва; знав це, собача віра, але ба і не міг на це порадити. Отже одного разу Михайло, оглядаючи сторожі, побачив із валів Батія, що сидів із своєю татарвою на вишгородській горі. Саме вони їли тоді обід. Михайло написав дрібними літерами лист, в якому радив Батієві відійти від Києва, прив'язав цей лист до стріли й випустив її з лука до Батія. Срібна ложка випала з руки татарського отамана. Стріла якраз пробила йому руку наскрізь. Розлючений Батій у тій самій хвилині вислав послів до Києва з наказом негайно видати йому Михайла; в іншому бо разі грозив спалити все місто й вирізати всіх мешканців у ньому, не виключаючи навіть жінок і дрібних дітей. Михайло присяг побити Батія і врятувати місто, але перелякані мешканці не рішались виступити проти Батія. Вони збирались товпами на вулицях, безупинно радили щось між собою і, як ці от баби, плакали. Увесь народ любив Михайла,

увесь народ вірив свято в його хоробрість, але, не зважаючи на це, ще далеко більше увесь народ боявся татарів. Отже тоді страх одержав нарешті перемогу й кияни врадили між собою видати Михайла. Довідавшись про це, Михайло прохав, щоб йому вільно було бодай попросити народ і святий Київ. Узняв він тоді на себе свою гарну зброю, сів на свого улюбленого коня і поїхав на Золоторітську площу. Там зібраному народові з'ясував Михайло сумну долю Києва, що жде його по вході татарів, а нарешті, бачачи непохитну постанову киян, сказав:

Ой, панове громада,
Погана ваша рада.

А сказавши це, Михайло вдарив списом у Золоті ворота, підняв їх на плечі, немов копицю сіна, і разом із ними поволі виїхав із міста. Від цього часу Золотих воріт не стало в Києві. Старі люди кажуть, що колись повернуться і Золоті ворота й Михайло, але коли? Один Бог святий може це знати.

Отже, коли Батій довідався про виїзд Михайла, з усією своєю ордою увійшов він тоді до Києва, огнем і мечем зруйнував усе місто й вирізав увесь народ так, що ні одна дитина навіть не лишилась тоді при житті. Київ виглядав немов якась страшна пустовщина, дикі звірята тільки снувалися по вулицях, а під віттарем у Соборі св. Софії, як кажуть, мала левиця щенята.

Б

Давно колись, як ще монастирі багато кріпаків мали, Лавра мала стільки селян, що не знала, що з ними робити. Ченці лаврські придумали церкви будувати. От і почали Софію будувати, а далі — Десятинну. От збудували Десятинну, ченці розвели робітників по всяких роботизнах: одних у двори лаврські, других в поле погнали. От між тими був один такий чоловік, поважний вже на літа, звався він Батієм. Його вже, бач, і братія не так приневолювали до роботи, як от інших, так що йому й відпочити можна було, як водиться, після обіду. От на другий чи вже третій день пора буде вставати Батієві після обіднього відпочинку, а він ще спить. Прикажчик до нього, коли дивиться: над ним стоїть якась тінь; він глянув угору, а там орел широким листом простягся і нерухомо ширяє над Батієвою головою. Прикажчик думав, що воно так собі, та й збудив Батію до роботи. Коли ж ні — і вдруге і втретє прилетить орел та й висить наче на шнурочку над Батієм — ото щоб тінь робити, як Батій спочиває. Прикажчик почав розказувати людям, вони й собі давай закримічати, і всякий день бачили того орла. Ігумен зібрав братію і почали радитись, що його робити. От один чернець таки лаврський почав казати:

— Я вичитав у книжках, що воно значить: от той Батій багатир-лицар, йому треба волю дати, бо він колись і нас поб'є і монастир зруйнує.

— Коли волю, так волю.

Покликали його та й кажуть, що:

Ми, мов, пускаємо тебе, чоловіче божий, на всі чотири, йди собі, куди хоч.

А Батій, звісно, вже чоловік у літах, не хотів тинятися по світі і каже:

— Я ж вам робив стільки то замолоду і держали мене, а на старість проганяєте. Куди ж тепереньки піду? Сили вже не стає, і хліба собі не зможу заробити.

А ченці пробі:

— Йди, та йди!

Коли ж той старий чернець, що вичитав про Батія в книгах, і каже ігуменові, що:

— Так, мов, панотче, не можна його відпускати, треба з нього квиток взяти, щоб він нас не посмів грабувати.

От вони до нього, а він каже:

— Я не вмію писати, — який я вам квиток дам?

От вони й кажуть йому:

— Коли ти не вмієш писати, вмочи руку в золоте чорнило та й прикладеш до паперу, щоб нам хоч твоя признака зосталась. Принесли йому золоту чорнильницю з золотим чорнилом; він вмочив руку й приклав до паперу. Ченці дали йому кусок хліба, гривню грошей та й вирядили від себе.

Прийшов собі Батій в інше царство, в бусурманське господарство. Незабаром якийсь цар та на того царя бусурмана пішов війською. Бусурман злякався, не знає, що його робити; далі об'являє по всьому царстві, усьому бусурманстві, що:

— Хто завоює того неприятеля, за того мою царську дочку віддам, ще й пів царства замість приданого.

Батій побив того царя, що йшов на бусурмана; цар дав йому, на чім умовлявся: дочку свою й пів царства, от вже Батій став царем. Згадав він, що колись його монахи притісняли, як ще він кріпаком був та церкви будував. От він пішов до царя, свого вже тестя, та й каже:

— Дозвольте мені військо зібрати, на городи християнські йти, — хочу я Київ з церквами золотоголавими звоювати.

Цар йому дозволив. Він і пішов. Зразу ж таки звелів Софію зруйнувати, а далі Десятинну.

— Руйнуйте, — каже, — хлопці, щоб і сліду не було.

А Михайлівського звелів не чіпати, що там ченці були добрі й гарно жили з своїми кріпаками. От вже палив-палив, а далі скомандував:

— У Лавру!

А монахи, хоч деякі й поховались у печерах, — і пізнали його! Та взяли зібрали всю святиню й вийшли до нього з хрестами й хоругвами. Поперед усіх ішов ігумен та на височенній палиці держав

той квиток, що Батій колись дав ченцям. Батій хоча вже був бурсурманом, а вже від свого не міг відрікатися: як побачив той квиток, та навікача. Прибіг до Дніпра, сів у човна і посеред Дніпра луснув.

З того часу свята Лавра — кажуть люди — так запустіла, що в ній під престолом вовчиця дітей виводила.

ЗОЛОТІ ВОРОТА

олись, давно то ще, був князь на світі Володимир. Володимир князь царством всім обладує, а Михайло то син царський, але що він молодий, то на царство його не садовлять; нехай підростає, а Володимир то старіший, то він усім і править. Добре, так оце діється... А в стороні татари своє царство мають. То ніби одно царство, а то татарське друге, і в стороні татари живуть. І знахорі татарські стали ворожити, догадались

про Михайла, кажуть своїм:

— Глядіть, щоб не було чого нам, росте збоку коло нас такий і такий Михайло; тепер от його і не чути, а виросте той Михайло, тоді вже будемо знати, що то за Михайло; кажуть знахорі, що воїн, воїн з нього вийде, може, ще світ не бачив такого лицаря.

Сказали знахорі про Михайла; тепер треба щось робити. Татарський пише до Володимира: «Ми довідались, — пише Татарський, — за Михайла, він ще дитина у вас, його царство, його все буде, як підросте — то віддай нам його, будьмо сватами». Ото Володимир скликає людей, говорить, що Татарський хоче до себе взяти Михайла, далі дає цю річ до сенату. Міркували скрізь, чи зробити так, як Татарський пише, і присудили, що «віддаймо малого». Вся громада сказала так...

Ну, ото присудили так. Володимир примітив, що Михайло став хмурний дуже, ходить такий засмучений... А Михайло був уже парубок літ 18. Спитав Володимир його, що йому за туга така:

— Михалятко — дитятко! чого ти засмучений такий?

В тебе чаша золотая,
Вина повна
Завжди,
І часть Києва на тебе йде...

Мені так здається, що журитись тобі нема чого.
Михайло і каже Володимирові:

Господару-цару Володимиру!
Так, в мене чаша золотая,
Вина повная
Завжди...

І часть Києва на мене йде,
Але київська громада,
То зла в неї рада...

Володимир на цеє промовчав. А Михайло каже до меча свого, що на стіні висів:

Мечу мій, мечу! та на татарове,
Мечу мій, мечу! та на юланове...

Михайлові байдуже, що татари хочуть його брати, він меч свій як візьме, то... Але Володимир цеє вислухав і дивиться, що Михайло малий такий, і каже йому:

— Михалятко-дитятко! молоде ти і неспосібне, то треба, щоб бути літ 20 або 30, тоді хіба за меч можна братись.

Володимир так до Михайла говорить, а Михайло йому відказує посвоєму:

Господару-цару Володимиру!
Візьми ти утятко молоденьке
І пусти на море синеньке:
Воно попливе, як і стареньке.

Тоді Володимир каже до Михайла:

— Як так оце ти говориш, то, Боже, тебе благослови.

Після того Михайло взяв меч, копію, коня йому вивели; їде Михайло і зустрічає, що стоїть татаруга, турок той; Михайло нічого не робив, іно перехристив військо татарське своїм мечем. То по обидві сторони Михайла не стало того війська: на ліву сторону то так, як огнем спалило, на праву — так, як соломі виклав. Як посік теє вже військо Михайло, то поїхав в світи і прийшлось йому їхати через царські ворота; то до одного стремена взяв на ногу одну половину, а на другу ногу другого стремена взяв другу половину. З тими ворітьми поїхав за якісь гори... і став жити та й досі, каже, живий...

ВІДЬМАЦЬКИЙ КИЇВ

Київські відьми знані всьому світові з того, що вони вміють штукарити. Говорять, наприклад, що в Києві спочатку жили лише чародії. Наприклад, у тому місці, де сьогодні старе місто, було ледве кілька козацьких землянок, а в них жили козаки відьмарі. Одного разу найзнаменитіший з них, що жив на Звіринці, видавав дочку за якогось козака, також чародія. По весіллі молоді поїхали на інше весілля, до якогось із знайомих чи свояків пана молодого. А старого козака-тестя ніхто не просив на нього; від'їжджаючи, зять не сказав і одного словечка до тестя, навіть не попрощав його. Отже старий постановив помститись за це на своєму зятеві. В сам день шлюбу з'явився він в домі новоженців у постаті молодого, гарного й багато одягненого парубка; він був веселий, танцював до втоми, а приспівуючи в танці, так спритно притяв кож-

ноту, що своєю веселістю і дотепом полонив собі серця всіх присутніх. Але зять пізнав тестя і прочув бурю, що приготувлялась. По шлюбі треба було вже вертатися додому. Зять і тесть всіли із своїми дружинами до човнів, розпустили вітрила й потягли вгору по Дніпрі. А ніч була така темна, така темна, що хоч тільки очі повиколой, а хоч вода стояла спокійно, хоч навіть травиця ніде не зашелестіла, все таки так щось вило, як то вие буря часами в комині, або так, як коли вітер зірветься на степу та крутить вихром і піском і плаче. Коли вже зробили чималий шмат дороги, зятеві і його дружині почали уявлятися якісь страшні привиди: увесь Дніпро був наповнений чортами, упирами, русалками, усюди чути було сміх і вереск, а Дніпро видавався немов одним далеко й широко розлитим огнищем. Козаки дрижали із страху, волосся немов дротяне стало їм на голові. Одному з козаків піднялось волосся і скинуло шапку з голови; він хотів тоді затримати човен, щоб зловити свою згубу, але зять не дозволив.

— Лиши, — сказав він, — я маю шапку, яку зняв я разом із головою з шиї турецького баші, її дам я тобі.

Коли наближались додому, привиди щезли поволі. Та не в тому був іще кінець помсти козака: він спровадив орди татарів, ограбив із ними усю Україну та знищив маєток зятя. Зять зібрав дружину й постановив боротись до останньої краплі крови. Бійка була страшна: ні один татарин не лишився на українській землі. Тесть зумів утекти; козаки, при світлі місяця, бачили тільки його червону шапку, яка, немов жар, замиготіла в ярі. Ото так чорти порвали свого улюбленця з поля.

Повернувшись до Києва, старий чародій знов узявся за діло. Кажуть, що напроти Звіринця був колись малий островець на Дніпрі, на якому саме стояла його землянка. Щоночі старий козак переїжджав Дніпро у швидкому човні і, замкнувшись у своїй ямі, читав у якійсь великій книзі закляття і ними прикликавав чортів до себе. Страшним тоді ставалося його обличчя; розширялись зірничі, очі вибігали наверх; ніс робився червоним і завис нижче бороди, як ніс індики. Довідавшись про ці прогульки тестя, зять зібрав дружину та в самій хвилині чародійства впав до землянки й узяв його з собою. Ніс, очі й усе обличчя старого чарівника не змінилися зовсім, бо напад не дозволив йому прочитати того закляття, силою якого він міг би назад прийняти свою природну постать. Отже зять замкнув його, кажуть, в одній печері, в якій жив перед тим якийсь святий пустельник. Чародій не міг ні сісти, ні стати: стіни, підлога печери палили огнем його тіло, отже він був приневолений держатись, як та птиця, на повітрі. Просидівши чи краще пролітавши там якийсь час, він побачив одного разу свою власну дочку, як переходила туди; отже почав прохати її, щоб вона, упоївши свого чоловіка, викрала йому ключ. А коли вона, зробивши так, як навчили її, відчинила йому двері, чародій, як огниста куля, вилетів із печери, бо боявся доторкнутись навіть одвірка, так палило його це святе місце. Звільнившись, він знову зі-

брав погану татарву і знову грабив вітчизну, але хоробрі козаки вдруге побили ворогів на голову. Старий чародій постановив погодитися з зятем і в сам день Великодня прийшов до нього з привітом, але зять не прийняв побажань, не поздоровив його від себе, зате почав вичислювати йому всі злочини приятней з поганцями та знищення матері - України. Висказавши це все, молодий козак добув з пазухи пістолет і вистрелив до тестя. Старий відьмак усміхнувся тільки, а віддаючи йому назад кулю, сказав:

— Злу зброю маєш, синку, ось зброя, що ніколи ще не завела мене.

При цих словах добув широку й об'ємисту зброю, обосічний ніж, і пробив ним наскрізь груди молодого козака. Розбишака вискочив із хати, підповз ярами до Дніпра, переплив на острів і замкнувся в своїй землянці; а коли потім козацькі дружини, втративши свого ватажка, розсипались по Україні, старий чарівник виліз знов із своєї ями й пішов довідатись про здоров'я своєї доньки. Вона спала тоді. Відьмак підповз під її ліжко й, вийнявши душу з тіла дочки та свого маленького внучка, вийшов із хати, вскочив на свого зачарованого коня і немов стріла полетів геть кудись аж до Персії. Три трупи тільки поховали на звіринецькому урочищі.

ЧАРІВНИЦЯ ДОБРАДА

а вишгородській горі жила собі, кажуть, чарівниця, яку називали Добрадою. Ніхто не бачив її ніколи, нікому вона не показувалась, але знав про неї майже кожний, бо кожному або допомагала колись в біді, або порадила добре в якомусь клопоті. А ніхто не бачив її документально тому, що кожному показувалась вона інакше: одному явиться молодого і гарною, другому знову старою і такою поганою, як сама смерть. А жили саме в тому самому часі недалеко вишгородської гори три рідні сестри, всі три дівчата й усі три гарні й усміхнені, як те боже сонечко в травні. Дві старші з них, як звичайно буває в казці, були розумні, а третя, наче б то дурна, але в дійсності була вона ліпшою й гарнішою від своїх старших сестер. Завидували старші сестри краси наймолодшій, завидували й тому не показували її людям; крім того мусіла вона, бідолашна, виконувати якнайтяжчі праці, а коли старші, причепурені, волочились по празниках і вечерницях, вона, одягнена, правда, чистенько, але злиденно, сиділа десь за піччю. Одного разу всі три пішли собі в ліс збирати ягоди; переходячи через поле, вони побачили якусь стару жінку, що спала на межі, стару й таку погану, що заховай Боже, що, як то кажуть, було б гидко і скибками взяти її: була вона і брудною і зашмарканою, кінець носа дотикав її за-

дертої бороди, а хустина опала й відслонила лисеньку, як коліно, голову, на яку падало гаряче сонячне проміння. Коли старші побачили таку гидоту, показували її собі взаємно й аж за боки брались від сміху, бачачи цю машкару. Інакше повелась наймолодша, і коли вже старші натішились зовнішністю стариці, якою наділив Бог її, вона вирвала декілька великих листків, от якби недалеко шукаючи, наприклад, лопухове листя, вирвала та прикрила ними голову старої бідолашки. Коли вже мали відходити, стара, буцім пробудившись зо сну й побачивши листя, яким була прикрита її голова, подякувала сестрам за їх добре серце й кожній на пам'ятку дала по одному пояскові: двом старшим червоні, а наймолодшій — білий пояс, наказуючи цій останній носити його на голому тілі.

По кількох днях розбіглись по всіх селах і містечках посланці з Києва з наказом, щоб на такий і такий день усі щонайкращі дівчата, чи то селянські, чи панські, зібралися в Києві в самому княжому теремі; говорили, що старий князь бажав того, щоб його син вибрав собі жінку. Отже старші сестри також вибирались на це свято, а наймолодша мала лишитися дома; але і їй, небозі, бажалось побачити княжий двір, бажалось хоч би подивитись тільки, як звичайно жінці, на обличчя моторних молодців, на строї дівчат, тому як почала плакати, як почала просити сестер, щоб і її взяли з собою, аж вимолила нарешті дозвіл піти, з тією тільки умовою, щоб не сміла сідати коло них, а зосталась коло порога, де звичайно стоять собі служниці.

А було то на що дивитись! Коли в означений день усі дівчата зібралися в княжому теремі, мусів то бути найгідніший пам'яті день у житті кожного молодця, бо теж, як Русь велика й широка, дала вона все, що лиш найкращого в ній було. Мій ти милий Боже! Якби з цих квіток довелось чоловікові тепер вибрати одну, вибирав би, може, ціле життя; бо то глянеш — і ця ніби гарна, і ця ніби гарна, ця чорнява, а та собі русява, і цієї і тієї зарівно бажалось би чоловікові, хіба б ти взяв собі всі разом. Коли увійшов молодий князь, усі серця, наче на команду, почали сильніше битись, усі груди стиснулись, неначе раптом забракло в них повітря, неначе не стало віддиху. Кожна думала собі в дусі: ану ж, може... як Бог дасть... і в очах заблищала корона, багаті тереми, зависть товаришок, а разом із цим усім і гарні лиця моторного молодця — наче б то пана молодого. Князь пройшов поміж рядами дівчат, пройшов, подивився, але, знати, ні одна не порушила серця, ні одна не затримала на собі довше якось ока князя; подививсь однаково байдуже на всі дівки і, якби щось тягнуло його туди, швидко пішов до дверей. Усі здивувались і розступились, очевидно, роблячи дорогу князеві. Але ще більше було здивування присутніх, коли князь вивів на середину залі бідну, почервонілу від великого щастя й не-сміливості, дівчину; а була то та наймолодша з трьох сестер. Князь перетанцював з нею декілька разів і посадив її на найпершому місці. А дві її сестри мало що не показалися зо злости, але не мо-

гли ніяким чином в'яснити собі причини цього щасливого вибору, бо безперечно були гарніші від своєї наймолодшої сестри. Отже думали довго над цим сестри й пішли нарешті до ворожки. Та яке ж було їх здивування, коли ворожка сказала їм, що вся тут таємнича сила лежить у тому білому пояску дівчини й що тільки її власничка зостане жінкою князя. Сестри постановили собі, будь що будь, викрасти той поясок. Свій намір вони виконали при допомозі якогось напою, який усипляв і який дала їм ця сама ворожка.

Зібрання дівчат у Києві мало повторитись тричі; молодий князь за кожним разом повинен був перетанцювати із своєю вибраною, яка щойно за третім разом ставалась шлюбною жінкою князя.

Отже вже другий раз зібралися красуні в панському палаці, вже другий раз у стиснених їх грудях сильно, нагально бились серця, а кожна прийшла ще краща, ще тішила себе надією здобути нарешті княже серце. Отже прийшли й наші три сестри; наймолодша так само, як і за першим разом, лишилась при дверях. Не мала вже небога білого пояса, отже прочувала свою долю. Серце якби завмерло в її грудях, а сльози, якби вибуялий горох, лялися по зміненому обличчі. Що то вже говорити про це, відома річ, що може кохання в свіжому серці дівчини. Таж цим тільки живе вона.

Увійшов нарешті князь: пішов прямо до дверей, але вже там не знайшов своєї милої, дивився на неї, але якби не пізнавав її; він пробіг увесь терем, передивився усі обличчя і — подав руку найстаршій сестрі. Однак в обличчі молодого князя не було радості, не усміхалось воно, як за першим разом, радістю і щастям. Захмарився чогось, а серце начебто говорило йому в грудях, що то не та, зовсім не та, яка так недавно ще була милою, до якої начебто щось тягло його за першим разом; отже танцював князь із своєю красунею, а очима тим часом безнастанно якби шукав когось по кімнаті. Молода дівчина тим часом заходилась від плачу. »Мій Боже, мій ти милий Боже!« — стогнала вона, — »чому ж він не простий, бідний хлопець так, як я собі бідна дівчина? А я так кохаю його, так кохаю! Доле ж моя, доле нещаслива! Ой головко ж ти моя бідна, що ж я тепер почну з собою? Піду до Добради, — думала собі в дусі небога, — адже люди кажуть, що вона така добра, піду, впаду їй до ніг, заклинатиму її, прохатиму її, ану ж, може, вона допоможе мені щось у цьому...«

На другий день пішла бідолашка на вишгородську гору; люди показали їй помешкання Добради; була то низька, напів уже засипана землею ліплянка, до якої входилось, якби до льоху. Дівчина застукала до дверей, але заледве переступила поріг хати, в її очах затьмилося, був бо то терем, далеко гарніший навіть від княжого палацу. Цілісінькі стіни були викладені золотом і дорогими

каменями, а перед нею стояла якась молода й гарна жінка; вона усміхалася лагідно, як то усміхаються часами святі або божі янголики, яких малюють на церковних образах.

— Я Добрада, — сказала вона дівчині, — знаю, чого ти прийшла до мене. Вертайся додому й будь доброї думки, бо я завжди сторожитиму над тобою.

Надійшов нарешті третій і останній день зібрання.

Найстарша сестра була вже певна того, що зостане княгинею; вона сміялась із своєї наймолодшої сестри, що вона така дурна, сміла навіть подумати про те, щоб її міг князь вибрати. Був то лише жарт, говорила вона, і нічого більше.

Зібралися знов красуні, а кожна була, здавалося, немов іще кращою, ще багатіше, ще краще прибраною.

Увійшов князь, але цим разом, як лиш увійшов він до кімнати, усміхнувся зараз і прямо пішов до дверей, де сиділа наймолодша з сестер. Тож загучала велична музика і князь із своєю вибраною мав розпочати танець, коли нараз почулись у товпі якісь страшні, жахливі стогони. Всі присутні кинулись в цей бік і побачили дві старші сестри, що вилися на землі, а їх груди обвивали дві чорні змії, що своїми жалами впились якраз в їх серця.

Молода дівчина впала до ніг Добради, що в постаті молодої дівчини була раз-у-раз коло неї, і прохала її, щоб вона змилосярдилась над її сестрами. Добрада веліла їй діткнутись кінцем її білого пояска до голов змій і вони в тій самій хвилині перемінилися знов у червоні пояски, якими були переперезані сестри.

По кількох днях справляли в Києві весілля молодого князя з тією, начебто дурною дівчиною, наймолодшою сестрою двох старших і розумних сестер.

ЗАСНУВАННЯ КИЄВА

Був на Русі один пан, що страшенно гнобив своїх підданих; бо не тільки мусіли працювати на нього, але ще видирав їм усякий статок, так само в хаті від корівки до яйця не було нічого, що могли б назвати своєю власністю. Довго терпів бідний народ це знущення і лакомство свого пана, а коли вже не могли витримати довше, старші врадили зробити повстання. Пан бачив, на що заноситься, і з свого боку зібрав велике військо. Аж тут повстало багато народу з усіх сіл; старі люди, жінки, навіть діти вийшли з тим, що хто мав: з лопатами, ціпами, киями. Пан боронився завзято, але повстанці були в такій силі, що гнали його через гори й ріки, всюди вбиваючи й не даючи відпочинку. Щойно, коли прийшли на місце, де сьогодні стоїть Київ, спостерегли, що ні один ворог не лишився при житті, скинули свої кії на одну купу, яка була така велика, що почали будувати місто, яке названо Києвом, бо він збудований з кіїв.

МОГИЛА ВАРАКИ

В святому лісі коло Києва жив піп, чи хто він там був такий (бо не знаю, нащо їм там цей піп був потрібний), і мав він сінка. Гарна то була дитина, справжній божий янгол, тому й любив його старий піп, більше навіть, ніж кохає батько своє дитя, душі не чув, як кажуть, при цьому хлопцеві. А жили вони в маленькій хатчині самі самісінькі в безлюдному, величезному лісі; старий піп не ходив нікуди, бо мусів пильнувати святого місця, то й відправив, бувало, службу, як то він уміє, і вже по цілих днях тільки то й робить, що пеститься і кохується зі своїм одинаком.

Аж ось зіслав Бог на киян якусь страшну хворобу. Ходила вона по людях от так, наприклад (дай Боже лише не в лиху годину вимовити), як сьогодні ото холера. Тож зібралася громада, зібралася старшина та князі, зібрались і радяться, що тут мають робити в цьому такому жахливому нещасті. Отже радили, радили та вважали саме те, щоб убити якусь маленьку дитину та невинною кров'ю з неї посмарувати всіх людей. Та ніхто не хотів дати своєї дитини: один показував на одного — добровільної жертви ніхто не хотів із себе зробити. Отже постановили кинути жереби. Жереб упав на попа, якого називали Варакою. Але Варака й чути не хотів про це; мерщій він пішов до хати, замкнувся в ній і постановив хіба разом із своїм життям під ніж віддати свою єдину, свою найлюбішу дитину. Кияни вислали посланця до Вараки, щоб він конче віддав свою дитину, але він не хоче про це навіть чути: »не дам — каже — сина, хоч би увесь світ мав доценту вимерти, а я сина не дам!« Послали до нього й другий і третій раз, але завжди даремне. Отже зібрався увесь народ і, як ця хмара, поплив до хати Вараки. Варака постановив не віддатись живим у руки киян, а рішився краще вмерти разом із своєю дитиною. Отже обняв свою дорогу дитину, притулив її до грудей, поцілував її чоло й, заливаючись гіркими сльозами, в білих грудях дитяти втопив свій довгий, широкий ніж, а потім себе самого згладив зі світу. Коли кияни впали до хати, знайшли в ній два трупи; в грудях попа стримів іще той самий ніж, яким убив свого сина, а рука, здавалось, приросла до ручки.

Розгнівані кияни спалили хату разом із тілами батька й сина, а поп і пожарище засипали землею, так що на тому місці, де була колись хата Вараки, утворився зчасом величезний курган, який донині ще називають могилою Вараки.

ПЕЧЕРСЬКА ЦЕРКВА

З усіх церков найсвятіша церква свята Печерська Лавра. Плян її вибудування дала Пречиста Богородиця. З'явилась вона парохіві Влахерської церкви в часі Служби божої в саму ту пору, коли священик із кадильніцею в руці мав приступити до вівтаря; раптом його очі осяяв якийсь надзвичайний блиск: ото перед ним сто-

яла сама Пречиста в довгій, довгій, а ясній, білій шаті, а в руці вона тримала якийсь малюнок. От стала на повітрі та сказала священикові, що в Києві повинна бути вибудована церква на зразок тієї, яку тут бачить він на рисунку; а також для вибудування її повинні бути вислані дванадцять найкращих, які лиш є на світі, майстрів. Гроші й майстрів, рідних братів, на другий день уже вислали до Києва. Прийшовши, вони взялися зараз до роботи, але за кожним разом, коли зранку вертались до праці, вони не знаходили навіть сліду вчорашньої роботи, церква ховалась під землею. Будували багато літ, а на землі нічогосінько не було кам'яних мурів. Налякані майстри надумали кинути працю й утекти. Купили човна і вночі всі дванадцять рушили від берега. Після цілонічної їзди на світанку вони знов опинились коло печерської гори. Видно, Бог не хотів їх від'їзду — і вони знов стали до праці. Нарешті однієї ночі з'явився майстрам Бог і сказав, щоб другого ж дня кінчали будову: поставили бані й хрест. Майстри зробили це за один день. Вночі, коли вони спали, якась жінка, йдучи мимо, побачила, як церква й дзвіниця швидко виходять із землі. Жінка злякалась і крикнула — церква спинилась. Вставши рано, майстри побачили чудо. Але це тільки ледве половина церкви була над землею, друга частина її лишилася в землі: крик жінки не дав їй вийти цілій; жінка мала грішні очі, і церква більш ніколи не підіймалась. Київський митрополит покликав майстрів і дав їм на вибір — або лишитися в Лаврі до смерти на всьому монастирському утриманні, або взяти гроші. Одинадцять майстрів схотіло стати монахами, дванадцятий побажав дістати гроші. На його долю припало більш тисячі тисяч. Одержавши гроші, він став гуляти і за кілька літ став сливе нищим. В місті роботи не було, і він пішов до митрополита, просячи прийняти і його до монахів. Митрополит відповів, що він може лишитись, тільки коли його згодяться прийняти ті одинадцять майстрів, що вже зайняли одну з келій у печерах. Та в келії одинадцятьох братів було затісно. Але на прохання брата, що покаявся, вони розсунулись, і він ліг між ними. Голова його лягла нижче голови братів і одна нога лишилась зігнута. Таку й бачимо ми її тепер в печері дванадцятьох братів. Але кожного року коліно розгинається на макове зерно, і як нога випростується зовсім, тоді буде кінець світу.

ЛАВРСЬКА ДЗВІНИЦЯ

Високу, струнку, білу, золотоголову лаврську дзвіницю, що світить довкола, як боже сонце, мурувало дванадцять благословенних братів; хто чим займається, хто про що думає, хто чим піклується, бідує, горює, а дванадцять благословенних братів віддаються зовсім святій справі; вимурували величезну печерську церкву й монастирські мури, нарешті забажали завершити своє діло побудуванням високої, високої дзвіниці. Подобалась Богові ця свята думка дванадцятьох братів, сталось чудо, чудо таке, що

скільки вимурують святі робітники за день, то за ніч усе входить у землю — і не треба було риштовання, яке приладжують собі звичайні мулярі: благословенні брати, стоячи на землі, виробляли усі ті дивні стовпи, які бачите на святій лаврській дзвіниці. Можна сказати, високі сосни обнялися з собою, як рідні сестри, вистрілили під хмари, скаменіли, а Бог оточив їх вершки вінком із щирозолотого проміння. Мурують святі брати, мурують довго, мурують не рік, не два й не десять, аж однієї ночі найстаршому з них з'явилась у сні Пресвята Богородиця та сказала до нього:

— Досить уже будування мурів; на всьому світі нема вищої будови від вашої; засклеплюйте вже вершок і окуйте його чистим золотом, а по середині поставте хрест також із щирого золота. Сказала це Пресвята Богородиця і зчезла в сні. Пробудився зо сну найстарший брат, помолився Богові, побудив братів і взялися за діло. Швидко засклепили баню, окули її чистим золотом, а по середині поставили хрест також із щирого золота. Коли покінчили все, вежа в одній хвилині вийшла з землі і стала нерухома — така, як її бачите сьогодні.

Найближчої ночі приснився братам один сон: здавалось їм, що бачать Пресвяту Богородицю, яка питала їх, чого бажають собі від Бога за стількилітні труди. Одинадцять братів не хотіли іншої нагороди, тільки щоб їх поховати в печерах, які викопали св. Антоній і Теодосій; лише дванадцятий брат бажав собі багатств, щоб з ними пожити ще трохи на світі. Сталося згідно з волею кожного: одинадцять цієї ж ночі заснули вічним сном; наймолодший узяв величезні багатства й пішов собі з ними у світ. Іде він: усе живе довкола, усе в русі; зеленіють сіножаті, димляться чорні бори, блищать на сонці ріки, неначе відлиті з живого срібла; небо чисте, голубе, птиці співають — усюди любо, мило, але душа святого муляря не пристає до нічого; ішов через гори, через села — народу, як набито, але серце не пристає до людей: думка, привикши летіти до неба, безупинно злітає вгору до Бога, і так, як святий голос дзвонів, не осідає на землі, а десь високо плаває в повітрі, так і всі почуття і думки святого чоловіка не приставали до землі, надповітряною птицею виривалися з цього світу. Незабаром усе остобісіло дванадцятому братові на землі; він затужив за вічним спокоєм, за святим монастирем, за ділом своїм і братів, яке ще останній раз забажав побачити. Як дитина за матір'ю, так душа святого чоловіка тужила за святою Лаврою; не раз уночі видавалось йому, що на чорному тлі неба щось ясніє, розвиднюється, аж раптом засвічує ліс золотоголових лаврських бань, снуються білим вужем по зеленому сугорбі монастирські мури, а напереді, як непорочна душа перед Богом, стоїть біла, як сніг, струнка печерська дзвіниця. Він покинув свої багатства й убогим вернувся назад. Прийшов до печери; одинадцять братів спочивають при собі, лише для нього бідного навіть місця нема; притулився якимось, одна нога не могла зміститися, зігнув коліно й так заснув навіки в Бозі.

ЛЕГЕНДАРНІ ПЕЧЕРИ

Одна мати мала дочку одиначку, і вона дуже любила її. Аж раз щось вони посварилися, і як ця дочка роззлостилася, та й ударила матір у писк. Пішла вона з того сповідатись, і де піде, то ні один піп не хоче дати їй розгрішення. Пішла на відпуст до Почаєва, і там їй також не дали, тільки казали:

— Мусиш спокутувати перше свій тяжкий гріх. Звідсіль є погід землею такі печери аж до Києва і ти мусиш сама одна зайти тими печерами аж до Києва, то тоді спокутуєш свій тяжкий гріх. Та й вона набрала собі свічок на дорогу, щоб мала чим собі світити. Але як ішла, то ще їй наказували:

— Пам'ятай собі, як будеш іти, то як прийдеш на середину тих печер, то там буде дві дороги — то, пам'ятай, не йди наліво, тільки направо, бо зайдеш до пекла.

І вона ішла щось три місяці і прийшла аж до Києва, а там вийшов перед неї один піп та й каже:

— Уже твій тяжкий гріх відпущений.

І вона пожила ще три дні та й умерла.

ЗАБЛУКАНА ПРОЧАНКА

Одна жінка, йдучи з іншими прочанами тісними коридорами київських печер, відстала від походу й лишилась сама. Сім літ блудила під землею, а її тоненька свічечка не гасла сім літ. Ішла, а з однієї і з другої сторони в нішах, в кипарисових трунах лежали мощі святих божих. Поки вийшла до печер, запричащалась; сім літ блудила й не чула ніколи ні спраги, ні голоду, не чула ніякої втоми: іде, молиться, б'є поклони перед кожною труною та кладе гроші на божу. А мала всього сім грошей, йдучи до печер. Положить гріш — здається їй, що то вже останній, — приходить до другого гробу, дивиться — знов є один гріш, зав'язаний у хустці. Ходила так баба, ходила — аж нарешті бачить перед собою відчинені двері, входить до церкви. »Ой, — думає собі, — пора вже мені до своїх!« Виходить на подвір'я, розглядається по всіх сторонах — нічого не пізнає навколо. Де ж Лавра, де ж дзвіниця, де ж Дніпро? Нічого того нема. Ходять люди по-чужому одягнені, чужою мовою розмовляють між собою. Питається баба, де це вона — ніхто не розуміє її. Потім уже якось натрапила на ченця, що зрозумів її. От він щойно витолкував їй, що вона в Єрусалимі, а блукала під землею цілих сім літ. Якоюсь іншою дорогою вернула баба до Києва.

КРИНИЦЯ СВ. АНДРІЯ

Давно діло було — їхав у Київ св. Андрій Первозваний Дніпром. Їхав він один, як палець, їхав та й пристав каючком до Лисої гори. Зійшов на гору, глянув — коли кругом ліс, степ та могили і ні єдиної душі. »Гарно — каже — тут, та жалко, що людей нема«.

І став молитися... Захотілось йому пити, а від Дніпра відійшов далеченько. Спустився в кучугуру в ліс, копнув під деревом — і полилась вода. Обіклав він ту криницю камінцями і сказав: »Буде, колись, з неї пити мир хрищений«. Пішов тоді до каючка, сів і помахав веслом на пороги.

СВ. АНТОНІЙ В ПЕЧЕРАХ

Одного разу увійшов чорт до келії св. Антонія. Чорт був рослий, велетенський. Преподобний питає його, чому він має таку велику постать.

— Якщо хочеш, то матиму таку малу, як комар.
І зараз перемінився у комара й сів на каламарі. Преподобний штовхнув його й він упав до каламаря. Замкнув його св. Антоній і тримав його в каламарі. Чорт просився — просився, щоб випустити його, але святий не пускає його. Отже чорт прибіцяв святому, що коли випустить його, то занесе його на утреню до Єрусалиму, а на Службу божу принесе до Києва. Преподобний згодився на це й випустив чорта, що додержав слова й заніс його до Єрусалиму та приніс назад до Києва; але вертаючись, щоб поспішити на Службу божу до Києва, ніс його в такому шаленому бігу, що святому аж шапка впала з голови й тому преподобний Антоній спочиває в печерах без шапки.

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА

олись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змії, і кожного разу посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину. Ото прийшла черга вже і до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали горожани, треба і йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змії її й полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є — каже — на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є — каже — такий у Києві над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небесами стелиться; а як вийде на Дніпро мочить кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне то він їх? А йому й байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Княжна і взяла собі те на думку, і думає: як би їй вісточку додому подати і на волю до отця дістатись? А при ній не було ні душі — тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої го-

дини, ще як у Києві була. Думала — думала, а далі храп, і написала до панотця:

— От так і так, — каже, — у вас, — каже, — панотче, є у Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старших людей, чи не захоче він із змієм побитися, чи не визволить мене бідну з неволі! Благайте його, панотченьку, й словами, й подарунками, щоб не обидивсь він за яке незвичайне слово. Я за нього і за вас буду довіку Богу молитися.

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила в вікно. Голубок звився під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голубка.

— Татусю, татусю! — кажуть, — чи бачиш — голубок від сестриці прилетів?

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував: »Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!« А далі приманив до себе голубка; глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз прикликав до себе всю старшину:

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не обидився та послухав?

Ото с'як-так порадилися та й послали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері, зо страхом, та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка, долі, до них спиною, і м'є руками дванадцять кож; тільки видно, як коливає от такою білою бородою. От один з тих посланців — »кахи!«.

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться, і не слухає: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просить, давай його благать. Стали на коліна... Шкода! Просили — просили та й пішли, понуривши голову.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послать нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не здіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті прийшли, як почали просить, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це ж уже для вас я роблю.

Пішов до князя.

— Давайте ж — каже — мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель.

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія. А змій йому й каже:

— А що, Кириле, прийшов битися, чи мириться?

— Де вже мириться? битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій як огонь горить, — так йому жарко; і поки збігає до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться против Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! що розженеться, то він знай його булавою тільки луп та луп! аж луна йде. Бились — бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж лирхає, аж захлипається проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки; жде, що то буде! Коли ж зміюка бубух! аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: »Слава тобі, Господи!«.

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати, чим його й нагороджать. Та вже з того часу і почало зватися те урочище, де він жив, Кожум'яками.

Отже Кирило зробив трохи й нерозумно: взяв його, спалив та й пустив по вітру попіл; то з того попелу завелась вся та погань — мошки, комарі, мухи. А якби він узяв та закопав той попіл у землю, то нічого б цього не було на світі.

ШОЛУДИВИЙ БУНЯК

Колись давно-давно сидів у Буняковому городищі якийсь лицар, звався він Шолудивий Буняка. І був той лицар не абиякий: мало того, що страшенно великий, що у нього печінки й легке були на версі, отак от і стриміли за плечима. Найстрашніший же був він от через що: їв людей! Оце, кажуть, звелить було, щоб йому привели щонайкращого хлопця, та візьме та й з'їсть. І так кожного: що приведуть, то й зітне, то й зітне! Але ж таки і йому добра причина сталася. Прийшла черга іти в замчище, тобто на вбій, якомусь хлопцеві, а в того хлопця була тільки мати, батько недавно вмер. Плакала та жінка, плакала, а далі щось то їй прийшло на думку: перестала побиватися, розважилась і просить тільки людей тих, що мали вести хлопця до Буняки, щоб зачекали годиночку, поки вона щось зготує синові на останню дорогу. А вона пішла, націркала в себе з грудей

покорму, замісила з того покорму тіста, спекла пиріжків та, даючи їх своєму хлопцеві, й каже:

— На ж, сину, тобі оці пиріжки та ось що з ними зроби: як прийдеш до Буняки, то конче підведи його, щоб він хоч одного пиріжка з'їв, — оцим ти маєш визволитися; бо як Буняка наїсться моїх пиріжків, то вже тебе не займе тому, що вважатиме тебе за брата (тобто через її покорм).

Ну, той хлопець так і зробив: як прийшов у замчище, то умисне й став так їсти материні пиріжки, щоб Буняка побачив. Той побачив та й питається:

— Що це ти їси?

— Це мені мати дала, виражаючи в останню дорогу.

— А дай лиш покуштувати, що там воно таке.

Хлопець віддав йому пиріжки, а він і поїв їх. Як же наївся Буняка тих пиріжків, зараз і почув, яка в них заправка була.

— Ну, — каже, — хлопче, дякуй своїй матері, що так мудро вхитрувалася: тепер ти єси визволений від смерти, не можу бо я тобі того лиха заподіяти через те, що стався мені братом.

От той хлопець по тій розмові хотів мерщій додому бігти, а потім роздумався. »Останусь лише я на який час тут іще; я тепер безпечний. Буняка мене не з'їсть, а тим часом заподію нашому ворогові, щоб він не тільки мене, але й нікого більше не міг передчасно на той світ зганяти«. Вночі Буняка заснув, а той хлопець мерщій до нього в хату, підступився нищечком до ліжка та черк ножем — і відтяв Буняці печінки. Як відтяв, Буняка зараз і пропав!

ПОХОДЖЕННЯ РІК І БАЛОК

Колись на землі жив змій. Багато він пожер людей, бо дужчого від нього на світі не було. В той час жили Кузьма і Дем'ян, божі ковалі. От задумали вони того змія з світу згубить. Змій сунувся до них, а вони в кузню і заперли залізні двері. Змій і каже:

— Кузьмо — Дем'яне, божі ковалі, відчиніть, а то ковтну вас з кузнею...

Ті і відповідають:

— Коли ти силу маєш, пролижи двері: сядемо на язик і ковтай. Змій лиже та й лиже, а святі гріють та й гріють залізо та кують кліщі. Пролизав змій двері, всунув язик, Кузьма та Дем'ян кліщами за той язик і почали гатить молотами... Уморили змія, запрягли в плуг, що на дванадцять пар волів, і давай орать. Орали степ уздовж, орали впоперек, і скільки змій не просив, не давали йому ні пити, ні їсти.

— Буде з тебе — кажуть — і того жиру, що відкохався на людях.

— Ну, — каже змій, — коли так, то перед страшним судом освічу я своїм жиром весь світ.

Чи довго ще орали, чи ні, дійшли до моря. Змій — в море і давай згарячу пить...

Пив, пив, випив все море і лопнув... Кузьма — Дем'ян взяли і закопали того змія під горою.

Так от, коли хочете знать, відкіля взялися по степах річки і балки! Кузьма та Дем'ян, поки не заморили змія, орали глибоко і потекли річки, а як заморили, орали мілко і стали балки.

ПОХОДЖЕННЯ МОГИЛ І ДОЛИН

А

авно, Бог його знає і коли, жив на світі багатир і була у нього сестра. От багатир щодня виїздив на полювання та на війну, а сестра заливалась дома, варила обідать. Та сестра візьми та й зазнайся з змієм. Багатир, що виїде з дому, то змій летить до сестри. Змій був дужий, а против багатиря і в світі дужчого не було. Задумала сестра звести багатиря з світу. Раз приїхав брат додому, а сестра підсіла до нього і питає:

— Скажи, братіку, хто є против тебе дужчий.

— Нема — каже.

— А якби зв'язав руки дротом?

— Розірву і дріт.

— Що ж є таке, чого б ти не розірвав?

— Все порву, а є одно — шовк; шовком якби зв'язав товсто, тоді б... хто його знає!...

— Ну, добре, брате, — дістану шовку, спробуєш силу!...

— Добре, сестро, дістань.

На другий день дістала вона шовку, а змія сховала під полом. Приїхав багатир.

— Нумо, брате, пробувать силу, поки голодний!

— Нум.

Сів багатир на лаві, а сестра давай його в'язать, давай обкручувать руки. Мотає та й мотає, мотає та й мотає, намотала уже так товсто, що й руками не обійме.

— Ну, братіку, пробуй!

— Добре, побачу.

Смикнув він, — не рветься. Сестра тоді:

— Вилазь, змію, скоріше!

Тількищо показав змій голову, а багатир як нап'явся, — так той шовк з шкурою і зліз з рук. Він тоді махнув раз, вдруге, втретє шаблею, — так ті три голови у змія і відлетіли.

— От така ти — каже — у мене вірна сестра!...

Взяв тоді її за коси, прив'язав дикому коневі до хвоста і пустив... Як поніс же той кінь, як поніс!.. Оце де вдариться вона головою — там могила, де вдариться задом — там долина!.. Оббіг той кінь

лів світу, розніс маслочки до одного і вернувся. З того часу, кажуть, стали могили і долини...

Довго ще жив той багатир з конем і жили вони дружньо. Перед смертю став він щодня їздить за сто верств та возить тим конем камінь. Навозив і загадує коневі:

— Як помру, — каже, — насиплеш могилу...

Умер він. Кінь насипав зверх нього високу, високу могилу і обіслав каменем. В степу, де невеличкі могилки (вони стали на тому місці, де дикий кінь порозкидав кісточки змієвої сестри) та долини, то сестри багатиревої, а де високі, то великих багатирів. Тепер як розкопують великі могили, то знаходять маслаки чоловічі і кінські, — то багатирів ховали разом із кіньми, бо вірно жили. У нас багато могил запорозьких, бо і між ними були великі багатирі.

Давно, ще цей край звався диким степом, чумаки бачили багатирського коня. Їхала, кажуть, валка степом, коли чумаки глянули на Савур могилу, — аж вискочив дикий жеребець і рже... Побачив чумаків, та як подався, як подався, мов та птиця!... добіг до лісу, став на диби і подався знов поверх лісу... Де пробіг, там слід: скрізь поламав верхи на дубах. Це він, кажуть, відвідував могилу свого багатиря.

Б

Ще до запорожців жив народ не нашої віри. Було, як уб'ють їхнього князя, або умре, то його ховали і насипали високі могили. На таких могилах ставляли камінні баби. Кажуть, як розкопають високу могилу, то там можна найти людські і кінські маслаки. Є ще високі могили, насипані запорожцями — це сторожеві могили: тут стояла козацька сторожа, або, як кажуть, — гардони (кордони). Таких могил багато біля Дніпра, де жили запорожці, і скрізь, де були їх розгони і урочища.

ЧОРТОРИЯ

з прапрадідів над бистрою річкою Случчю стояло городище княгині Насті, по імені Горбовиця. Із далекої землі прийшов під вали того замку з дружиною грізний для всієї тутешньої околиці ворог Буняк і почав садибу бідної княгині штурмом брати. Свята жінка хоробро відбивалась від ворога, але дівчина так подобалась йому, що завзятий не хотів відступати. Довго тягнулася та даремна осада городища.

Збожеволілий від кохання ворог послав сватів до княгині, прокладаючи вічний мир, але одночасно прохаючи руки. Для щастя свого народу прийняла пропозицію княгиня Настя і незабаром віддала руку поганому й лихому, як дідько, Бунякові. Але добрість і лагідність Насті не придалися на ніщо. Коли новий пан почав мордувати й губити околичних людей, а його милосердна жінка завзято вступатися за своїх підданих, схопив її з рідного гнізда, завіз кудись то в далеку околицю і там на дорозі велів своїм гайдакакам замордувати її. Але Насті на той раз удалось таки втекти з рук поганців і сховатися ніччю в чуднівських лісах. Буняк догнав її в ярах над Теревом, повелів прив'язати до дерева й ганебно заморити голодом. Умираючи, бідолашна проливала сльози і з тих то сліз зробився струмок води, чистий, як душа княгині; і досі той струмок зветься «криниця Насті». Зараз по її смерті вся околиця зложилася і на пам'ять вибудувала їй багатий храм. Та тут іще не кінець тієї дивної історії. Ото зависний дідько, вмішавшись в ту справу, в одну прегарну ніч почав будувати кам'яну греблю на Случі, щоб припинити тим способом течію води, залити всі околиці та зруйнувати святий храм і Настину криницю. Не вдалась лихому чорна робота: півень запіє, дідько мусів утікати й тільки купа каміння зосталась на пам'ять його лихих задумів. Щоб увіковічнити пам'ять усього цього, околичні люди прозвали городище Горбовицю Чорториєю, і тільки сама криниця і Настині корчми, що стоять недалеко від неї на чуднівському тракті, назавжди носять ім'я замореної голодом княгині.

НАСТИНА МОГИЛА

В миропільському займищі, от що звуть Буняковим, вгору по Случі, за містечком у лісі, жив колись то давно поганий Буняк, ворожбит, татарин. Коло того займища давно колись був перевіз через Случ і йшов шлях на Бердичів; того лісу, що навкруги нього теперечки росте, зовсім не було. От той Буняк дуже любив Настю, тутешню таки дівку чи молодицю, і взяв її до себе за жінку.

А вона його не любила. Та ще як стала з ним жити, то й догляділася, що у нього печінки на версі, так просто за плечима, і побачила вона, що то він не аби з ким знається.

От та Настя якось відкралася та й утекла від Буняки; а він догонити! Наздогнав її у степу, що тепер за Миропіллям, туди до Гордіївки, вговорює вернутися, а вона каже, що »через те й через те не хочу«. Тоді Буняка бачить, що вона про нього все знає, та й убив її. Ота ж сама Настя смазала була, щоб на її кошт поставили у степу корчму. То от, де її вбито, висипали могилу — так вона й зветься Настина могила, а на шляху за Миропіллям поставили корчму — вона й тепер стоїть і тепер зветься Настиною.

МОГИЛА СОРОКА

Володарка Кальника Пракседа мала війну з сусіднім володарем Непромахом; другий її сусід Сорока, бажаючи допомогти їй своїм військом, привів його під Кальник, а Пракседа, взявши його за вичікуваного Непромаха, звела з ним бій, в якому поклала Сороку трупом. Пізнавши в останній хвилині свою помилку, насипала могилу в пам'ять поляглого, а в двох інших склала вбитих у цьому бою вояків обох військ. Та ледве скінчила цю роботу, коли надійшов Непромах. Не вірячи своєму війську, зменшеному в минулому бої, Пракседа викликала Непромаха на двобій, в якому повбивали себе взаємно, а на їх трупах війська висипали могилу.

Пізніше на вершку могили виріс височенний дуб, а на його вершку поклали бляху, щоб на ній розпалювати огонь для остороги довколишніх мешканців перед ворогами.

СВИРИДОВА МОГИЛА

Він, кажуть, колись чоловік Свирид. То як діждався Великодня, то й думає собі: кажуть люди »Великдень«. А побачу я, чи справді великий день? Чи багацько я виорю? І от на самий перший день світлого празника запряг до плуга волів та з наймитами й пішов орать. Люди ж в церкві Богу моляться, а він оре. Уже й виходять з свяченими пасками додому, на дзвіниці і дзвони дзвонять, а він ще оре. Тількищо почали, може, скибу десяту відкидять, аж під землею щось загуло страшно, страшно так, як часом далекий грім загуркотить, і Свирид разом з волами так і провалився крізь землю. А на тім місці стала могила. Вона й досі зветься Свиридова могила. То, кажуть, як інколи прийдеш на ту могилу та приложиш ухо до землі, то все неначе хто волів далеко поганяє, так і чути: »Гей, гей!«.

МОГИЛА МАЛАНКИ

Так називається ця могила від похованої в ній гарної дівчини цього імення, яку задушив упир у вечір св. Катерини. Тоді українки сходяться на вечерниці, варять кашу, виходять і кличуть своїх наречених. З якого боку забрешуть пси по такому заклику, з того боку має прийти наречений. Але на заклик Маланки не відповіли пси, тільки прибув сам наречений, що помер перед роком із жури, що Маланка не була йому вірною і не дотримала даного слова, що вийде заміж за нього, — вхопив дівчину і задушив її.

ВАЛ ОЛЬГИ

В околицях Зборова, Колтова показує народ вал, що тягнеться з перервами, названий валом Ольги. Утікаючи перед Батием, ця княжна перемінилася в мишу і йшла під землею, і всюди, де нуртувала, висипувався такий вал. Безпечний захист знайшла щойно на городищі, званому Пліснисько, близько Підгорець, де, замкнувшись у замку, відбила татарські орди.

ЗМІЇВ ВАЛ

Колись то недалечко від Сквири жила люта змія; робила вона багацько лиха людям, — кажуть, що вона буцімто тільки і їла, що хлопців та дівчат молодих. Так вже що не робили, щоб відрятуватися від цієї лютої змії, так ні! нічого не пособляє. Але все давай Богу молитися; кажуть, що довго таки молилися, поки Бог з неба високого своїм праведним оком не зирнув на людську тугу і не послав на землю якогось то Мусія. Що воно таке за Мусій, я не знаю, — казали старі люди, що буцімто святий, чи праведний у Господа Бога — цього не докажу. Але ж тільки він був чоловік кріпкий та здоровий. Добре... То цей Мусій, як прийшов сюди, то спершу начав міркувати, як рід людський ізбавить від лютої змії. Вже він і так, а далі і так — а проте нічого не виходить. Коли ж це він наміркувався — мабуть Господь милосердний його умудрив! — зробив здорового залізного плуга, що бере землю аж на три аршини в глибину. Ото зробивши цього плуга, Мусій найшов люту змію і запряг у плуга, отак і запряг, як ми запрягаємо своїх волів. Запрягши, Мусій взяв в руки доброго батога, а далі крикнув... Змія як взялась, як взялась, то так і поперла навсправжки. Де вона йшла з плугом, так оце вал і зостався, це значить скиба землі вивернута плугом. Добре ж! От то вона перла, перла і заперла аж до самісінького Чорного моря. Тутеньки вбачила, що вода, та як почала пити, — бо, бач, дуже розгарячилась! — то пила, пила, коли б ще трохи, то, може б випила все море. Та тільки Господь милосердний не допустив до цього... Люта змія лопнула та й здохла, а Мусій пішов знову до Господа.

УРОЧИЩЕ РОЗОРА

Тут жив колись змії. Він їв людей і не давав ніколи їм проходу. І спас людей від цього змія один коваль. Він збудував недалеко від змієвого лігва собі кузню та й задумав, як би звести того змія з світу, звісно, щоб він людей не нівечив. От змієві, як той коваль закує в кузні, і досадно, що іде від коваля стукітня. Прилітає змії до кузні, а вона зачинена залізними дверима.

— Гей, ковалю, що ти тут ляпаєш та не даєш мені спати? Я тебе з'їм!

— Що ж, то твоя воля. Не боронь тільки мені востаннє помолитись!

— Молись!

От коваль за молот та давай скоріш робить гвіздка.

— Чом же ти не молишся, а знов ляпаєш? — гукає змії.

— Та я, молячись, — каже коваль, — ляпаю по ковадлу.

— Ну, швидше, а то в мене вже слина з рота тече.

— Зараз!

От зробив коваль гвіздка.

— Вже — каже — я справен. Як же ж — питає — ти мене їстимеш? Оце в стінах є дірки (звісно, пробують свердли), так ти висолопи сюди язик, я сяду на нього, а ти і проглинеш мене. Згодився змії, висолопив у дірку язика, а коваль за гвіздка та й прибив зміїв язик до стіни. Змії сюди-туди, не відірветься. А коваль за гнuzдечку та й загнuzдав змія. Запріг його у соху та й проорав розору, випахав поле і змія, звісно, улелекав. Люди зраділи та й собі давай корчувать ліс на поле, а по розорі пішла водотеча. От з чого зветься урочище Розорою.

КАМІННІ БАБИ

Камінні баби — то люди колись були. Їх звали велетнями. Це, кажуть, був превеликий народ і жив він до створення сонця. Як послав Господь сонце, стали велетні виходить на могили, стали плювати на нього. Господь розгнівався і прокляв їх. З того часу вони зменшались і покам'яніли.

СУЧИЧ

Сучич з братами, тікаючи від змії, сховалися до кузні Кузьми-Дам'яна. Як тільки в'їхали до кузні, Кузьма-Дам'ян казав своїм челядникам замкнути всі 12 залізних дверей. Тількищо позамикали двері, аж тут прилітає змія і кричить:

— Ей Кузьмо-Дам'яне, віддай мені Сучича! бо як не віддаси, то кузню тобі спалю і тебе самого з'їм.

— Добре, — відповідає на те Кузьма-Дам'ян, — пролижи язиком ті дванадцяті двері, то посаджу тобі всіх трьох на язик. Лиже змія двері, а Кузьма-Дам'ян тим часом кує плуг з своїми 12 челядниками, вложивши в огонь залізні кліщі. Змія пролизала вже останні двері й висадила язик. А Кузьма-Дам'ян хап її за язик розпаленими кліщами. Ричить змія, а її молотом гріють по голові, аж злагідніла. Тоді запрягли її до плуга, а плуг той важив дванадцять пудів. Кузьма-Дам'ян водить змію за язик, а Сучич керує плугом. Хотіли обороти нею світ навколо. До котрої тільки ріки прийдуть, змія її вип'є, як яку калюжу, а з-під плуга відвалиться скиба, як вал, висока. І йдуть далі, аж прийшли до моря; як добралася змія до моря, як зачала пити воду — пила, пила, аж луснула, і з неї порозлізалися по світі різні паскудства: гади, зарази, помори. Коли б була не луснула, були б наоколо світу обороти. Скиба та й до цього дня є і зветься Змієвим валом. А Стугна ріка до цього дня сочить, висохла, по широких пісках від того часу, як її випила була змія. Тому то її й називали Стугною, що змія, п'ючи з неї воду, стогнала з великого умучення.

ПЕРЕП'ЯТ І ПЕРЕП'ЯТИХА

Був князь Переп'ят і пішов він на війну. Пішов та й три роки додому не вертався. Княгиня ждала, ждала, — нема князя. От вона збрала військо і пішла шукать його. Пішла вона, коли стрічає свого чоловіка, та й не пізнала його, бо на ньому одяг уже обпала за три роки і він змінився. Княгиня стала з ним воювати і вбила його. Після роздивилась, пізнала, що її чоловік, взяла та й сама себе убила.

Так от то князя поховали ув одній могилі і називали **Переп'ят**, а княгиню в другій і називали **Переп'ятиха**.

КНЯЖНА Й КОРОВАЙ

В Ковельському повіті, коло Янівки, три милі від Соб'ятина є села Кухарі й Сідлець. Є переказ, що в Кухарях жила якась зачарована княжна, а в Сідльці жив князь Коров'яй. Він закохався в ній і їздив до неї мідяними саньми по воді. Шлях, яким їздив через став, не заріс серед тростини і народ назвав його Короваєвим. Княжна перемінилась у качку, а князь у качура та плавали по ставі.

ШАПОВАЛІВ ЯР

Недалеко від річки Росі, в куті від Таращанського повіту, лежить так звана Шаповалова річка і яр. Є переказ, що в часі нападу татар один козак, на ім'я Шаповал, гнаний татарами, скочив у річку, бажаючи переплинути на другий бік. Але

татарин догнав його і Шаповал довго в воді боровся з ним, на-решті, не сподіваючись рятунку, захопив його за шию і втопився разом із неприятелем. Потім поховали його тіло, а місце, де згинув козак Шаповал, назвали його іменням.

ДІВИЧ - ГОРА

За татарського лихоліття в Сахнівці був пастух, що тішився місцевою пошаною. У пастуха була дочка-красуня. Одного разу мешканці Сахнівки схвилювалися страшно звісткою вартових людей про напад татар; покинувши польові роботи, сахнівці пішли боронити своїх домів. На звістку про напад татар дочка пастуха поспішила назустріч батькові й попала в татарський полон. Тим часом мешканцям удалось прогнати татар. Вони пігнались за тим, що полонив дівчину-красуню, а він, не могучи взяти її з собою, заколов її і лишив своїм переслідувачам. Сумна звістка про втрату доньки дійшла до батька. Убиту красуню поховали на тому самому місці, де знайшли її. Засмучений батько перший кинув жменю землі на могилу дочки, кажучи, що кожна жінка села, якщо хоче, щоб її худоба була так само гарна, як його стадо, обов'язана щодня, виганяючи свою худобу в поле, кидати по жмені землі на могилу дівчини. З пошани до старого пастуха виконували свято його заповіт. Оповідання передавалося з роду в рід, могила росла й утворила Дівич-гору.

ЗБЕРЕЖЕНА НЕВИННІСТЬ

а верству від Бегня над Горинем, на шляху до Хотина, наліво є насипаний сугорб. На ньому в другій половині XIX сторіччя лежав камінь, велика гранітна плита, на сажень довга, два лікті широка і груба на чверть ліктя. Про згаданий камінь оповідали, що на плиті були якісь знаки, подібні відтиском до трьох кінських копит. Переказ каже, що якийсь татарин гнався за дівчиною, що втікала щосили. А коли вже зовсім покинули її сили, впала в цьому місці навколішки, молячи Бога, щоб краще перемінилася в камінь, ніж мала б бути знеславлена. І Бог вислухав її молитви, бо в хвилині, коли вже татарин добігав до неї і в бігу діткнув її копитами коня, дівчина замінилася в камінь, а на цьому полишився слід кінських копит.

ВИЗВІЛ ІЗ ПОЛОНУ

Колись то, ще як Польща панувала, так татари набігали. Було, нав'яже людей руками до жердки низку та й жене. Отже є і гай Перегін.

Так тоді то раз татарин так нагнав того миру, що й землі важко. Ото ночують вони в степу. Так ті вже до людей говорять:

— Чи вже ж між нами нема такого сильного, щоб оцю сирицю порвав, або такого, щоб рушницю замовив, або що? Подаваймо ми оцю мову по всій громаді із кінця в кінець, щоб так яко оце... (Тут оповідачеві забракло вислову).

Подали ту мову один по одному, один по одному. Аж один і каже:

— Я — каже — розв'яжу і собі й вам руки, тільки не видайте мене.

— Не бійся, — кажуть, — аби тобі Бог помагав.

Ото він став навколішки, стелювся — сириця так і тріснула.

— Тепер же — каже — один одному розв'язуйте руки та забігайте з усіх боків по частях та й кричіть: »Сюди наші! сюди наші! Забирай турка! бий турка!«.

Коли так як нароблять крику. Турки не стямились та врозтіч, а наші за ними; побили й порубали, а самі додому вернулись.

ЩОБ ТИ ПОПАВ НА СЕРП'ЯЖИН ШЛЯХ

В одній державі, в далекій країні, цар мав дуже гарну царівну, а велику чарівницю, з якою не міг дати собі ради; робила йому тисячу прикростей: очаровувала його радних, військо і весь народ. Нещасливий цар пішов до однієї ворожки питатись, що треба б робити, щоб його дочка не була така лиха, така вигадлива. Ворожка відповіла йому, що треба видати її заміж, а хоч і тоді вона буде однакова, все таки менше дошкулить народові й батькові, бо за них чоловік відбуватиме покуту. Цар вернувся з цією відповіддю додому та, знайшовши відповідну пору, з'ясував дочці потребу вийти заміж; коли батько сильно напивав, дочка нарешті відповіла, що вийде заміж, але тільки за такого лицаря, що приїхав би до неї на коні не більшому ніж на два лікті від землі і підніс би серп, який вона навмисне звелить зробити для свого нареченого. І дійсно веліла зібрати все в країні залізо і викувала з нього такий серп, що, щоб його піднести, треба було сто людей, а двічі стільки сили, щоб ним можна було жати. Заплакав старий цар і послав своїх послів у різні сторони світу шукати для дочки чоловіка, якого вона бажала мати. Посли ходили довго по світі даремне. Нарешті заходять до однієї корчми, де застали декілька людей. Там напившись і під'ївши, взяли квартиру горілки і почали частувати присутніх, розпитуючи, чи не бачили, чи не чули де такого силача, що підніс би й жав би серпом, який ледве піднесе сто людей. Один із присутніх, людина без руки, каже:

— Так — я знаю одного селянина, що має сина; уже тепер він рослий козак, бо вже з двадцять років минуло, як він хоч лазив іще на ногах і руках по землі, а я вже виріс досить великий і хотів забрати йому якусь цяцьку, зловив мене за руку та здушив, немов муху, і відірвав мені її. Потім, коли він виростав, то виробляв дивні речі. Подумайте лише собі, що то за сила. Одного разу

ввійшов до корчми та звелів дати собі горілки. Жид запитав його, чи має гроші, а коли силач не відповів на це і жид не дав горілки, він узяв одно барильце горілки під ліву руку, друге під праву і виходив із корчми, а коли орендар задержав його, одним копненням ноги так трутив жида, що він, ударившись об корчму, повалив її і помер.

Почувши це, послы не щадили вже жадних видатків; купували горілку, пиво, мед, рибу й усе, що було в корчмі, щоб довідатись, де живе той силач. І довідались, що батько силача живе в Каневі, а сам силач

На канівському ринку Грається в свинку.

Послы зараз помандрували до Канева; пішли наперед до селянина та, зложивши йому багаті дарунки, просили його, щоб дав їм свого сина на чоловіка їх царівни. Батько згодився на це. Отже послали по силача, який прямо сказав, що не хоче знати цієї царівни. Отже почали його просити, а найбільше батько; коли він напивав просьбою і грозьбою, дав послам свою ковіньку, кажучи, щоб їхали додому, а за три дні він вибереться в дорогу; але якби не було його довго, то нехай піднесуть угору дану їм ковіньку, тоді, якщо покажеться сива хмарка на небі, це значить, що він їде вже, а коли покажеться чорна хмара, це значить, що ще не вибрався з дому, і нехай пришлють когось довідатись про причину. Послы від'їхали. Минуло три дні. Хоч батько напивав, силач не думав виїжджати. За других три дні прибули знов послы; силач відповів їм, що не поїде до них перед тим, поки не привезуть йому портрету царівни; коли й це привезли, силач знов не поїхав, а послам, що приїхали, сказав, що не знає, який тягар серпа, отже щоб привезли йому його на показ. Коли й це виконали, тоді силач велів тягнути цей серп із Канева додому по землі, щоб зробити йому дорогу в його подорожі. Послы й на це згодились. І відтоді зробився в Україні Серпяжин шлях, так званий тому, що його зробив Серпяга, тобто величезний серп.

Після цього всього силач мусів вибратися в дорогу. Йшлося лише про коня: найсильніший з них не міг підняти його. Отже пригнали цілий табун до вибору. Силач вибрав одного найменшого й найпоганішого в ньому, бо не був більше рослий ніж два лікті від землі, і на ньому пустився в дорогу. По повороті послів піднесли ковіньку вгору і вже не чорна хмара, але сива показалася хмарка. Радість у всьому царстві була найбільша, почали приготуватись до весілля. Приїхав нарешті й силач на своєму коні: узявши той серп, зжав ним лан жита, але вкінці сказав, що не хоче ані царства, ані царівни. Даремне прохали його цар і народ; даремне царівна робила, що могла, щоб з'єднати собі його; він не хотів і не хотів її. Тоді розгніваний цар повелів стягти йому голову, а тіло відіслати до Канева на більший жаль батькові, що мав сина, який не хотів царівни за жінку і царства в придане.

ПЕСИГОЛОВЕЦЬ І КОВАЛЬ

Песиголовці — це такі великі люди з одним оком посеред лоба. Так от був песиголовець такий, що йому треба нараз, щоб наїстися, три десятки овець. Людське м'ясо це для його в роді лакомки. І він раз застав у лісі людей душ з півсотні. І зараз їх погнав у свою кошару між вівці. Загнав їх у кошару і каже:

— Ну, отут сидіть, поки я вас всіх не переїм.

Запер двері і давай — каже — одного попробую. Та поти пробував, поки один коваль остався із того товариства, із тих людей.

— От тепер — каже — я й тебе з'їм.

А коваль його просить:

— Не їжте, прошу, мене: я вам за те око вставлю, якщо не з'їсте.

Він каже:

— Добре, я тебе не з'їм, тільки щоб око мені зараз вставив!

— Ну, — каже, — я зараз почну робить, тільки ви мені дістаньте чотири дуби, і закопайте їх у три сажні глибини, і щоб три сажні було зверху, і в три аршини товщини, а четвертого щоб поставити на середньому так, щоб і я його запхнув. Та ще й реміння треба, щоб вас ув'язать та прив'язать. Молоточків і свердельців, і топірець давайте сюди, та ще й огонь розкладіть. А тепер поміж тими дубами і самі ставайте. Зараз буду око вставлять.

Почав його в'язать за руки й ноги, та все кріпко так, щоб не вирвався ніяк. Оце песиголовець йому каже:

— А навіщо ти так туго в'яжеш?

Каже:

— Щоб стійкі очі були ваші.

А потім узяв дубка того, що на дубові стояв, та на песиголовця і турнув на голову прямо.

Каже:

— Оце, як ти дуже кидаєш, ще й голову мені проб'єш!

А коваль йому каже:

— Ні, я вам голови не буду пробивати, а дубок на те турнув, щоб у вас очі не косились, та щоб були зіркі, щоб і вночі бачили, як та сова мишей, а ви людей.

А потім узяв свердельці, в огонь поклав, а як розжарилися уже добре, то коваль вибрав найдовший свердельчик та й давай песиголовцеві очі вставлять. Як штрикне у те, що посеред лоба, так він і дубки повиймав, і реміння порвав та давай зубами скреготать, кричать так, що сипалось і листя, а ковалик так злякався, що поміж овець сховався:

— Так оце такі люди! — песиголовець кричить, — людям очі так вставляють! Ні, я — каже — тебе в свій рот уставляю.

Та й давай гониться та ловить, щоб ковалика піймать. Та що зопалу не вхопить — вівцю, або ягнятко, або старого барана ухопить за рога, а коваля таки не піймає. Песиголовець той як закричить:

— Ні, — каже, — більш ти в мене не будеш мудрити: зараз я тебе піймаю, зараз я усіх овець поперекидаю через огорожу! А огорожа сяжнів десять, а овець там і чимало, сот із три, не менше. Як начав швиргати, аж кричать та миркотять, падають сердешні на дуби та на вітки, а яка на землю впала, то та там зовсім пропала. От овечок не багато осталось, десятки два, а може, й півтора. Нашому коваликові годі ховатись за ягнята: »треба думати щось інакше, бо близько мені кінець приходить«.

А як на його щастя песиголовців полушубочок лежав. Він зараз і його надів навиворот волоссям, та тугенько поли під себе піджав, та став якраз поперед носа. А песиголовець його як схопить та як крикне: »оце як багацько оцих проклятих овець негожих, було б їсти на тиждень, або й більше, а через коваля усіх так і попакую!« Якби знав коваль, то мовчав би, а то зачепився на дубку та каже:

— Тепер у тебе овечок немає, а ковалика чорт — має!

А песиголовець догадався, що він ковалика замість вівці швиргнув, та як ісхватить топірець, та як кине на дубка, щоб улучить коваля, так не вдучив уже тепер, бо ковалик око йому добре вставив: тепер не бачить аж ніяк. А песиголовець зараз ключі взяв, та ворота відчинив, та до того дубка, де коваль сидить, і почав дубка хитати — так ні: не такі сили поробились тепер. Коваль усю силу з оком відібрав. Песиголовець кричить: »Таких дубків я ще сьогодні по десятку за раз рвав, а тепер і цього ніяк не вихитаю, щоб коваля дістать«. Треба лізти на дубка, щоб з'їсти коваля.

А як на той нещасний час топірчик летів та в дубку застряв, так ковалик той топірчик ухватив, щоб песиголовцеві голову пробить, так рука пристала до топориста і не можна відірвати аж ніяк. А рука пристала того, що там людської крові дуже багацько, тим топірчиком песиголовець не мало людей перерубав. А тут дивиться — песиголовець уже й долізає до нього, — »мабуть це я пропав!« — та здумав, що у нього ніжик є у кишені, та й відрізав лівою рукою усю шкуру від долоні, що пристала до топірця. »Нехай — каже — краще шкурка з долоні пропаде, чим самому пропадати«. Та сплигнув з дубка та й утік, набравши усякого добра у песиголовця, бо він, тікавши, уліз до песиголовця в вікно і набрав там усього. А тепер живе та панує, бо він грошей набрав чимало. У песиголовця їх вистачало. І живе тепер він собі. Та як здумає та згадає, що людей стільки немає — »тепер би — каже — і мене не було, якби не вмів дурити його«. (Оце й кінець про коваля).

А песиголовець радіє, що людська кров душить. »От тепер — каже — з'їм тебе, бо топірець кинув, що людей хапає«. Коли ж доліз до топірця, а там тільки шкурочка одна. Так він тільки шкурочку обсмоктав та облизав, та ще й каже: »Якби був знав, то не вірив би, жив би собі з одним оком, овечок і людей би поїдав. А тепер ковалика немає і ока чорт — має«.

ПЕРЕКАЗ ІЗ БРІДЩИНИ ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Бродах жив колись давніми часами пан Потоцький. Він мав великі добра геть далеко на Україні. Там перебувала його жінка, осібно від нього, і завідувала цими добрами на Україні. Як воно там було, цього вже не знати, але досить, що українці збунтувалися на Потоцького. Пан Потоцький вислав зараз своє військо на Україну, щоб утихомирить цей бунт, і казав бити наріз та різати. Тоді то в тій різні один

козак Потоцького знайшов малого хлопчину, що йому дуже сподобався, сховав його під свій плащ і привіз з собою до Бродів та й тримав при собі. Довідався про це пан Потоцький і казав собі показати цього хлопця, »те, мовляв, українське песеня«. І Потоцькому сподобався малий хлопчик. Пан Потоцький дивився на нього, дивився і не міг надивитися, надивуватися. А цей малий хлопчик був — Хмельницький.

— Дай но мені цього хлопця, — каже пан Потоцький до козака, — я його буду тримати у себе.

— Добре — каже козак.

Пан узяв хлопчика до себе, до своїх покоїв і тримав його як за свого, а хлопчик ріс і ще кращав.

В тому часі пан Потоцький став будувати в Бродах замок (що стоїть іще й сьогодні) і справив великий бал з цієї причини. З'їхалося до нього на цей бал багацько панства-ляшества з усіх сторін. Іли вони там, пили, а по обіді всі вийшли на вал подивитися, як будується замок, а маленький Хмельницький і собі за ними побіг ззаду. Ходять ляхи по валу й дивляться, як будується замок. А людей аж кишить при будові, як тих мурашок: одні носять вапно, другі каміння та цеглюки, треті вертаються з порожніми цегликами, аж риштовання тріщить, а мулярі мурують, тивуни кричать, а пан Потоцький все хвалиться перед гістьми цим замком, бо буде мати де ховатись перед ворогом. Почув це Хмельницький і каже:

— Ова! це все руки складають, але руки можуть також і розібрати.

На те дуже розгнівався пан Потоцький і каже до гостей:

— Бачите, що то може українська душа! Не стерплю того, щоб мені хлопська дитина таке говорила... Зараз йому голову зрубати!..

Гостям стало жаль такого гарного хлопчика і вони почали за ним обставати.

— Це — кажуть — дитина, вельможний пане, нічого не знає... Але Потоцький скрегоче зубами і навіть не турає уговоритися в своїй злості.

— Кажу йому голову стягти, та й кінець — каже.

Але на щастя знайшовся хтось між гістьми, що таку раду подав:

— Знаєте що? — каже, — насипте на один полумисок жару, а на другий золота і поставте перед хлопцем. Як він ухопить перше за жар, то видно, що то ще дитина, не має розуму. Тоді даруйте йому життя. Але коли він вхопить перше за золото, — о! то видно, що розум в нього є; тоді кажіть йому стягти голову з плечей.

Так і зробили. Поставили перед Хмельницьким один полумисок з жаром, а другий з золотом, та ще той полумисок, що з золотом, навіть ближче присунули до Хмельницького. Але Хмельницький вхопив за жар і попик руки та й став плакати. А тоді гості закликали:

— А видите, вельможний пане, це ще дурна дитина, нехай росте.

— Та нехай росте — сказав пан Потоцький з жалем. Бо й йому стало тепер жаль малого, любого хлопця. Хмельницький ріс, як який панич, на дворі Потоцького, ба пізніше то став навіть і парадувати за панською рукою.

А коли Хмельницький виріс і дійшов до розуму, тоді така річ сталася. Пан Потоцький був десь на забаві, а коли вернувся п'яний додому, то кріпко заснув у своїх покоях. А знаєте, що тоді зробив Хмельницький? Хмельницький закрався до нього, взяв його хустину і зняв йому з пальця перстень та й замкнув Потоцького на вісімнадцятеро дверей, а сам пішов до стайничого і зажадав собі найкращого коня вороного їхати на Україну. Стайничий осідлав коня, а Хмельницький помчав на Україну стрілою. Поїхав та й удався просто до пані Потоцької.

— Дайте, пані, — каже, — **права українського народу**, бо пан розпочав велику війну і жадає прав українських.

Так сказав і дав їй на знак хустину й перстень її чоловіка. Пані Потоцька видала йому зараз права, а Хмельницький не дурний вже вертатися назад до Бродів. Він поїхав по всій Україні здовж і впоперек та всюди показував людям українські права. А українці збунтувалися знов на Потоцького і зробили Хмельницького своїм отаманом. Паню Потоцьку вигнали з її дібр, а самі жили собі в спокої та й панували, як у Бога за дверима.

А коли Потоцький збудився зі сну, бачить, що він замкнений в покоях, та давай щосили кричати. На його галас повідмикали двері і він запитав зараз за Хмельницького. Стайничий сказав, що він поїхав чогось до вельможної пані. Ба, Потоцький зоглядівся, що в нього нема ні хустини, ні персня, та й аж за голову взявся і вдарився об поли руками.

— Еге! — каже, — тепер уже знаю, куди стежка в горох... Чи не краще було мені його вбити, як ту гадюку, ніж годувати на свою голову! Тепер він буде паном в Україні.

Та й посумнів пан Потоцький, а незадовго приїхала до нього й пані Потоцька і все йому розказала.

А Хмельницький панував собі з українцями. Але як довго Потоцький жив, то не зачіпав його Хмельницький. Аж коли помер Потоцький, тоді закликав гетьман Хмельницький: »Гей, треба по старому Потоцькому справити поминки«, та й зібрав своє військо,

та й вимашерував просто до Бродів. А коли стали під брідським замком, тоді сказав Хмельницький до своїх вояків:

— Розбийте, хлопці, цей замок, а все, що там є, буде ваше. А сам з другою половиною козаків пішов у добра Потоцького, десь аж під Судову Вишню.

Козаки добували замок, але не могли дати ради. Котили колоди під вал, але ті, що боронилися, лили на них гарячу смолу, ставляли драбини, а ті лили на них окріп. Яких вони вже й не уживали способів, але все надармо. Козаки дали спокій і чекали на Хмельницького. Аж по якомусь часі приходить і сам Хмельницький та й питає козаків:

— А що, чи ви здобули той курник!?

— Не можна — кажуть.

— Ей, лежани, лежани, не вмієте навіть дурного курника здобути.

— А як же його здобути, — кажуть козаки, — коли ми вже різних способів уживали, а все надармо.

А Хмельницький тільки покручує вус та й каже:

— Гей, гей, та якби ви були взяли тільки по халяві піску й висипали під замок, то були б дісталися до нього.

А козаки аж втішилися на таку раду.

— Ми вже — кажуть — принесемо й по десять халяв піску, щоб тільки здобути цей проклятий замок.

Але Хмельницький не дозволив їм на це.

— Нехай останеться — каже — цей замок потомкам Потоцького.

Він подарував волю тим, що сиділи в замку, і потягнув далі на Україну. А він зробив це, бачите, з вдячності для Потоцького, що його виховав у себе і навчив багато добрих речей.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І БАРАБАШ

Стали ляхи дуже вже налягать на козаків. Прийшло їх у Запоріжжя по два ляхи на одного козака. То козаки слали до короля листи, що такі нам збитки роблять, що не можна ніяк прожити. Так король дав їм права. А Барабаш сховав та нікому й не показав. От ляхи козаками й орудують. А Хмельницький був при Барабашеві за писаря в Чигирині. Сам у Суботові сидів, а туди їздив на писарство. От, як родилась у Хмельницького дитина, то він кумом узяв гетьмана. Як же впоїв гетьмана добре, тоді вийняв у нього з кишені хустку і перстень з руки зняв, та й посилає до Чигирини свого джуру:

— Два коні бери та біжи в Чигирин по права!

Приїжджає той джура до гетьманші:

— Пані! заїлись із гетьманом пани — порубають; так дайте ті права, що від короля!

— От там же — каже — вони в стайні під ворітьми, в глухих кінці у пуздерку, в землі.

Просипається гетьман:

— Ой куме, — каже, — куме! Була в мене хустка в кишені, а тепер нема! Був у мене перстень щирозлотий на руці, а тепер нема!
— То — каже — мій хлопець роздягав тебе, як клав у ліжку, то повиймав.

А сам усе позирає в вікно. Коли ж гляне гетьман, аж хлопець повів у стайню коня такого, що тільки — хах, ха, хха, хха! Тоді вже й постеріг, що Хмельницький посилав по права.

Ой Хмелю, каже, Хмелику!

Вчинив єси ясу

І поміж панами великую трусу.

Лучче було б тобі брать сукна, не мірячи,

А гроші не лічачи;

Лучче б було тобі з панами добре поживати,

Аніж тепер по лугах Базалугах п'отирати,

Комарів, як ведмедів, годувати!

Гетьман же їде додому, а вони з хлопцем коней сідлають та їдуть у Січ. Приїхали; вдарили в котли; зібрались козаки. Він вичитав один указ — не слухають; вичитав другий — не слухають; та вже як третій прочитав, тоді всі стали на баталію.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ У ЗАПОРІЗЬКІЙ СІЧІ

Хмельницький поїхав у Січ тим боком Дніпра. Приїхав до Січі, аж там стоїть жовнірство і бере від козаків десяту рибу. От Хмельницький, показавши тайно запорожцям королівський лист, порадив їм, як збути жовнірів.

— Я — каже — вийду на майдан та й зачну кричати: »У раду! в раду! в раду!« — а ви візьміте під полу по дрючку, і як жовніри прийдуть без шабель у раду, то ви на них з дрючками та всіх і перебийте.

Так і сталося. Та потім як пішов воювати Хмельницький, то розбив ляхів на Жовтій Воді і коло Корсуня, та загнав аж за Случ, та й сказав: »Знай, ляше, по Случ наше!«.

ПЛАТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЗА ПОЛОНЕНИХ

Як воював Хмельницький з ляхами, то всякому, хто піймав ляха, обіцяв давати за кожного по карбованцю, а за ксьондза по три копи. То як піймає було козак ляха, то виголить йому на голові лисину та й скаже:

— Гляди ж ти мені, вражий ляше! Тільки скажеш, що ти не ксьондз, то зараз дух з тебе геть!

От і приведе до Хмельницького.

— Хто ти такий?

— Ксьондз.

То Хмельницький вийме з кишені три копи та й дасть.

ІСПИТ КАНДИДАТА НА СІЧОВИКА

апорожці, як підмовлять, було, до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини, то перше пробувають, чи годиться бути запорожцем. От то звелють йому варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла. А ми підемо косить. То ти, як уже буде готова, вийди на такий то курган та й зови нас; а ми почуємо та й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косить.

А де в чорта їм хочеться косить! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу і зачне гукати. А вони й чують, та не озиваються. То він гукає-гукає та й давай плакати: »От занесла мене нечиста сила між ці запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові та при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть вражі сини! Ой бідна ж моя головонько! чого мене понесло між ці запорожці?«.

Та вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть: »Ні, це не наш!« А далі вернуться до куреня та дадуть тому хлопцеві коня і грошей на дорогу, та й скажуть:

— Іди собі к нечистому! нам таких не треба.

А як же котрий удасться розторопний і догадливий, то, вишовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове молодці! ідіте каші їсти!

Та як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! буду я й сам їсти.

Та ще перед відходом ударить на могилі гопака: »Ой тут мені погуляти на просторі!«.

Та затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати кашу.

То запорожці, лежачи в траві, й кажуть:

— Оце наш!

Та побравши коси, і йдуть до куреня. А він:

— Де вас у біса носило, панове? Гукав — гукав, аж охрип; та щоб каша не перекипіла, то я почав сам їсти.

То запорожці споглянуть один на одного та й скажуть йому:

— Ну, джуро, вставай! годі тобі бути хлопцем: тепер ти рівний нам козак.

І приймають у товариство.

СЕМЕН ПАЛІЙ

А

В Мотовилівці колись жив собі з жінкою, з діточками чоловічок. Раз виїхав він орати. Оре він та просить Бога, щоб хороше вродило. Жінка обідать йому принесла; чоловік і пообідав та все працює. От надвечір чує він, що плуг його за щось задержався.

Дивиться — якась здоровенна голова трупа. »Господи Боже мій Це, видно, яканебудь лицарська голова, — подумав чоловік. — Не добре, як вона буде валятись по полю; треба її закопати на цвинтарі і відслужить панахиду за душу умерлого«.

Подумав-погадав, а тим часом сонечко зайшло. Чоловік обережно положив голову в хустку і пішов додому, а дома положив голову на лавку і сів вечеряти. Сіли коло нього і діти і жінка; поїли вони галушок, чи чого Бог послав, — може й нічого, oprіч хліба святого, не лучилось, — повечеряли, встають, а жінка подивилась на голову та й сказала:

— Оця голова, мабуть, на своєму віку багацько хліба переїла.

— Буде вона ще їсти — відказала голова.

— Еге! так ти таківська! — говорить чоловік. — Не треба ж тебе нести на цвинтар та служити панахиду. Знаю я, що з тобою робить.

Узяв її, виніс за свій вишневий садок, у чисте поле, розіклав багаття, і давай палить. А голова горіла-горіла, поки стала порохнею так, як от цукор. Подививсь чоловік і, Бог знає з чого, взяв ту білу порохню в хустину (наче насміявся над нею), приніс додому і мовчки положив на полицю.

Незабаром, може через день, пішов він з жінкою до церкви, а в господі остались тільки дочка та малий хлопець. Дочка вже і борщ заставила в піч, уже і локшину зварила: сказано — неділя; оставалось тільки посолить страву — так нема ж соли.

— От там, Галю, на полиці лежить в хустині щось біле; мабуть, сіль — говорить брат.

Сестра стала на лавку, взяла хустину, подивилась і говорить братові:

— Не знаю, чи це сіль.

— Лизни, то і визнаєш — каже брат.

Вона покуштувала раз — нічого, вдруге, втретє, і говорить:

— Оце яке нудне!

І положила знов на полиці.

От минає неділь десять, а може і більше — упала дочка в ноги батькові — матері і говорить:

— Я в тяжі; от так було і так.

Почухав батько потилицю, поморщився: треба йти до пана та розказать усе, як було. (Тоді за такий сором дуже карали). Розказав усе, як було. Пан відібрав від нього хустку, а через півроку дочка привела уже сина. Охристили його і назвали Семеном Безбатченком.

Хлопець ріс; уже і за волами ходив; як ось їхали в Мотовилівку запорожці і заманили хлопця в Великий Луг.

Б

Десь то, кажуть, жили козаки, а між ними був молодий козак Семен. Раз кошовий зібрав військо і махнув воювать орду, а Семен зоставсь глядіть добра. Тоді ще хат було не дуже товсто, більш жили куренями. От дохазяїнувався той Семен, поки спалив

курінь кошового. »Що його робить? — думає він. — Приїдуть — дістанеться мені!« Взяв рушницю і подався. Довго ішов він байраками і зайшов в такі пущі, в такі пущі, що тільки небо і видно. Сів він спочить. Ось насунула хмара, став крапати дощ, потім грім, блискавка... Дивиться він на скелі — коли вискакує лукавий. Як заgrimить грім — він під скелю, як затихне — він на скелю. Семен, і думає: »Що робить? або йому смерть, або мені!«. Тільки висючив той на скелю, Семен прицілився і убив.

— Ой, бий ще раз! бий! — просить лукавий.

— Буде з тебе і разу.

Він знав, що як випалить вдруге, нечистий побіжить.

Зарядив Семен рушницю і посунув очеретами в пущу. Іде він та й іде, іде та й іде, а очерет густий та високий і світа не видно. Чує він, тріщить очерет: щось суне прямо до нього. »Що Бог дасть!« — каже, та туди!... Коли ось показався сивий дід.

— Здоров, сину!

— Здоров, діду!

— Куди Бог несе?

— Долі шукаю: або звірюка з'їсть, або дійду до Великого Лугу, в Запоріжжя...

І почав йому Семен розказувать:

— Так і так, — каже, — спалив курінь і боюся гніва козацького: або киями заб'ють, або на шибеницю.

Дід і каже:

— Тепер за тобою погоня — сорок чоловік; тільки ти не бійся, піди до кошового — він простить.

Далі дід показує свою рушницю і каже:

— Тут, хоч якому звірові, спуску не дає!

— Добра — каже Семен — рушниця, але моя ще краща: сьогодні не такого звіра убив.

— Ну, — каже дід, — за те, що убив сатану, дарую тобі свою рушницю, тільки шануй... Будеш ти великий лицар і побиватимеш неприятеля; будеш міняться, як місяць: зостаріється місяць — зостарієшся і ти; народиться молодик — будеш молодим і ти... Вертайся ж, сину, до кошового.

Сказав оце дід і Бог його знає, де дівся, бо не простий чоловік він був, а святий апостол. Помолився Семен і пішов до кошового. Прийшов та прямо в курінь. А кошовий тількищо умився, втирається і молитву творить. Семен навколішки.

— А що, — каже, — єретицький сину, прийшов?

— Не клади, — каже, — тату, великого гніва: то я спалив курінь.

— Щастя твоє, що не піймала погоня — заколола б.

Далі кошовий і каже:

— За те, що спалив курінь, будь же ти, єретицький сину, Палієм.

ПАЛІЙ І ТАТАРСЬКИЙ ЛИЦАР

Палій поїхав орду спиняти... Орда мала свого лицаря, і він перш ходив з ордою, а то годі — пішов геть від орди, щоб самому добра придбати. І то зійшлись Палій і той лицар від орди... І Палій посік того лицаря, зв'язав його віжками: у дванадцять сталок були віжки. То вже зв'язаний той лицар як обгледів Палієве військо, аж воно у Палія всього війська щойно 50 козаків. То обгледів лицар Палієве військо і каже:

— Щоб же я знав таке, то був би не давався тобі, був би боровся з тобою.

Бо бачте, як бились вони, то тому здавалось, що так, як кінця світові нема, так Палієвому військові. Такий то планетний чоловік був Палій і напустив туману на того козака, що від орди. Та тоді той лицар скрутнувся, то так віжки ті і перегоріли на ньому.

ЗАПОРОЖЦІ

Після Христового Різдва в печерах жили змії з трьома головами; вони літали по світі, їли людей і всяку звірюку. Давно вони жили на світі і, може б ще жили, так звоювали їх багатирі-велетні. Страшений, кажуть, народ був. Один зуб велетня насилу можна було підняти. Після багатирів ще жили змії, тільки вже з'однією головою. У нас, кажуть, жило три зміяки: один на острові Хортицькому, другий на порозі Гадючому, а третій на острові Перуні, що нижче порога Будила. Печери їх і тепер є. Ці зміяки схожі були на великих гадюк, тільки уміли літати. Крила у них були, кажуть, як у кажана, і покриті лускою; хвіст довгий, а на кінці мов стрілка з зазубнями. Як понаходили сюди запорожці, як почали воювать турків, вони з ляку і порозлітались к бісовій матері. Після зміїв плодились тут полози; це уже гад недавній, бо й наші батьки бачили.

ГОЛОМОЗИЙ

иділа в Бакожині на замку в валах княгиня, дуже гарна. До неї залицявся з Запорожжя князь Голомозий. Вона влюбилася в нього і обіцяла вийти за нього заміж, але слуги княгині догляділись, що у Голомозого курячі ноги, так через те княгиня обридла собі його і вже не хотіла вийти за нього.

Князь Голомозий за те розсердився, викликає її на війну і говорить: »ставай грудь на грудь«.

Так вона не хотіла, заперлася в своєму замку на дванадцять дверей: на шість камінних і на шість залізних, і ці двері були від річки. Голомозий став стріляти до тих дверей, по дванадцять днів в одні двері, і що дванадцять днів все відбивав по одних дверях і вже дістався до шостих дверей.

Та княгиня мала брата, хорошого молодця; тоді його не було дома, поїхав він на татарина, бо тоді татарин накопувався на нашу землю. Вона до нього дрібні листи писала, що Голомозий хоче її побідить. Він забарився з татарами і не міг поспішити.

В цім же замку були тайні двері від поля, якими вислала княгиня своїх слуг за качками, щоб пригнали з води додому. Голомозий уздрів це і вперся тайними дверми і зараз княгиню загерготив, а сам з своїм військом втічки.

Тут прибіг брат княгині і застав вже сестру забиту. Скригнув зубами і сказав, що »не уйдеш моїх рук, сучий сину«. Зараз глянув в прозору трубу і уздрів Голомозого на чотири милі. Зірвав млинського каменя, як пустив за ним, так його влучив в плечі, що він перекинувся. І сказав брат княгині: »Оце тобі, сучий сину, за вчорайше«. Бо на тім місці зараз побудували місто і прозвали »Вчорайше«.

ШАБЛЯ СТЕПАНА ЖУРБИ

Був колись в Україні козак Степан Журба. Ще досі, з цього і з того боку Дніпра, старі оповідають про те, який то був хоробрий вояк у часі війни, яка розумна голова в часі миру. Доведеться битися, чи з турком, чи з татариним, як тільки заздрів ворога, не питавсь ніколи про те, скільки було за ним, а завжди стояв на чолі групки молодців, що гострою шаблею врубувались у саму середину ворогів. Усі знали, який то козак був Степан Журба; сам полковник нераз хотів дати йому якийсь ступінь: то хотів зробити його осавулою, то старшиною, а раз якось хотів вистроїти його на самого сотника, але що скажете? не хотів, такий був молодець із нього.

— А нащо мені — ваші ступені? Як я буду сотником, то треба буде мені раз-у-раз триматися коша й думати тільки про те, куди то пошлють мене. А тепер я свобідний, як вітер в полі: набрав собі охотників і гайда, куди очі ведуть! В разі невдачі я не відповідаю: вільно було їм іти, вільно не йти, таж вони не діти. Щодо зиску, маю такий, що подібним певне ні один сотник не похвалиться.

І говорив правду. Ті, що були свідками цього, оповідали, що Журба, як би ворог не оточив його, як би не рубали його, як би не стріляли до нього, а він завжди вкінці вискочив із матні; хоч увесь поранений, але ніколи з порожніми руками: завжди виносив із собою або зброю усю в золоті і сріблі, або повні торби такого дрантя, що й ціни йому не означити. Бачили, як Степана Журби ніщо не могло стримати в бою, як сам його кінь рветься і скаче на гармати, думали, що він хіба мусить бути характерником. А він був такий християнин, як і кожна чесна людина; тільки в нього була така шабля, що з нею міг сміливо не лякатися смерті.

Ця шабля дісталась йому дивним випадком. Одного разу він їхав полем, чатуючи на ворога. Переїжджаючи поуз глибокий яр,

раптом почув, немов би хтось стогнав у цьому байраці. Дивиться — лежить козак, сивий, сивий, як голуб, увесь постріляний, увесь порубаний, а коло нього вбитий кінь. Побачивши Степана Журбу, ранений козак підняв голову й каже:

— Слухай, добрий чоловіче, якщо ти маєш християнську душу, винеси мене з цього яру, похорони в чистому полі і постав надо мною хрест хоч би з хмизу: нехай буду похований як християнин! За це дам тобі немалий дарунок. Ото моя шабля; вона дорога не задля золотої оправы, не задля барвних каменів, а дорога вона з тієї причини, що хто з нею іде на бій, той сміливо може не лякатися смерті, аж поки сім куль не проб'ють його одна за однією. Пам'ятай про це; тепер перехристи мене й бувай здоров. Сказав це й зараз помер. Журба виніс його з байраку, викопав шаблею яму, поховав у ній убитого козака, помоливсь, як умів, над могилою, з переламаного козацького спису зробив хрест і залізним вістрям устромив його в землю. На хресті він завісив білу хустку, щоб християнський народ знав про те, що під цією могилою лежить похований козак; нарешті взяв даровану йому шаблю і поїхав.

Але коли вернувся до обозу й почав показувати подарунок товаришам, то всі, хто лише брав шаблю до рук, дивувались і не могли додуматись, що то був за палаш: такої шаблі ще нікому не трапилось бачити! За давніх часів бували такі знавці, що тільки покажи їм вістря, а вони зараз, не читаючи навіть напису, розкажуть тобі докладно, яке то було вістря, з якої походить землі, як давно виковане тощо. Звістка про цю виняткову шаблю розійшлась далеко в Україні; хто лиш любився в старій зброї, кожен приїжджав до Степана Журби; були тут сотники й полкові осавули, але дурно, жаден із них не вчитав слів, якими вся вона була списана, і ніхто не міг сказати, який народ носить такі шаблі. З цією шаблею Степан Журба воював, може, яких двадцять літ, а в ті часи бувало так, що з кожним новим роком настає нова війна. Журба вимахав свою шаблю добре на всі боки, нарешті вона, небога, так вищербилась, що виїжджаючи останній раз на війну, лишив її вдома. Жінка майже з сльозами просила, щоб не кидав її, але старий Журба не таким був козаком, щоб послухав баби.

— А нащо вона мені? — говорив він жінці, — чи хочеш, щоб я нею пилював турка?

Сказав, скочив на коня і поїхав на війну з іншою уже шаблею при боці.

Але, мабуть, стара жінка і стара шабля це найвірніші приятелі. Прийшло до битви. Старий Журба, хоч не мав уже чудодійної шаблі при собі, все таки завжди не міг стриматись, щоб найперше не довідатися про те, якого кольору була кров бусурмана; отже зібрав охотників, уставив їх клином, як треба, крикнув, свиснув і пробився в саму середину турецького війська. Довго, довго його групка не верталась назад; тільки було чути крики та стріли всередині неприятельського обозу. Нарешті захитались передні ряди ворогів, розсунулись і старий Журба вилетів на довгогривому сво-

єму коні тільки з п'ятою частиною своїх товаришів. Радість наших була велика, але не було ще часу привітати здалека групу відважних, коли, ні звідсіль, ні звідтіль, летить куля з ворожого обозу й паф! прямо в голову Степана Журби. Захитавсь, похилився наперед і обняв руками коня за шию; кінь пустився чвалом і приніс трупа Степана Журби до козацького обозу.

Коли це сталося в обозі, далеко, в домі померлого його жінка з дочками шила сорочки чоловікові, бо бувало, всяка білизна, яку візьме з собою, так подереться і покривавиться, що страшно було й до рук узяти її. От шиє так мати з дочками білизну, аж знечев'я щось упало в кімнаті на підлогу; підняла Журбиха голову від роботи, дивиться, аж лежить на землі стара шабля чоловіка. Усі жінки одним волосом почали плакати й голосити, бо вони знали добре, яка то була ворожба.

ПОЛУБОТОК І ЦАР ПЕТРО

За царя Петра на гетьманстві був Полуботок і, значить, орудував усенькою Україною. І шле до нього якимсь цар Петро листи, некрут з українців потребує; прочитав Полуботок та й відписав: «Ніколи цього не було та й не буде, щоб українців у некрути брали; поки живий, — каже, — не дам, а помру, усім закажу, щоб цього не було, то й не буде!» Цар пише до нього вдруге. Він йому знов те ж саме! Пише і втретє та й наказує: «Коли — каже — ти, Полуботку, некрут з України не хочеш давати, то прибудь — каже цар — на мої ясні очі, побалакаємо».

Почав Полуботок виряджаться; узяв з собою аж чотири сотні козаків та й наказує їм:

— Глядіте ж, — каже, — панове молодці, як приїдемо до царя, не лякайтеся! не з'їсть! та не то що лякатися, а й шапок не здійсмайте, будьте, як слід вільними козаками; чи чуєте?

— Чуємо — відказують.

От так усі проміж себе умовилися та й поїхали. Приїхали в той Петербург і до царя причвалали. Цар побачив Полуботка та й кричить:

— Ти — Павло Полуботок?

— Я — відказує гетьман — Павло Полуботок!

— Як ти смів моєї царської волі не вволити, некрут з українців не дати?

— Так і так, — одказує, — некрут зроду-звіку не брали з українців і брать не мають.

— Не будуть?! — гримасе цар.

— Поки я житиму, не будуть! — відказує гетьман.

Вихопив тоді Петро шаблюку з піхви та й приткнув Полуботка до мосту: ногу, вибачайте, так і простромив шаблюкою аж до стелини.

— Що, — каже, — некрут не буде?

— Довіку не буде! — відказує.

Оглянувся Полуботок, аж ті, сучі сини, долі ниць лежать, полякались! Аж плюнув мученик.

Його ж таки ще мучили: як почали мучити, то аж три дні мучили. На четвертий відвезли в якийсь льох у кріпості; коли дивляться так надвечір, аж у льоху вогонь горить: Полуботок кінчиться, праведен бувши, то коло нього, мученика, свічки запалились і усе навкруги освітили. Сказали цареві. Він попереду віри не йняв, далі сам пішов подивитись. Поглянув — правда! Вступив тоді до Полуботка, хотів, щоб його праведний поблагословив. А той звів руку та й ударив його хрестом! Вдарив царя хрестом та й каже;

— Оце ти — Петро, а я — Павло! Я умру сьогодні, а ти через тиждень; хто ж з українців некрут братиме, буде проклят і на цьому світі і на тому!

Та й умер.

Цар Петро ото приказ про некрут подрав, а другий написав, щоб зроду й довіку не брано у нас некрут. А через тиждень, справді, і Петро вмер.

ВЕДМЕДІВКА

А

Колись прийшла орда, спалила місто, а люди позбігались у замок. Довго думали татари, як би добуть його, піймали якогось ляха, — забув уже, як він прозивався, — і обіцяли йому грошей, щоб він відчинив хвіртку, що була над ставом. Він і відчинив, вони вночі і влізли. А там у замку була попадя. Вона як почувала, що татарва у замку, то вхопила шаблю і була б не пустила татар, та ніхто їй підмоги не дав; вона втопилась, так її і зарубали.

Б

Славний город Ведмедівка всіма сторонами,
Та не много жило людей да за ворогами.
На святую Пречистую в усі дзвони дзвонять,
І старії і малії у голос голосять:

— Вийдіть, вийдіть, ведмедівці, проти орди з хлібом!

— Ой не будемо проклятим, не будемо коритися;

Єсть у нас ясне оружжя, будемо боронитися. —

Ведмедівська попівна голос учинила:

Сімсот турок-яничар з коней повалила:

І старії й молодії кіньми збракували,

А молоду челядоньку у полон забрали.

ДЕРЕНІВКА

До села Деренівки належить нива »Селиська«. Переказ оповідає, що на цьому місці була колись оселя, яку турки й татари цілком зруйнували, а її мешканців забрали в ясир. Між бранцями була дуже гарна дівчина, що попала в руки одного баші, який

призначив її на жінку свого сина, на ймення Дерен. Переодягнена в турецький одяг, дівчина вспіла втекти з полону, а молодий Дерен пустився в погоню за нею. Нарешті він зловив її, але що кохав її щиро, послухав її прохання, не вернувся до Туреччини, але по-мандрував далі з дівчиною як її щирий опікун. Дійшовши до місця, де колись було її родинне село, збудував близько його руїни дерев'яний дімок і, прийнявши християнську віру, оженився з дівчиною і став основником нової оселі, що від нього отримала назву Деренівка.

ЧАЙКА

Ув собі козак Ясюк і мав матір чарівницю; а був у неї лиш один син Ясюк, як кожний одинак, дуже великий заводіяка й п'яниця, не тримався дому, ходив по вечерницях. Тому в усій околиці жалілись на нього. Тільки одна мати бачила в ньому все добре; але щоб вирвати його з зловливих обмов, задумала оженити свого сина. Сказала йому це. На велику радість матері він годився оженитись, але тільки з найкращою дівчиною, яку вибере собі в околиці. Послали сватів, але дівчина відповіла, що не раніш вийде за Ясюка, аж піде на війну з татарами та принесе їй з війни сім татарських голов і приведе сім живих татарів. Коли Ясюк почув про це, дуже втішився; а хоч мати плакала, виряджаючи одинака сина на війну, але Ясюк не зважав на це, зібрав собі дружину й пішов у Крим по дарунки для своєї любки. Спочатку добре пішло Ясюкові, вже сімох живих татарів послав на послуги своїй панні, вже шість голов мав у бесагах, коли татарський цар, почувши про лицаря Ясюка, що з огнем і мечем гостить в його країні, виїхав із своїм військом проти нього. Побачивши малу горстку козаків, цар послав лиш одну частину свого війська, щоб зловити Ясюка, але цей відділ уже не вернувся; послав другий, і цей не вернувся; пішов нарешті сам із військом і зловив Ясюка. Потім велів зв'язати його в мішок і кинути в море. Коли мати Ясюка довідалась про це, перемінила любку свого сина в чайку та звеліла їй літати понад морем і кричати: киги, щоб цим чином за себе й за матір оплакати смерть хороброго козака Ясюка.

ПЕЧЕРА ПІД ЧЕРЧЕЮ

Недалеко Смотрича є містечко Черча; під Черчею яр скелистий, в глибині яру в половині скелі печера. Вхід до неї з каплички, викутої в скелі, але такий низький, такий тісний, що на руках і ногах треба вповзати до печери. Печера не велика, не висока, але двадцять осіб настоячки може поміститись у ній; в кількох місцях по стінах отвори ведуть до нових печер; усі подібні до себе, усі

вистелені людськими кістями! А довколишній народ зберіг про них ось який переказ.

Татари були недалеко; сповіщала їх зловіща луна пожарів; мешканці утікали з сіл, ховались, де кому легше довелось. Одна громада ціла сховалась до цієї печери, щоб переждати декілька днів тривоги, поки не перейдуть татари. Були там старики й діти, молоді й жінки, було двоє людей... молодець і дівчина... Кохались чутливо; було вже по сватанні; піп мав пов'язати їх руки епітрахилем, коли надійшли татари й усіх пожерла за життя одна могила.

— О мій Грицю, — повторяла чутлива Ганка, — чому земля не проглинула нас перед шлюбом! чому я не ввійшла до цієї могили з назвою молодиці і твоєї жінки! Лиха думка гризе мені серце: вже не будеш моїм чоловіком! Може закохаєшся в іншій дівчині!.. І Ганка плакала сердешними сльозами, і шарпала коси темного волосся, сплетені червоною стрічкою.

А Грицько потішав сумну наречену й осушував її сльози гарячими поцілунками.

— Не плач, Ганко, не плач, чорнобрива дівчино; занадто добре пробила ти мене чорними очками, занадто добре зв'язала ти мене чорними косами, щоб я міг забути про тебе, чарівнице, а залицятись до іншої. Але мені також серце шепоче лихо; може не так швидко вийдемо з цього гробу. Слухай, Ганко, вночі, коли частина молодців виходить за живністю, піду з ними та приведу попа Кирила. Знаю, де його криївка, він усе зробить для мене, і завтра Ганка буде моєю молодницею.

І так сталося, як обіцяв Грицько: перед ранком піп буз у печері. Але Ганка ще сумна сидить; даремне вибрані друзки весело увихаються коло неї і хочуть розплітати її темні коси. Ганка відпихає їх:

— Яким же вінком покриєте розпущене волосся молодиці? Де мій весільний барвінок?

Змішалися друзки й не знають що почати. Даремне потішає її Грицько, даремне кличе до шлюбу: Ганка не піде до шлюбу без вінка з барвінку. І нікого не слухає, і вимикається з-поміж товпи й тісним отвором, як ящірка, вже виховзнулася з печери. Бігом летить із камінних сходів і біжить по ярі, понад річкою; і схилилась нагло, й зірвала великий жмут барвінку, й похапцем побігла назад, і на сходи, і там щойно оглянулася боязко, чи хто не бачив її... Тут же внизу смаглявий татарин однією рукою кизав на неї, щоб зійшла до нього, в другій тримав натягнений лук із стрілою на тятиві. Бідна дівчина крикнула з розпачі; стріла свиснула тут же коло неї і застрягла десь у щілині скель. Ганка кинулась до каплиці і вповзла до печери, і вбігла з барвінком у руці серед дружок і впала без притомности на землю.

Протягом двох годин увесь татарський загін став в ярі і драпався по каміньних сходах і наповнив капличку. Через отвір до печери чути було великий гамір; часом доходили виразні звуки, плач

і нарікання. А той самий татарин, стріла якого не влучила бідної Ганки, казав принести соломи й напхав цілу капличку та запалив.

І голосний сміх, чортівський сміх почувся в ярі, а з печери відповів один великий крик розпачі. Ідкий дим наповняв печеру; Ганка лежала ще без притомности, а Грицько увінчав її голову сплетеним з барвінку вінком. Втім востаннє відкрила очі і востаннє обіймала любчика... і зойки припинялись поволі й затихли зовсім.

Досіль їх кості біліють у черченській печері...

ЗАПОРОЖЕЦЬ ВАСЮРИНСЬКИЙ

Яку ж вам тепер пісню заспівать? Хіба про Васюринського?

Васюринський козарлюга все п'є та гуляє,

Отамана кошового батьком називає:

— Позволь, батьку отамане, нам на башті стати...

Васюринський, знаєте, той був такий сильний, що як причащається, то чотири чоловіки держать попа, щоб не впав від духу. Такий був лицар, що тільки дихне, то від самого духу не встоїш на ногах. Як прийшли москалі Січ жакувати, то він просив, щоб тільки дозволено йому стать на башті.

— Ми — каже — станемо з кулаками, то ні спис, ні куля не візьме.

А опісля, як побачили, що Москва вже все позабирала, то сіло їх сорок тисяч на човни та й поїхали до турка.

ЗАПОРОЖЕЦЬ ПРОЩАЄТЬСЯ ЗІ СВІТОМ!

Запорожці приїдуть, було, з Січі в Київ, чоловік їх десять, двадцять, та й зачнуть гулять. Оце відкуплять бочки з дьогтем та й розіллють по базару, відкуплять, скільки є горшків на торгу, та й порозбивають на череп'я, відкуплять, скільки є маж із рибою, та й розкидають по всьому місті:

— Іжте, люди добрі!

А далі сідають на коней; шапки на них оксамитні червоні, жупани то сині, то червоні, штани такі, що гривню б дав, щоб тільки подивиться. Музики й грають, а вони, побравшись у боки, ідуть мимо бурси, гетьмани такі, що ну! То бурсаки було оце повиходять за ворота, дивляться на них та й плачуть. Коли ж на друге літо дивись — половина бурси на Січі і вродиться.

А вже як котрий запорожець доживе до великої старости, то й просить виділити йому гроші з кружки, і як виділять, то прийдеться на нього най тисяч п'ять. От він наб'є черес червінцями та забере з собою приятелів душ тридцять або сорок, та й іде в Київ прощатися з світом. Оце вже тут гуляють вони неділь зо дві; такий бенкет підіймуть, що весь Київ сходиться на них дивиться:

— Запорожець, запорожець з світом прощається!

І оце як ідуть, було, вулицею, то авесь народ за ворітьми. А вони ж то повбирані так, як є тобі мак у городі! Коні під ними — як орли, так і грають, а золото та срібло аж миготить ув очах на сонці, що й зглянуть не можна. Тут і бандури, тут і гуслі, тут і співи, і скоки, і всякі викрутаси! Оце так запорожець з світом прощається!

А погулявши так неділь зо дві та начудувавши ввесь Київ, ідуть уже у Межигірський монастир. Хто ж іде, а хто з самим тим, що прощається, танцюють до самого монастиря. Сивий, сивий, як голуб, у дорогих кармазинах, вискакує, йдучи попереду, запорожець, а за ним народу, народу! так, як на Великдень коло пасок або на Йордані на льоду. І на його кошт усіх поять, усі танцюють, усі веселяться, аж земля гуде!

А вже як прийдуть до самого монастиря, то і стучить запорожець у ворота. А там питають:

- Хто такий?
- Запорожець.
- Чого?
- Спасатися.

Відчиняються ворота, він один туди ввійде, а товариство з народом і музикантами зостануться за ворітьми. А він, скоро ввійшов у монастир, зараз черес із себе й віддає на церкву, жупани кармазинні з себе, а надіне волосяну чернечу одежу та й почав спасатися.

ЯК ВРОДИЛАСЯ ПІСНЯ

Пісні — це з Синього моря. Люди не доробили панщини, а Мусій і давай виводить їх з Єгипки. Перші пішли жиди та цигани, а за ними інші якісь люди. Передні вийшли, а задніх море залило. Вони, як і ми, живуть в Синьому морі, складають пісні, списують на камені і кидають нам на берег. Наші люди пісень скласти не тямлять, а окрім морських людей складали ще запорожці про свої вжитки, та й ті вимерли. Їх пісні найкращі!

АНТІН ГОЛОВАТИЙ

Це було, як Антін Головатий був у Петербурзі; у його, бачте, вуси були довгі, а був у його писар Онопрій Шпак, то були вони у цариці, бо цариця хотіла на вуси його подивитись. Подивилась, та й не вірила, чи то справжні вуси, чи то він надточує чим, то й сказала медом помазати... А у його природа така була. Ну, а потім вона й каже Головатому, що й землю дає, й ліси, й усе... А Шпак і каже:

— Та не вір ти — каже — москалеві, бо хто москалеві повірить, то й сам невірний!

А вона не розібрала та й питає:

— Що він каже?

А там з чугуївських хтось був та й сказав їй.

— А хто ж то москаль? — питає.

— Ти — каже.

То тоді його за губу крючком зачепили та й повісили, щоб ногами землі не доставав... Та так до вечора й висів...

СОТНИК ХАРКО

У Паволочі була у нього хрищена мати, з великого покоління пані; то він то надіявся, що його там не займуть, та напившись добре, як ліг спати, тоді та пані:

— Тепер, — каже, — ляшки, маєте час, оступайте Харка! То ляхи за нього.

Отже ще б вони його не стратили, коли б його коня не прикували: кінь би його визволив, не дав би йому пропасти; він би й губи, й зуби усім порозбивав і будинок розвалив, бо то кінь був лицарський. А то взяли бісові ляхи та й прикували за чотири ноги у стайні. То кінь, як почув Харкову кров, то давай іржати; та вже нічого не врадив. А ляхи, як стали Харка рубать, то рубали аж три дні, та ніяк не порубають; і шабля позубилась гірш, як об залізо; то вже дорозумувались, щоб рубать його його ж шаблею. А в нього шабля була лицарська; та то шабля його й побідила.

ВОВЧОК

Гайдамаки дерли Смілу разів три чи що. У перший раз як прийшли, то пані заховалась у льоху, а панна у грубі; тільки панну таки знайшли і замок розграбили. А потім узяли панну і хлопця Федірка та вивели аж до Курилової могили, а там ватажко змилювавсь та й каже:

— Іди ж, панно, та моли за мене Бога, а то б ти на цій могилі полягла!

І хлопця Федірка пустили. А це було зимою. Панна ж таки хоч у черевиках бігла по снігу, а Федірко босий.

А в другий раз приходив ватажко Вовчок та й став коло Костянтинова, у Шолудьковім садку; душ їх десяток тільки. Стоїть він там, а полк поляків, почувши, що тут гайдамаки зібрались, притягнув аж із Білої Церкви та й наткнувся на той садок. А Вовчок як вискочить відти, то жовніри назад! А Вовчок той і сам невеличкий — тільки плечистий шельма — і на невеличкому конику, та як узяв їх гнать, то так ратищем і на той, і на той бік їх і кладе. А на ньому був кажанок; то з-під того кажанка кров так і ллється, що по ратищі біжить у рукав. Та як догнав до смілянської греблі і вони вскочили в Смілу, тоді вернувся та й каже:

— Отак Вовчок жене ляхів полчок!

ДОВБУШ

Довбуш був собі недивний, слабосильний чоловічок. Налягав на одну ногу та й недотепний якийсь собі був. За всі гроші, що мав, купив собі пістоль та волочився по селах, а дівчата, бувало, біжить за ним вулицею та жартує собі і сміється з нього. Люди за ніщо його мали...

Але Пан-Біг дав потім йому велику силу, бо раз дуже заслужився був у Бога. У верховині, над нетрями, стояла величезна скеля, а в ній, нехай не приказується, сидів біс. Він, бувало, як гримить в небі, вийде на скелю та й шкіриться Пану-Богу. Пан-Біг пустить у нього блискавку, але він у один миг сховається в нору, а грім ударить в скелю та відторощить кусень каменя. А по часові знов той поганець вилазить на скелю, глумиться і знов перед блискавкою ховається в нору. Та довго так грався нечистий з Паном-Богом...

Раз якось саме тоді надволікся Довбуш лісом та заздрів, як біс глумиться Богу. Підвів чимскорше вгору пістоль та й лус у нього! — він лиш провалився з скелі у нетрі, запався глибоко в землю, а за ним лиш закурилося та занесло дьогтем та сіркою.

І зараз став перед Довбушком ангел:

— Ти, Довбушуку, багато заслужився у Господа тим, що звів із світу того чорта. Кажеш лише: що за це від Бога хочеш?

Призадумався Довбуш та й каже:

— Люди мене звівщо обернули, насміхаються з мене, а я хотів би їм показати, що я таки зможу їм дещо доброго вчинити і в пригоді стати. Нехай же Господь дасть мені велику силу над їх ворогами, аби я міг їх карати, а вони мене не годні поконати, та аби ніяка куля мене не ймалась!

І на диво всім людям став Довбушук ватажком у верховині. Зібравши хлопців-молодців, ходив на ворога та карав людську кривду. Страшний та лютий був він лише на жидів та панів, а на людей був дуже ласкавий та милосердний. Від багатого, бувало, відійме, а бідному дасть.

Раз, напавши на Богородчани, на панський двір, набрав два міхи червінців. Завдав на плечі молодцям міхи, вдарив по них топірцем, подіравив та велів їх нести шляхом до Надвірної. З подіравлених міхів сипалися червінці на дорогу, а біднота з усіх сторін збігалася та зазбирувала.

І багато-багато добра робив він людям. Жиди та пани за нього були подобріли, бо боялися його кари.

Та запропастила його жінка. В похміллі, серед любощів, звирився він любці Дзвінці, відки взялася у нього така сила, та вигорився, що його може погубити лише куля, над якою читано б дванадцять Служб божих. Дзвінка оповіла те чоловікові Стефанові і той такою зачитаною кулею погубив Довбуша.

І відтоді тяжче стало бідним людям на світі.

КАРМЕЛЮК

Всі у нас на Україні знають Кармелюка — від малого до великого. Його жалісливі пісні витають і по степах, і по хатах, і по вишневих садках. Про нього всякий розкаже, наче він його знав... Багато дечого розказують про нього люди; навіть показують ліси й місця, в котрих він жив, і це ледве не в кожному селі. Кажуть, що він був розбійник, ще ж до того характерник. Ходив та ховався він все по лісах та по степах, бо його дуже підстерігали, щоб як піймати. Там, де його ніхто не сподівався, там він з'являвся, і як бачив, що про нього вже пронюхали і хочуть піймати, зараз десь пропадав. Кажуть, як котрий чоловік робочий та чесний, то він його і грішми наділить і всім, чого йому треба.

Раніше їхав чоловік на ярмарок; їде та, підперши голову рукою, сидить на возі та й курникає собі під ніс — скаржить на свою долю:

Та доле ж моя, доле,
Чом ти не така,
Як тая чужая!

Так він співає собі, аж ось доганяє його якийсь чоловік.

— А здоров будь, чоловіче! — каже.

— Будьте й ви здорові! — відповідає той.

— А звідкіль? А куди? Чи багато маєш волів та коней?

Та все розпитує. А той йому розказує, що от так і так:

— Жінка зосталась удома без хліба, а я оце їду на ярмарок, щоб продати останню пару воликів, або щоб стати де під хуру та хоч на хліб дітям заробить, а то нема чого їсти...

А той слухав, слухав, а далі вийняв з кишені сто карбованців та й каже:

— На тобі, чоловіче, оці сто карбованців, та купи собі ще дві пари волів, щоб було до плуга, та згадуй Кармелюка.

Так той і остовпів.

— Кармелюка?! — питає, витріщивши очі, мов не вірить, що це робиться в яву. А Кармелюка вже й немає. Радий такий той чоловік, що ото має в кишені сто карбованців. Приїхав до корчми та й звернув трохи на radoщах випити. Випив чарку, випив другу, випив третю, а далі й не розглядівся, як і гроші вкрали. Сидить тоді він та й плаче в корчмі; ба, це входить той самий чоловік — Кармелюк. Глянув він на нього та й крикнув до своїх:

— Ей, хлопці, простягніть но лиш його та дайте йому прочухана, щоб знав, як пропивать гроші, коли діти сидять дома без хліба.

Відпустили йому трохи, а Кармелюк знов тоді виймає сто карбованців та й дає йому.

— Тепер гляди, — каже, — як зайдеш в корчму, то вже не минеш моїх рук, тоді не викрутишся!..

РІЧКА РОМЕН

Колись Ромен був чистою і бігучою річкою, що по ньому ходили байдаки. Тоді жила там пані Покорська з сином. Син був такий гарний панич. Він був раз у гостях у гайворонського пана. Ото як став він плисти на поромі додому, піднялась велика хвиля, — пором і відірвало з мотуза. От він бачить, що лихо, узяв та й кинувсь посеред річки з конем у воду з порома. От мати, стара Покорська, як почула це, так так розсердилась, що й Боже! Прокляла Ромен! А клятва та сльози материнські — звісно, які. Ото вони стали сушити Ромен. Так з того часу і начала річка пересихати, а тепер зовсім стала болотом. Так уже перед самою смертю стара Покорська сказала, що тоді буде чистою річкою, такою, як була перш, як хлопець семиліток на коні, також семилітці, найде у болоті очеретинку: половинка золота, а половинка срібна, та й вирве її; так вода і його, і коня його заллє, а річка знову зробиться чистою і бігучою.

ЧОРТОВІ ПЛЕЧІ

Задумали чорти затопити увесь світ. Ось вони й думають собі: ану, ми перегородимо річище Уші (Ужа), вона розіллється тоді й затопить увесь світ. І почали чорти очікувати, коли прийде відповідна пора. От і прийшла темна осіння ніч. Зібрались тоді чорти всі разом, і що було сили, вперлись плечима в скелю. Вони бажали перевернути скелю поперек річки. Та вони не встигли закінчити свого діла; побачив усе Бог і звелів півневі швидше, ніж звичайно, крикнути своє ку-ку-рі-ку. Тільки залопотів півень крилами та крикнув ку-ку-ріку, почали налякані чорти зариватися в багно, але вони не встигли заритись і вмиль скаменіли. Відтоді й бовваніють кам'яні плечі скам'янілих чортів.

ЧОРТОВА ГОРА

Довідавшись, що на горі в Почаєві починають будувати фундаменти нової церкви, найстарший чорт перестрашився і дуже цим зажурився. Отже зібрав своїх підвладних і видав наказ, щоб уночі потаємно засипати ці фундаменти землею. Отже якийсь молодий чортик, мабуть іще дуже недосвідчений, але запопадливий у виконанні панських наказів, набрав нараз надто велику купу землі і, так перетяжений тягаром, ніс його дуже поволі. Аж несподівано півень запіяв — чорт настрашився, розсипав землю, а з неї утворилась ця гора.

СКОЧИЩЕ

Була одна дуже гарна дівчина; два парубки кохалися в ній, ходили за нею, давали їй дарунки й посиляли сватів до неї. Але чи злий дух закляв їй серце, чи злі очі замовили, не могла кохати жадного, а не могла оборонитись перед обома. Батьки говорили щодня, що треба вийти заміж, але вона не хотіла. Бо в хаті тяжке життя молодиці, панщина, дім, а якщо Бог дасть діти, нема часу й голови прикласти. Ще коли душа пристане до душі, а люди по-кохаються, можуть знести таке життя; а ця дівчина не кохала жадного з них і ще нікого. Отже віддаювала їх різними способами, то аж скінчить п'яльці, то як виткає пояс, то як доросте сестра; аж нарешті перебрала всі вимівки, а батьки напирали. Треба було рішитись на щось. От бідна дівчина взялась на такий спосіб. І коли йшли з празника коло того місця, де Горинь плине широко між ярами, сказала до них напівжартом, напівправду:

— Котрий з вас перескочить ріку, за того вийду.

Думала, що, може, вони покинуть її, коли їм так скаже. Але вони пішли до церкви, взяли благословенство від попа, поцілували хрест і євангелію, а потім пішли над берег ріки; перехристившись, скакали один по другому й обидва потопились для дівчини. Коли вона побачила це, рушилось її сумління і жаль стало їй за ними. »Дві душі згубила, нехай і я гину!« — сказала вона й третя скочила в Горинь, а відсіль це місце називається Скочище.

ДЖУМА

Сидів українець під модриною. Сонце пекло мов огонь. Дивиться здалека, що щось іде; дивиться знов — то жінка!

Уся обгорнена лантухом, ходить на високих ногах. Настранився зразу, хотів утікати; але привид довгою рукою задержав настрашеного:

— Чи знаєш джуму? — Це я! Отже візьми мене на свої плечі й обноси по всій Україні: не поминай села, міста, бо всюди мушу завітати. Ти не лякайся нічого, будеш здоров серед померлих.

І довгі руки перевишує на шиї бідного селянина. Отже йшов українець; та здивований, що нічого не чує тягару, оглядається поза себе, але бачить, що на плечах сидить привид.

Приніс найперше до містечка. По гостинцях танцювали, веселість на кожному обличчі. Ледве задержався в ринку, жінка сповинула лантухом; зараз припинились бадьорі танки й веселість згинула з облич. Куди гляне, огортає його страх: несуть труни, дзвонять у дзвони, усе кладовище наповнене; нема вже де хоронити людей!

На ринку лежать стосами трупи, голі, непоховані!

Пішов далі. Де перейде через село, там зостануться порожні доми: з блідим обличчям, дрижачи зо страху, утікають звідусіль люди, а по шляхах, лісах, полях кричать ті, що конують у болях.

На високому сугорбі стояло його село, де жив селянин, що носив джуму; там мав дружину, дрібні дітки та старих своїх батьків.

Закривавилось йому серце: отже обходить своє село: міцно притримав жінку, щоб не втекла йому з плечей.

Дивиться: бачить голубий Прут, за ним усюди стоять щораз вищі зеленаві гори; далі чорні, аж найвищі білі від снігу. Отже

спішить прямо до ріки; скаче, увесь поринає, бажаючи втопити й жінку, щоб захвати Українську землю від пошести й від лихоліття.

Сам утопився, але джума, що, несена, не тяжила й не могла втопитися, перестрашена цією відвагою, утекла в ліси на гори!

Так визволив своє село, батьків, жінку й діток, і решту тієї Української землі, де не поніс злої жінки.

РУБЛІВКА

Колись тут були пустоші, степи; ніхто не жив, ніхто й хліба не робив. Перший прийшов у ці місця чоловік, звали його Рублем, а коло нього вже й стали люди збиратися, вибудувалось село, обнесли його валом, зробили землянки, замок і живуть собі. Ну, тільки трудно їм було хлібом займатись через того черкеса, що недалеко жив. Було, як вийде який чоловік у поле до хліба, так так і дивиться, щоб черкес не наскочив, ато вб'є. І осталось того

черкеса вже небагато, чоловіка дванадцять. От зібрав раз Рубель громаду та й каже:

— А що, — каже, — братця, давай насиплемо серед поля могилу і поставимо на тій могилі чоловіка, щоб він держав у руках високу віху. Як стане черкес підходить, то нехай та віха нахилється вниз, а як не буде його, то нехай стоїть прямо.

Послухали Рубля, бо він таки вже й старенький був, було йому років сімдесяток; насипали ту могилу, що й тепер ще зветься Рублевою, і стало їм спокійніш. Пішов раз Рубель з жінками у поле на жнива, прийшов до хліба та й ну поратся. Коли це їде з-за горба черкес та прямо на нього. От Рубель таки, може, злякався трошки та й каже:

— Ну, жінки, вже там що буде, а як я стягну з коня цього черкеса, так хватайте його прямо за мудя, то він буде наш. Черкес поки під'їхав, хватив аркан та й накинув його Рублеві на шию,

та тоді й розігнав коня, щоб потягнути його. Рубель як ухватився руками за аркан, так не то кінь його, а він коня потяг, як сіпне за аркан, і звалив зразу того черкеса з сідла додолу. Підскочили до нього і жінки і Рубель; жінки хватили його тільки за мудя, той зараз і ослаб, а Рубель витяг його ж таки тесак і зарізав його. Тоді надів на себе черкеський панцер, сів на черкеського коня і поїхав у город, а жінкам каже:

— Я ж оце поїду в город на цьому коневі, а ви вже — каже — рачки лізьте, щоб вас не побачив ще який черкес.

Приїхав до города, стукає в ворота:

— Відчиніть!

Ті дивлються, чужий чоловік, черкес, та кажуть:

— Хто такий?

— Я ваш, Рубель — каже.

— По якому случаю?

— По такому і такому.

Ну, пустили. Пішов зараз Рубель до сотника та й каже:

— Тільки ж ти — каже — скажеш черкесам, хто вбив того їхнього, так я й тебе вб'ю — каже.

А сам і заховавсь. Коли це приїздить черкеси та до сотника:

— Скажи, — кажуть, — хто з вас убив нашого товариша, ми тебе — кажуть — золотом обсиплю.

— Ні, — каже, — знаю, що вбито, ну, хто вбив, цього не знаю. Покрутились, покрутились вони коло нього, виводив вже він до них деяких чоловіків.

— Не цей? — питає.

— Ні, — кажуть, — цей не вб'є, цей не може.

З тим і поїхали. І як виїхали за місток, завили тільки, як собаки, та й пропали.

ЗАСНУВАННЯ БІЛОЇ ЦЕРКВИ

Авно ще, як на цьому місці нічого не було, де тепер стоїть Біла Церква, був собі якийсь мірошник — Іван Білий і там його млини стояли. Цей мірошник був дуже багатий. Його вибрали гайдамаки своїм отаманом. Він над ними отаманував до самої смерти, а вмираючи, сказав козакам і жінці, щоб козаки собі вибрали іншого отамана, а жінка щоб поставила церкву. Вона й поставила церкву, а люди й прозвали її Білою Церквою.

ХАРКІВ

Харків має назву від першого поселення Харитона, що емігрував із багатьма іншими сім'ями й поселився в цьому місті. Він був пасічником, що завдяки своїй праці та здібностям швидко розжився. До нього почали приходити й жити тут багато людей з інших місць. А що його називали здрібнілим іменням Харко, відсіль і зродилась назва: Харків хутір, Харкова слобода, Харків город, Харків.

ШЕВЧЕНКО

А

Відпалив колись і Шевченко добру штуку. У Петербурзі з якимсь Костомаренком був він у театрі. От сидять вони та й говорять про всяку всячину, і балакали вони по-нашому, по-мужичому; поруч з ним сидів якийсь пан, а, може, й купець, та товстючий, претовстючий, а жіночка біля його якраз навиворот тоненька

та маленька. Так от товстому тому панові не подобалось слухати мужичу мову: він усе бурчав, ворчав та відвертався, а тим і бай-дуже, балакають собі та й балакають. Нарешті товстий пан не витерпів, повернувся до Шевченка та й питає:

— А скажете мне, — каже, — чи дорого у вас, у хахлов, свине продаються?

Шевченко зиркнув на нього з ніг до голови та й відповів:

— Як до свиней, добродію; коли такий кабан, як ти пан, так і дорого, а коли — каже — така свиня, як коло тебе паненя, то ні чорта не стоїть!

Аж позеленів пан, ковтаючи таку відповідь, і, може, аж он як хотів би сказати щонебудь навпаки, та куди вже йому тягаться з Шевченком?! Так він собі і замовк.

Заспокоївшись трохи, повернувся той пан до свого знайомого та й питає, показуючи на Шевченка:

— Хто це такий?

А той і каже йому:

— Ото Шевченко, а ото Костомаренко.

Як почув пан, що то був Шевченко, зараз за своє паненя та з театру! Воно, мабуть, і Костомаренко не абиякий був пан!

Б

Був собі колись такий великий характерник — Шевченко; та такий, що з ним ніхто не міг зрівнятися. Їздив він, кажуть, скрізь по світі та збирав від панів різні листи-бумаги. Кажуть, що як він умер, то його привезли в домовині звідкільсь здалека на Україну, бо як умирав, то сказав, щоб його поховали в степу на могилі, нібибто в ріднім краю. От і його привезли туди до Жидівського (лісу недалеко від села Гусакової, Звенигородського повіту), до тієї розкопаної могили, де коло здорового шляху стали здійсмати з воза домовину, та й не здійнуть — така важка. Що не робили, ніяк не здійнуть, та мусіли прикликать з села двадцять чесних дівок, та аж ті зняли її. Але ж як після розкрили її, то вона була тільки повна різних списів-бумаг, а його самого не було; та так її з тими бумагами і закопали. Кажуть, що після хтось то хотів ту могилу розкопати та забрати списи, бо з ними можна було б одібрати назад у людей ту землю, що у панів забрали після панщини, та у того чоловіка відібрало руки і ноги, то він і покинув докопувати.

Та Шевченко цей дуже клопотався за людей, що робили у панів панщину, і дуже домагався за них у царя, щоб той дав їм волю. А цар все таки волі не давав. От раз він приходить до царя, його впустили в палатку; ввійшовши в палатку, він хап за шапку та об землю трах, та й каже тоді цареві:

— Оце тільки й твоєї землі, що під моєю шапкою, а над всею землею пани царюють! Весь світ я із'їздив, а ніде не бачив, щоб так було гірко та важко жити людям, як в твоїм царстві!..

Спасибі йому! Нехай Бог хоч на тім світі успокоїть його душу, бо на цім світі він багацько поніс за нас та за нашу волю... Мені таки доводилось на віку бачити його, та я не знала, що то був він. Раз якось мій старий сидів у Звенигородці в тюрмі: пани за щось засадили. От я взяла в торбину хліба та ще дечого й пішла до нього. А в Вільхівці доганяю старого Онойка, що він, як знаєте, пасічником був над скарбовими пасіками. От і питаю його, куди він іде. А він мені нишком і каже:

— Оце, серце, на мене напасть... Чи не здибалася ти часом за селом москаля? Поїхав бідкою. Приїздить він до мене вчора ввечорі та й проситься на ніч. Я його й пустив: у мене дітей нема, хата велика, то чого й не пустить, — не перележить за ніч хати. От він в мене й заночував. Каже, що сам з Керелівки і їздить собі так по селах та по людях, зветься він Шевченком. Багацько він мені розказував про себе, про панщину тощо, і дуже просив, щоб нікому не казати. Показував всю свою одержу і все, що з собою везе. Оце він вбраний москалем, а то зробиться старцем і їздить собі поміж людьми; а як схоче, то передягнеться таким таки чоловіком або паном. Вранці чуть світ він собі й поїхав і знов просив, щоб нікому не казати, що він у мене ночував. І ніхто ж його й не бачив і не знав, що він в мене ночує, тільки я та жінка. А це прибігають з Звенигородки і викликають уже туди: довідались якось наші пани та й донесли. Не знаю, що мені за це буде.

— А я таки перед Вільхівцем зустрічала чоловіка, бідно вдягнений, в картузі і в московській одержі, поїхав бідкою на Попівку... Розказала я своєму старому, а він і каже: Був тут такий чоловік, але ж його тільки ввели в тюрму, та зараз і випустили...

Ви кажете, що він таки вмер, а от я чула, що він живий, а привезли його тільки клятьбу в домовині, що поклав на панів. Кажуть, що закопали ту домовину на високій могилі недалеко від Києва, але ж я не бачила тієї могили, хоч і ходила в Київ. Везли домовину дванадцять пар волів, а на могилу виносило дванадцять дівок... Я й невісток його знаю з Керелівки; як він ото умер, то вони їздили за ним плакати...

А було те, як я його бачила, тоді, як зачиналось добро, недалеко перед волею, років буде з двадцять три... Спасибі йому: хоч і Бог так дав, що панщину скасували, а все ж таки він за нас клопотався та терпів. Нехай наші діти дякують!

АПРІЛЬ В ГОСТЯХ У МАРТА

Весняні місяці не живуть в мирі. Колись то, кажуть, Март кликав до себе в гості Априля. Той і поїхав возом. Март напустив на нього дощ. Місив, місив Априль грязюку та й вернувся. Март заморозив грязь і закидав снігом. Априль зважився їхати саньми.

Пішла розталь, ушкварив дощ і Апріль знову вернувся. Тоді Апріль і хвалиться Маєві:

— Так і так, — каже, — двічі збирався до Марта в гості і ніяк не доїду: поїду возом, грязь мішає; поїду саньми, розталь не дає ходу.

Май і навчає його:

— Як хочеш доїхати, бери — каже — віз і клади на нього сани і човен.

Зробив Апріль, як казав Май, і махнув до Марта в гості. Март напустив сніг, а той склав віз і човен на сани і поїхав далі; полив дощ, розлилась вода всюди, — той склав віз і сани в човен і знов поїхав. Приїздить Апріль до Марта, а той і очі витріщив:

— Як ти — каже — зрозумів доїхати в таку лиху негодую?

— І не доїхав би зовіки, — каже Апріль, — та спасибі Маєві: навчив.

— Ну, стій же, Маю, я тобі крилечки збгаю, — каже Март. З того часу між Мартом і Маєм немає ладу: що в Маю зацвіте або зросте раннє, то мартівський мороз і вигубить.

ПОЯСНЕННЯ:

СВ. АНДРІЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Синопа, в давнині одна з головних грецьких колоній на південному березі Чорного моря, на півострові Пафлагонського побережжя.
Корсунь, Херсонес Таврійський, назва всього півострова Криму й міста коло сьогодняшнього Севастополя.

ОБРИ Й ДУЛІБИ

Обри, слов'янська літописна назва аварів. Згідно з нашим літописом обри почали панувати над деякими слов'янськими племенами по гунах, на початку VI стол.

Дуліби, українське плем'я, що пізніше мало назву бужан (від Буга, допливу Висли) й волинян.

ДАНИНА ХОЗАРАМ

Хозари, плем'я, правдоподібно, тюркського походження, жили на пониззі Волги, в північних передгір'ях Кавказу й на Дону.

Деревляни, одно з племен українських слов'ян, жили над Прип'яттю, Горинню, Случчю і Тетеревом. Ім'я деревлян походить від того, що вони жили в лісах. Літопис протиставить їх полянам і малює їх народом аж надто грубим. Археологічні розкопки дають свідоцтво їх деякій культурі.

АСКОЛЬД І ДИР ПІД КИЄВОМ

Рюрик зайняв 862 р. Ладогу, а по двох роках по смерті Синеуса й Трувора прилучив до неї і їх володіння — Білоозеро й Ізборськ та переніс столицю до Новгороду.

Аскольд і Дир, два дружинники Рюрика.

СМЕРТЬ АСКОЛЬДА Й ДИРА

Олег, перший київський князь із роду Рюрика. Згідно з літописом він князував 33 роки, від смерті Рюрика, тобто 879 р., по 912 р.

Ігор, син Рюрика, почав князувати по смерті Олега, в 912 р. Згідно з літописом його смерть припадає на 945 р.

Варяги, виходці із Скандинавії, почасти дружинники, що поступали на військову службу великих київських князів і візантійських імператорів, почасти купці.

Чудь — збірна ім'я на означення фінських племен.

Меря, давнє фінське плем'я.

Весь, назва одного з найдавніших народів, що жили в північній частині території пізнішої російської держави.

Кривичі, слов'янське плем'я, що займало верхів'я Волги, Дніпра й Західної Двіни, південну частину Озерного краю і частину басейну Німана.

Смоленськ і Любеч лежать над Дніпром.

ПОХІД ІГОРЯ НА ГРЕКІВ

Поляни, назва українських слов'ян, що поселилися в добі розселення східних слов'ян, над середньою течією Дніпра, на правому березі його.

Тиверці, українське плем'я над Дністром.

Печеніги, назва народу тюркського походження, спорідненого з узами (тюрками) й половцями. В давнині вони кочували в степах Середньої Азії.

Роман I, візантійський імператор (919—944), вірменського походження.

Болгари, народ тюркського походження, жили ще до християнської доби на берегах Волги та переселились на Балканський півострів і тут зіслов'янилися.

СМЕРТЬ ІГОРЯ

Свінелд, воєвода X стол., що служив трьом київським князям: Ігореві Рюриковичеві, Святославові Ігоревичеві і Ярополкові Святославовичеві. За Ігоря Рюриковича Свінелд відігравав видатну роль.

Коростень (Іскоростень), центральне місто Деревлянської землі на Волині.

ПОМСТА ОЛЬГИ

Святослав Ігоревич, великий київський князь, згідно з літописом народився 942 р. Поліг у битві з печенігами 972 р.

Асмуд, годувальник Святослава Ігоревича, був воєводою у війні з деревлянами.

Ольга (в хрищенні Олена), українська княгиня, дружина Ігоря Рюриковича. По смерті чоловіка управляла державою за свого малолітнього сина Святослава. Згідно з літописом христилась 955 р. в Константинополі. Померла 969 р. Канонізована на святу.

ВІЙНА ОЛЬГИ З ДЕРЕВЛЯНАМИ

Вишгород (Вишеград), 15 верстов від Києва, вгору по Дніпрі. Коло нього звичайно переправлялись через Дніпро, якщо йшли до Києва з Чернігова або з Києва до Чернігова. Наділена Вишгородом, Ольга поклала багато заходів коло його розбудови.

ХРИЩЕННЯ ОЛЬГИ

Нестянтин Багрянородний, візантійський імператор (912—959).

Лев VI Мудрий, візантійський імператор (886—912).

ОБЛОГА КИЄВА ПЕЧЕНІГАМИ

Ярополк Святославович, брат Володимира Великого, пізніше як князь Ярополк I, убитий 980 р.

Олег Святославович утопився в Овручі в міжусобиці з Ярополком.

Володимир Святославович (в хрищенні Василь), великий київський князь (980—1015). Канонізований на святого.

ПОХІД СВЯТОСЛАВА НА БОЛГАР

Переяславець, або Малий Переяслав, давня болгарська фортеця на ріці Дунаї, яка боронила входу в Балканські гори.

ВИБІР ВІРОСПОВІДАННЯ

Василь II, візантійський імператор, син імператора Романа II й наслідник Івана Цимісхія, управляв державою разом із своїм братом Костянтином IX.

Костянтин IX, візантійський імператор із македонської династії, син імператора Романа II, управляв державою зразу спільно з Василем II (975—1025), потім однодержавно (1025—1028).

ДВОБІЙ МСТИСЛАВА З РЕДЕДЕЮ

Мстислав (у хрищенні Костянтин) **Володимирович**, тмутороканський князь, названий Хоробрим або Відважним, син Володимира Великого від третьої жінки. В 1022 р. він видав війну касогам, яка скінчилася щасливим для нього двобоєм з касозьким князем Редедєю.

Касоги, народ черкеського племені.

Тмуторокань, давньоукраїнський край на східному побережжі Озівського моря.

ЄВШАН ЗІЛЛЯ

Роман Мстиславович, галицький князь. Помер 1205 р. з польських рук під Завихостом.

Володимир (Василь) Всеволодович, на прізвище Мономах, великий київський князь (1113—1125).

Кончак, половецький хан, що часто непокоїв Україну своїми нападами.

ПЕЧЕРСЬКА ЦЕРКВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ

Якун Сліпий, варяг, що носив на хворих очах шиту золотом пов'язку (луду). Про нього є згадка в літописі під 1023 р., коли він із дружиною прийшов на допомогу великому князеві Ярославові Мудрому, що воював із князем Мстиславом тмутороканським. В битві при Листвині (40 верстов на північний схід від Чернігова) союзники потерпіли поразку і Якун, утративши на бойовищі свою „луду“, утік із Ярославом до Новгороду.

Всеволод — Андрій Ярославович, великий київський князь (1077). Улюблений син Ярослава Мудрого. Помер 1093 р.

Із'яслав (Дмитро) Ярославович, найстарший син Ярослава Мудрого, великий київський князь. Згідно з заповітом батька йому припав київський престіл і старшинство між князями. Убитий на Нежатинній ниві недалеко Чернігова 1078 р.

Альта, річка в Переяславщині, що впадає до Трубежа.

ПОЛУБОТОК

Павло Полуботок, полковник і наказний гетьман, помер у Петропавловській фортеці в Петербурзі в грудні 1724 р.

ТУРОВА КРУЧА

Трубайло, річка в Козелецькому повіті на Чернігівщині.

ПЕЧЕРСЬКА ЦЕРКВА

Влахерни — місцевість у Константинополі в західному розі міста. В часі візантійської імперії славились по всьому Сході своїми святинями. Зокрема Влахерни були відомі з Богородичної церкви, яку побудував імператор Лев Великий і в яку поклали 474 р. чесні ризи Пречистої Діви Богородиці, принесені з Палестини.

ШОЛУДИВИЙ БУНЯК

Буняк, герой українських казок, ім'я якого нагадує половецького хана Буняка, що руйнував українські землі в кінці XI стол.

СЕМЕН ПАЛІЙ

Семен Палій, козацький полковник, що брав видатну участь у подіях історії України в кінці XVII й на початку XVIII стол., був сином простого козака Пилипа Гурка. Семен Гурко народився у Борзні й у ранній молодості втік на Запоріжжя. Помер швидко по полтавській битві (1709 р.), в якій брав участь.

ВЕДМЕДІВКА

Ведмедівка, містечко Чигиринського повіту над Тясмином, по правому боці його гористого побережжя, де впадає до нього Ведмедівка. Переказ стосується татарського нападу з 1769 р.

АНТІН ГОЛОВАТИЙ

Антін Головатий, вихованець Київської академії, був військовим писарем на Запоріжжі за кошового Кальнишевського. По зруйнуванні Січі 1775 р. вийшов із запорізьким військом під турка, але в 1787 р., в часі російсько-турецької війни, вернувся до Росії й був учасником тієї депутації від запорожців до цариці Катерини II, яка заявила бажання служити в російському війську. В цій війні Головатий брав участь як старшина. В 1790 р. обрали його за військового суддю. В 1792 р. їздив із депутацією до Петербургу клопотатися про грамоту запорожцям на Кубанський степ. В тісному зв'язку з цим клопотанням стоять дві його вірші - пісні: „Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий” і „Ей, годі нам журитися, пора перестати”. Славиться як один із найвизначніших організаторів Кубанського Чорноморського війська. Помер 1797 р.

СЛІВЦЕ ПРО НИЗКУ ПЕРЕКАЗІВ

В „Українські перекази” входять перекази, вийняті з літературних пам’яток, і записані з уст народу. Найдавніша збірка наших переказів збереглася в літописах, — вони подані за Іпатським кодексом. Переказ про печерську церкву Пресвятої Богородиці перекладений з Києво-Печерського Патерика. Байку Богдана Хмельницького зберіг його сучасник і історик козацько-польської війни Самійло Грондський, оповідаючи про своє посольство вкупі з Любовіцьким до славного гетьмана в 1655 р. Переказ про монастир Погоню вийнятий з „Неба нового” Йоанникія Галатовського, а переказ про Полуботка з Історії русів. Переказ про Турову Кручу приходить в „Орісі” Панька Куліша, а про один із бешкетів Гаркуші в повісті Олекси Стороженка „Браття близнецы”.

Багато марудної роботи забрав другий відділ — перекази з уст народу. Українська наука досіль не може виказатися ні систематичним збірником українських переказів, ні спробою обняти цілість їх у більшій чи меншій науковій праці. Видані в Москві 1847 р. „Украинские народные предания” Панька Куліша, зазначені як „книжка первая”, на жаль, і спинились на першому випуску. Цінна київська книга Михайла Драгоманова „Малорусские народные предания и рассказы” походить із 1876 р. Відтоді появилася довжезна низка збірників етнографічних матеріалів, окремих записів, заміток, статей і праць із обсягу українського фолкльору в українській, російській і польській науці, де зустрічаємо матеріал, який почав публікувати Куліш в „Украинских народных преданиях” і пізніших „Записках о Южной Руси”.

Правда, при всякій роботі над українським фолкльором віддає велику прислугу видана Всеукраїнською Академією Наук „Бібліографія літератури українського фолкльору” Олександра Андрієвського. Але вона не деталізована настільки, щоб не треба було листкувати не тільки етнографічних збірників, зокрема таких необхідних, як Володимира Гнатюка, Митрофана Дикарева, Василя Кравченка, Івана Манжури, Якова Новицького, Дмитра Яворницького, Оскара Кольберга, Антона Новосельського — Марцінковського, Едварда Руліковського, Лукіяна Семенського, Тадея Юрія Стецького й інших, але й різних наукових журналів, зокрема таких, як „Киевская Старина”, „Этнографическое Обозрение”, „Живая Старина” й інші, календарів тощо. На жаль, і тут не можна мати задоволення, бо в львівських бібліотеках немає саме таких видань, де головню друкувались місцеві історичні перекази, як „Ведомости” українських губерній колишньої Росії, усякі „Памятные книжки”, провінціальні видання тощо.

Але й призбираний у Львові матеріал у величезній своїй більшості надається тільки до стислону наукових видань. Усе таки нехай іде ця спроба в світ і заохотить наших людей скрізь по широким наших землях збирати такий матеріал. При сприятливіших обставинах новопризбираний матеріал разом із тим, що недоступний у Львові, міг би послужити при виданні повнішого збірника українських переказів для ширших кіл читачів.

З М І С Т:

В і д д і л п е р ш и й

З пам'яток письменства

Св. Андрій на Київських горах	5
Заснування Києва	5
Обри й дуліби	6
Данина хозарам	6
Аскольд і Дир під Києвом	6
Смерть Аскольда й Дири	6
Смерть Олега	7
Похід Ігоря на греків	8
Смерть Ігоря	8
Помста Ольги	9
Війна Ольги з деревлянами	11
Хрищення Ольги	12
Облога Києва печенігами	13
Похід Святослава на болгар	14
Вибір віросповідання	16
Боротьба юнака з печенігом	17
Білгородський кисіль	19
Двобій Мстислава з Редедєю	20
Євшан зілля	21
Печерська церква Пресвятої Богородиці	21
Байка Богдана Хмельницького	23
Полуботок	24
Турова Круча	26
Манастир Погоня	26
Один із бешкетів Гаркуші	27

В і д д і л д р у г и й

З уст народу

Море під Києвом	33
Дніпро і Десна	33
Дніпрові пороги	34
Либедь	34
Скавиця	35
Голосіїв	36
Багатирі	37
Велетні в Україні. А, Б	38
Батий. А, Б	39
Золоті Ворота	43
Відьмацький Київ	44
Чарівниця Добрада	48

Заснування Києва	51
Могила Вараки	53
Печерська церква	53
Лаврська дзвіниця	54
Легендарні печери	56
Заблукана прочанка	56
Криниця св. Андрія	56
Св. Антоній в печерах	57
Кирило Кожум'яка	57
Шолудивий Буняк	60
Походження рік і балок	61
Походження могил і долин. А, Б	62
Чортория	64
Настина могила	64
Могила Сорока	65
Свиридова могила	65
Могила Маланки	66
Вал Ольги	66
Зміїв вал	66
Урочище Розора	67
Камінні баби	67
Сучич	67
Переп'ят і Переп'ятиха	68
Княжна й Коровай	68
Шаповалів яр	68
Дівич-гора	69
Збережена невинність	69
Визвіл із полону	69
Щоб ти попав на Серп'яжин шлях	70
Песиголовець і коваль	72
Переказ із Брідщини про Хмельницького	75
Хмельницький і Барабаш	77
Хмельницький в Запорізькій Січі	78
Плата Хмельницького за полонених	78
Іспит кандидата на січовика	79
Семен Палій. А, Б	79
Палій і татарський лицар	83
Запорожці	83
Голомозий	83
Шабля Степана Журби	84
Полуботок і цар Петро	87
Ведмедівка. А, Б	88
Деренівка	88
Чайка	89
Печера під Черчею	89

Запорожець Васюринський . . .	91
Запорожець прощається зі сві- томі	91
Як вродилася пісня	92
Антін Головатий	92
Сотник Харко	93
Вовчок	93
Довбуш	94
Кармелюк	96
Річка Ромен	97
Чортові плечі	97

Чортова гора	97
Скочище	98
Джума	98
Рублівка	99
Заснування Білої Церкви . . .	101
Харків	101
Шевченко. А, Б, В	101
Апріль в гостях у Марта . . .	103
Пояснення	105
Слiвце про „Низку переказів” .	109

